

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М.П. ДРАГОМАНОВА**

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

Грузинська Ірина Миколаївна

УДК 159.954.4 – 053.4 (043.3)

**ДИСЕРТАЦІЯ
ПСИХОЛОГІЧНІ УМОВИ РОЗВИТКУ ТВОРЧОЇ УЯВИ ДІТЕЙ
СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ**

19.00.07 – педагогічна та вікова психологія

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____І.М. Грузинська

(підпис, ініціали та прізвище здобувача)

Науковий керівник:

Богданова Світлана Анатоліївна,
кандидат психологічних наук, доцент

Київ-2019

АНОТАЦІЯ

Грузинська І.М. «Психологічні умови розвитку творчої уяви дітей старшого дошкільного віку». – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія. – Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, Київ, 2019.

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення й нове вирішення наукової проблеми забезпечення психологічних умов розвитку творчої уваги дітей старшого дошкільного віку, що лягло в основу вироблення відповідних теоретичних засад, спрямованих на вирішення актуальних науково-прикладних питань у галузі вікової та педагогічної психології, що можуть бути використані для формування системи розвитку творчих здібностей дітей дошкільного віку.

У результаті проведеного дисертаційного дослідження розкрито стан і генезу наукового вивчення проблематики уяви загалом та творчої уяви зокрема, визначено теоретичні підходи до розуміння поняття «уява» та «творча уява» у психології та особливостей їх прояву в старшому дошкільному віці, визначено психологічні умови розвитку творчої уяви старших дошкільників.

Обґрунтовано оптимальність дошкільного віку як періоду входження особистості в сферу творчої діяльності. Узагальнено висновки вчених щодо активного виявлення уваги в дошкільному віці та залежність ефективності її розвитку від спеціально організованої навчально-розвивальної роботи. Підкреслено, що сенситивним періодом для розвитку творчості є саме дошкільний вік, центральним новоутворенням якого є уява, а в старшому дошкільному віці – творча уява, як інтелектуальна діяльність через створення та втілення нових образів.

На підставі детального аналізу особливостей прояву творчої уяви саме у дітей дошкільного віку здійснено визначення критеріїв творчої уяви старших дошкільників, до яких віднесені *оригінальність образів* – продуктивна уява

породжує абсолютно нові образи, що не мають повторень у попередніх дитячих роботах. Зміст створених образів вирізняється нетиповістю, емоційною забарвленістю, цілісністю, естетичною оформленістю, здатністю до аглютинації образів, словесних узагальнень. Відсутня стереотипність образів; *гнучкість образів* – характеризується як процес, в основі якого лежить фіксованість уявлень або стереотипізованість. Її показником є кількість створених образів, що не являють схожий сюжет. Всі створені образи до певних сюжетів мають носити ознаку новизни та не повторюватися. Важливо при оцінці даного критерію звертати увагу на здатність дитини до багаторазового використання заданої деталі при побудові певної композиції, без повторів та шаблонності. Враховується гнучкість використання ідей, пластичність фантазії та логічна побудова нових образів при проблемній ситуації; *швидкість створеного образу* – характеризується обсягом створеного образу за одиницю часу. Показниками є створення композиційних картин із залученням нового образу, швидкість орієнтації дитини в проблемних чи невідомих ситуаціях та яскравість виникаючих образів за одиницю часу. Важливо враховувати бажання дитини до створення образів, швидкість її думки та здатність до імпровізації образів без готових шаблонів; *продуктивність образів* – характеризує кількісний показник, який визначається обсягом та кількістю створених образів уявою дитини. При цьому враховуємо якісні його характеристики, які виникають перед створенням певного творчого продукту. Відповідно, внутрішній план дій допомагає активізувати уяву дитини та створити якісно новий образ із подальшим його застосуванням у творчих продуктах. Звертаємо увагу на вміння дитини аргументувати створений образ.

Визначені психологічні умови розвитку творчої уяви дітей старшого дошкільного віку, до яких віднесені розвиненість пізнавальних процесів та уваги (продуктивність та стійкість уваги, точність запам'ятовування, самостійність умовисновків, здатність до узагальнень, встановлення причинно-наслідкових зв'язків); розвиненість мовлення (достатній

словниковий запас, його образність, використання художніх засобів мовлення, нестандартність висловлювань, деталізація образів); внутрішня мотивація старшого дошкільника до творчості (наявність пізнавального інтересу, емоційна спрямованість творчого процесу) та наявність внутрішнього плану дій, які допомагають активізувати уяву дитини та створити якісно новий образ із подальшим його застосуванням у творчих продуктах.

Сформульовані організаційно-методичні засади дослідження психологічних особливостей розвитку творчої уяви дітей старшого дошкільного віку; здійснено якісний і кількісний аналіз результатів вивчення особливостей прояву творчої уяви у старших дошкільників та визначено вплив психологічних умов на рівні розвитку творчої уяви.

Із метою емпіричного дослідження особливостей розвитку творчої уяви старших дошкільників, визначення рівнів розвитку зазначеного феномену та дослідження психологічних умов розвитку творчої уяви в дошкільному віці і виявлення взаємозв'язків між критеріями творчої уяви та психологічними умовами її розвитку було проведено констатувальний експеримент. Виявлено та описано рівні розвитку критеріїв та показників творчої уяви старших дошкільників, а також здійснено їх порівняльно-психологічний аналіз та звернуто увагу на здатність старших дошкільників до нешаблонного підходу під час створення творчого продукту.

Обґрунтовано віднесення до психологічних умов розвитку творчої уяви старших дошкільників розвиненості пізнавальних процесів та уваги, розвиненості мовлення, внутрішньої мотивації старшого дошкільника до творчості та наявності внутрішнього плану дій, що підтверджено на основі інтеркореляційної матриці помітно високим взаємозв'язком між досліджуваними явищами та експериментально визначеною прямою пропорційною залежністю між критеріями творчої уяви та їх психологічними умовами.

Констатовано недостатній розвиток творчої уяви старших дошкільників та необхідність створення психологічної програми актуалізації творчої уяви

дітей старшого дошкільного віку з урахуванням визначених психологічних умов.

Обґрунтовано модель розвитку творчої уяви дошкільників, яка передбачає розвиток творчої уяви дошкільників, шляхом активізації визначених умов комплексом психолого-педагогічних засобів. Сформульовані принципові положення зазначеної моделі, які передбачають створення творчого освітнього середовища та сприятливих психологічних умов для розвитку творчої уяви дитини, які спрямовані на підтримку творчого світосприйняття, забезпечення кожній дитині вільного вибору навчальних ролей, відхід від шаблонного типу мислення, створення сприятливого психологічного комфорту і ситуації успіху, можливості адекватно виражати свої емоційні враження та продукувати новий оригінальний продукт творчої уяви.

Здійснене змістове наповнення запропонованої моделі через розроблення та запровадження спеціальної програми, яка передбачає систему авторських методик, творчих завдань та ігор, спрямованих на розвиток творчої уяви дошкільників у тісному взаємозв'язку з іншими психічними процесами.

Обґрунтована необхідність проведення і розвивально - просвітницької роботи з педагогічним колективом та батьками, із залученням консультативно-просвітницької та тренінгової форм. Були використані такі форми робіт: Спецкурс із фахової підготовки «Професійний розвиток сучасного вихователя»; тренінг-семінар для вихователів закладів дошкільної освіти «Інноваційність педагога як основа формування творчої особистості». Тренінговий етап включав: семінар-тренінг «Розвиток творчої уяви старших дошкільників: психолого-педагогічний аспект»; тренінг «Фахівця потрібно моделювати»; моделювання та вирішення творчих завдань.

Результати запровадження програми підтвердили позитивні зміни в показниках творчої уяви старших дошкільників. Найбільш значущими вони виявилися за критерієм оригінальності образів, які створювалися без використання шаблонів. Під час роботи у дошкільників спостерігалася логіка

при вирішенні проблемних ситуацій та вміння багаторазового використання певних деталей чи предметів при створенні творчого продукту. Діти також активно намагалися продукувати власні ідеї, які перевтілювали в образи з подальшим їх застосуванням у творчих продуктах, детально описували свій новостворений образ із подальшим його застосуванням у творчій роботі, швидко орієнтувалися в незвичних для них ситуаціях та створювали значну кількість образів, які інтерпретували на композиційні картини із завданням.

Підкреслено, що в цілому результати апробації комплексної програми розвитку творчої уяви старших дошкільників засвідчили її ефективність та доцільність запровадження.

Ключові слова: психологічні умови, творча уява, старший дошкільний вік, критерії творчої уяви, розвиток творчої уяви.

SUMMARY

Hruzynska I. «Psychological conditions of development of creative imagination of children of the senior preschool age». - On the rights of the manuscript.

Dissertation for a candidate degree in psychological sciences, specialty 19.00.07 - pedagogical and age psychology. - National Pedagogical Dragomanov University, Kyiv, 2019.

In the dissertation the theoretical generalization and the new solution of the scientific problem of ensuring the psychological conditions of the development of the creative attention of children of the senior preschool age were implemented, which formed the basis for the development of the relevant theoretical principles aimed to solve relevant scientific issues in the field of age and pedagogical psychology that can be used for formation of the system of development of creative abilities of children of preschool age.

As a result of the dissertation research, the state and the genesis of scientific study of the problems of imagination in general and creative imagination apart are revealed, the theoretical approaches to understanding the concept of "imagination" and "creative imagination" in psychology and features of their manifestation in the

senior preschool age are determined, psychological conditions of the development of creative imagination senior preschool children are defined.

The optimality of preschool age as the period of person's entry into the sphere of creative activity is substantiated. The conclusions of the scientists about the active discovery of attention in preschool age and the dependence of the effectiveness of its development on specially organized educational and development work are summarized. It was emphasized that the sensational period for the development of creativity is precisely the preschool age, the central neoplasm of which is imagination, and in the oldest preschool age - creative imagination, as intellectual activity through the creation and implementation of new images.

Based on a detailed analysis of the features of the manifestation of creative imagination precisely in pre-school children, the criteria for the creative imagination of older preschoolers, which include the originality of the images - the productive imagination generates completely new images that do not repeat in previous children's work. The content of the created images is distinguished by the atypical, emotional color, integrity, aesthetic design, ability to agglutinate images, verbal generalizations.

An absence of stereotyped images; Flexibility of images - is characterized as a process based on the fixation of representations or stereotypicity. Its indicator is the number of created images that do not represent a similar plot. All created images of certain plots should be a sign of novelty and not repeat. It is important when assessing this criterion to pay attention to the ability of the child to reuse the given detail when constructing a particular composition, without repetitions and pattern. Flexibility in the use of ideas, plasticity of imagination and logical construction of new images in a problematic situation are taken into account; the speed of the created image - is characterized by the volume of created image per unit time. Indicators are the creation of composite paintings involving a new image, the rate of orientation of the child in problematic or unknown situations and the brightness of the emerging images per unit time.

It is important to take into account the child's desire to create images, the speed of her thoughts and the ability to improvise images without ready-made templates; productivity of images - characterizes the quantitative indicator, which is determined by the volume and number of images created by the child's imagination. Herewith, we are taking into account its qualitative characteristics, which arise before the creation of a certain creative product. Accordingly, the internal plan of action helps to intensify the imagination of the child and create a qualitatively new image, is followed by its application in creative products. We are paying attention to the child's ability to argue the created image.

The psychological conditions of development of creative imagination of children of the senior preschool age, which include the development of cognitive processes and attention (productivity and stability of attention, accuracy of memory, independence of the conditions of conclusions, the ability to generalizations, the establishment of causal relationships) are determined, the development of speech (sufficient vocabulary, its imagery, the use of artistic means of speech, non-standard speeches, detailing of images); the internal motivation of the senior preschool child for creativity (the presence of cognitive interest, the emotional orientation of the creative process) and the presence of an internal plan of action that helps to intensify the imagination of the child and create a qualitatively new image with its subsequent application in creative products.

The organizational and methodological principles of research of psychological peculiarities of development of creative imagination of children of the senior preschool age were formulated; qualitative and quantitative analysis of the results of studying the features of the manifestation of creative imagination in senior preschool children was carried out and the influence of psychological conditions on the level of development of creative imagination was determined.

In order to empirically study the features of the development of the creative imagination of senior preschool children, to determine the levels of development of this phenomenon and to study the psychological conditions of the development of creative imagination in preschool age, and to identify the relationships between the

criteria of creative imagination and the psychological conditions of its development, a confirmatory experiment was conducted. The levels of development of criteria and indicators of creative imagination of senior preschool children were revealed and described, as well as their comparative-psychological analysis was carried out and attention has been paid to the ability of senior preschool children to non-shadowing approach when creating a creative product.

Psychological conditions of development of creative imagination of senior preschool children are substantiated by the development of cognitive processes and attention, development of speech, inner motivation of senior preschool children for creativity and the presence of an internal plan of action, which is confirmed on the basis of the inter-correlation matrix with a noticeably high interconnection between the investigated phenomena and experimentally determined direct proportional the relationship between the criteria of creative imagination and their psychological conditions.

The insufficient development of the creative imagination of the senior preschool children and the necessity of creating a psychological program for updating the creative imagination of the children of the senior preschool age, taking into account certain psychological conditions, are stated.

The model of development of the creative imagination of preschool children, which involves the development of a creative imagination of preschoolers, is substantiated by activating certain conditions with a complex of psychological and pedagogical means. The basic principles of this model are formulated, which include the creation of a creative educational environment and favorable psychological conditions for the development of the creative imagination of the child, which are aimed at supporting the creative world perception, providing each child with free choice of educational roles, moving away from the template type of thinking, creating favorable psychological comfort and a situation of success, the ability to adequately express their emotional impressions and produce a new original product of creative imagination.

The content of the proposed model is implemented through the development and implementation of a special program that provides a system of authoring techniques, creative tasks and games aimed at developing the imaginative preschoolers in close connection with other mental processes.

The necessity of conducting and developing - educational work with pedagogical collective and parents, with the assistance of consulting and educational forms and training forms is substantiated.

The results of the implementation of the program confirmed positive changes in the indicators of the creative imagination of senior preschool children. The most significant ones were based on the criterion of originality of images that were created without the use of templates. During the work with preschoolers there was a logic in solving problem situations and the ability to reuse certain parts or objects while creating a creative product. The children also actively tried to produce their own ideas, which were transformed into images, followed by their use in creative products, described in detail their new image, followed by its application in creative work, quickly oriented in unusual situations for them and created a significant number of images that were interpreted on compositional picture with the task.

It was emphasized that in general, the results of approbation of a comprehensive program for the development of the creative imagination of senior preschool children demonstrated its effectiveness and feasibility.

Key words: imagination, creative imagination of children of the senior preschool age, psychological conditions of development of creative imagination of senior preschool children, criteria of creative imagination of children of senior preschool age, level of development of creative imagination of senior preschool children.

Список опублікованих праць за темою дисертації.

Статті у вітчизняних фахових наукових виданнях:

1. Грузинська І.М. Дослідження рівнів розвитку творчої уяви дітей старшого дошкільного віку / І.М. Грузинська// Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН

- України. Випуск 24: Т.ХІІ. Психологія творчості. – К.: Видавництво «Фенікс», 2018. – С. 50-58.
2. Грузинська І.М. Психологічні умови розвитку творчої уяви дітей дошкільного віку: теоретичний аналіз проблеми/ І.М. Грузинська// Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова, серія 12. Психологічні науки: збірник наукових праць. – К. : НПУ імені М.П. Драгоманова, 2017. – №5 (50). – С.95-102.
 3. Грузинська І.М. Художньо-мовленнєва діяльність як засіб розвитку творчої уяви дітей дошкільного віку / І.М. Грузинська// Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 12. Психологічні науки: збірник наукових праць. – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2016. – №3(48). – С. 139-146.
 4. Грузинська І.М. Структура творчої уяви дітей старшого дошкільного віку/ І.М. Грузинська // Вісник Дніпропетровського університету. Журнал психологічних наук. – 2018. – №24(7). – С.59-67.
- Статті у фахових наукометричних та зарубіжних періодичних виданнях:*
5. Грузинська І. М. До проблеми діагностики розвитку творчої уяви дітей старшого дошкільного віку [Текст] / І. М. Грузинська // Молодий вчений. — Херсон: Видавництво «Молодий вчений», 2018. — №2 (54). –С.71-76.
 6. Грузинська І. М. Програма цілеспрямованого формування творчої уяви старших дошкільників: зміст та аналіз ефективності[Текст] / І.М. Грузинська // Молодий вчений. — Херсон: Видавництво «Молодий вчений», 2018. — №7 (59). – С.194-198.
 7. Грузинська І.М. Модель формування творчої уяви дітей старшого дошкільного віку: змістові та організаційні аспекти/ І.М. Грузинська// Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Психологічні науки». – Херсон, 2018. – №3. – С.30-36.
- Матеріали наукових конференцій:*
8. Грузинська І.М. До проблеми психологічних факторів ефективності розвитку творчої уяви дошкільників / І.М. Грузинська // Актуальні питання сучасних педагогічних та психологічних наук: Збірник наукових робіт

- учасників міжнародної науково-практичної конференції (17-18 лютого 2017 р., м. Одеса). – Одеса: ГО «Південна фундація педагогіки», 2017. – С.15-18.
9. Грузинська І.М. До проблеми художньо-мовленнєвої діяльності в структурі творчої уяви дітей старшого дошкільного віку / І.М. Грузинська // Психологія та педагогіка: необхідність впливу науки на розвиток практики в Україні: Збірник тез наукових робіт учасників міжнародної науково-практичної конференції (м. Львів, 24-25 лютого 2017 р.). – Львів: ГО «Львівська педагогічна спільнота», 2017. – С.9-13
10. Грузинська І.М. Деякі аспекти методичного забезпечення розвитку творчої уяви старших дошкільників / І.М. Грузинська // Сучасні тенденції розвитку науки. Матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції (м. Львів, 27-28 липня 2018 року). – Херсон: Видавництво «Молодий вчений», 2018. – С.54-58.
11. Грузинська І.М. Теоретичний аналіз проблеми розвитку творчої уяви дошкільників / І.М. Грузинська // Єдність навчання і наукових досліджень – головний принцип університету: матеріали звітної науково-практичної конференції викладачів, докторантів та аспірантів факультету філософської освіти і науки 14-18 березня 2016 року / ред. Рада І.І. Дробот (голова) та ін. – К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2016. – С. 204-207.
12. Грузинська І.М. Критерії та показники творчої уяви дітей старшого дошкільного віку/ І.М. Грузинська // Єдність навчання і наукових досліджень – головний принцип університету: матеріали звітної науково-практичної конференції викладачів, докторантів та аспірантів факультету філософської освіти і науки 15-19 травня 2017 року / ред. Рада І.І. Дробот (голова) та ін. – К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2017. – С. 140-144.
13. Грузинська І.М. Психологічні засади формування творчої уяви дітей старшого дошкільного віку / І.М. Грузинська // Єдність навчання і наукових досліджень – головний принцип університету: матеріали звітної науково-практичної конференції викладачів, докторантів та аспірантів факультету

філософської освіти і науки 14-18 травня 2018 року / ред. Рада І.І. Дробот (голова) та ін. – К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2018. – С. 148-151.

Науково-методичні видання:

- 14.Грузинська І.М. Крок до творчості. Пошуки подарунків для іменинниці. Розвивально-ігрове видання/ І.М. Грузинська. – Львів: Укр. акад. друкарства, 2018. – 20 с.
- 15.Грузинська І.М. Психолого-педагогічні рекомендації щодо активізації творчої уяви старших дошкільників / І.М. Грузинська. – Дніпро: Середняк Т. К., 2018. – 38 с.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ.....	16
ВСТУП.....	17
РОЗДІЛ 1	
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ ТВОРЧОЇ УЯВИ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ.....	24
1.1. Теоретичний аналіз наукових підходів із вивчення проблеми розвитку уяви особистості у дослідженнях учених.....	24
1.2. Особливості генези творчої уяви в період дитинства	45
1.3. Теоретичне обґрунтування психологічних умов розвитку творчої уяви дітей старшого дошкільного віку	61
Висновки до першого розділу.....	75
РОЗДІЛ 2	
ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ПРОЯВУ ТВОРЧОЇ УЯВИ ТА ПСИХОЛОГІЧНИХ УМОВ ЇЇ РОЗВИТКУ.....	78
2.1. Методика дослідження творчої уяви старших дошкільників.....	78
2.2. Аналіз результатів вивчення психологічних особливостей розвитку творчої уяви старших дошкільників.....	93
2.3. Результати дослідження психологічних умов розвитку творчої уяви дітей старшого дошкільного віку	100
Висновки до другого розділу.....	120
РОЗДІЛ 3	
ШЛЯХИ ФОРМУВАННЯ ТВОРЧОЇ УЯВИ СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ.....	122
3.1. Теоретичне обґрунтування формувального експерименту з розвитку творчої уяви дітей старшого дошкільного віку.....	122
3.2. Програма психологічних умов розвитку творчої уяви старших дошкільників в умовах організації навчально-виховного процесу в закладах дошкільної освіти.....	139

3.3. Результати апробації програми формування творчої уяви старших дошкільників	169
3.4. Психолого-педагогічні рекомендації щодо активізації творчої уяви старших дошкільників.....	185
Висновки до третього розділу.....	205
ВИСНОВКИ.....	207
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	211
ДОДАТКИ.....	240

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ЗДО – заклад дошкільної освіти

ЕГ – експериментальна група

КГ – контрольна група

ВСТУП

Актуальність дослідження. Інтенсивність суспільних змін та породжена ними стрімка динаміка розвитку особистості висуває сучасні вимоги до виховання нової інноваційної людини XXI століття, яка буде постійно знаходитися в пошуку, здатна самостійно приймати нестандартні рішення, буде винахідливою та творчою. Аналіз сучасної державної освітньої політики дає підстави для розгляду освіти в якості технологічної інновації, спрямованої на створення умов, здатних забезпечити активізацію та розвиток творчих можливостей дітей. Проблема виховання творчої особистості, яка здатна генерувати нові ідеї, приймати сміливі рішення, знаходити вихід із нестандартних ситуацій і відходити від шаблонного мислення, стає суспільним замовленням та актуальною вимогою сьогодення. Відповідно до цього, виникає необхідність культивування творчості і креативності, починаючи з дошкільного віку й впродовж всього життя. Основні характеристики особистості, які є базовими компонентами формування майбутньої креативності, закладаються саме в дошкільному віці. Тому даний віковий етап є періодом бурхливих інтеграційних процесів психіки та становлення дитячої творчості. При цьому чи не найважливішим компонентом у формуванні творчої особистості є її творча уява.

Аналіз концептуальних проблем уяви був предметом розгляду значної кількості науковців, а саме Т.А. Баришевої, Д.Б. Богоявленської, Л.С. Виготського, Н.О. Ветлугіної, Д. Гілфорда, В.В. Давидова, Р. Ділтса, В.Н. Дружиніна, О.М. Дьяченко, П. Едварса, Т.С. Комарової, В.А. Левіна, В.О. Моляко, А.М. Матюшкіна, В.С. Мухіної, С.А. Мідника, Я.А. Пономарьова, К. Роджерса, С.Л. Рубінштейна, Н.П. Сакуліної, Є.П. Торренса, Б.М. Теплова, В.С. Юркевича, Т.В. Яценко та ін.

Проблематику вікової специфіки генези та структури уяви як психічного процесу досліджували такі науковці: А.В. Брушлинський, Л.К. Балацька, Л.С. Виготський, В.В. Давидов, О.М. Дьяченко, Д.Б. Ельконін,

О.В. Запорожець, Е.В. Ільєнков, В.Т. Кудрявцев, О.Є. Кравцова, Ю.Ф. Лаврентьєва, О.М. Леонтєв, С.Л. Рубінштейн та ін.

Взаємозв'язок, взаємообумовленість та взаємодоповнення уяви і творчості, а також їх вплив на розвиток творчих здібностей у пізнавальній, емоційно-вольовій, комунікативно-мовленнєвій, художній, ігровій сферах стали предметом наукового пошуку М.П. Арнаудової, О.І. Артемової, А.М. Богуш, Л.А. Венгера, М.В. Вовчик-Блакитної, Н.О. Ветлугіної, Н.В. Гавриш, О.М. Дьяченко, О.О. Дронової, О.В. Запорожця, Р.А. Іванкова, Г.С. Костюка, І.І. Карабаєвої, В.У. Кузьменко, О.І. Кульчицької, Т.Г. Казакової, В.М. Кучерова, Н.О. Короткової, С.Є. Кулачківської, Л.О. Калмикової, С.В. Ласунової, В.С. Мухіної, Н.Я. Михайленко, Т.О. Піроженко, Т.Г. Постоян, В.О. Проскури, Т.М. Титаренко, О.С. Ушакова тощо.

На особливому значенні періоду дошкільного дитинства для розвитку творчої уяви як властивості творчої особистості наголошується у фундаментальних дослідженнях класиків зарубіжної та вітчизняної психології: Л.С. Виготського, В.В. Давидова, Д.Б. Ельконіна, Г.С. Костюка, В.Т. Кудрявцева, О.М. Леонтєва, В.О. Моляко, Д.Ф. Ніколенка, Ф.І. Фрадкіна та ін. Ними встановлено, що творча уява дітей має величезний потенціал для реалізації резервів комплексного підходу в навчанні і вихованні, обґрунтовано й досліджено різноманітні теоретико-методологічні та прикладні проблеми творчої уяви як психологічного феномену та особливості її формування і розвитку на різних вікових етапах. Однак, поза увагою науковців залишилася проблема психологічних умов розвитку творчої уяви дітей старшого дошкільного віку, тоді як їх виявлення відкриває шлях до розробки комплексної науково-обґрунтованої і психологічно доцільної системи розвитку творчої уяви на даному віковому етапі.

Отже, суспільна значущість проблеми та її недостатнє вивчення зумовили вибір теми нашого дослідження: **«Психологічні умови розвитку творчої уяви дітей старшого дошкільного віку»**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дослідження входить до плану науково-дослідних робіт кафедри психології Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова за напрямком «Теорія та технологія навчання та виховання в системі народної освіти». Тема дисертації затверджена Вченою радою НПУ імені М. П. Драгоманова (протокол № 11, від 23.02.2016 року) та узгоджена у Міжвідомчій раді з координації наукових досліджень у галузі педагогіки і психології АПН України (протокол № 3 від 29.03.2016).

Мета дослідження - теоретично обґрунтувати та емпірично дослідити особливості, динаміку, психологічні умови розвитку творчої уяви та розробити і апробувати теоретичну модель та практичну програму цілісного розвитку творчої уяви у старшому дошкільному віці.

В основу дослідження покладено **припущення** про те, що в звичайних умовах життєдіяльності старшого дошкільника творча уява розвивається недостатньо ефективно, а її розвиток буде більш успішним завдяки цілеспрямованій актуалізації в навчально-виховному процесі психологічних умов розвитку творчої уяви (розвиненість пізнавальних процесів та уваги; розвиненість мовлення; внутрішня мотивація старшого дошкільника до творчості; внутрішній план дій).

Для досягнення мети дослідження і перевірки висунутої гіпотези було сформульовано наступні **завдання**:

1. Визначити теоретико-методологічні підходи до вивчення проблеми розвитку уяви та творчої уяви дітей дошкільного віку.
2. Виявити критерії, показники, рівні та динаміку розвитку творчої уяви у старшому дошкільному віці.
3. Експериментально визначити психологічні умови розвитку творчої уяви старших дошкільників.
4. Створити модель, обґрунтувати, розробити і апробувати програму актуалізації психологічних умов розвитку творчої уяви дітей старшого дошкільного віку.

5. Сформулювати психолого-педагогічні рекомендації вихователям та батькам щодо розвитку творчої уяви дітей старшого дошкільного віку.

Об'єкт дослідження – творча уява дітей старшого дошкільного віку.

Предмет дослідження – психологічні умови розвитку творчої уяви дітей старшого дошкільного віку.

Теоретико-методологічну основу дослідження складають: фундаментальні положення вітчизняної психології про розвиток і становлення особистості в діяльності (Г.О. Балл, В.В. Боришевський, Л.С. Виготський, В.А. Роменець, Н.І. Жигайло, В.Л. Зливков, В.В. Клименко, О.А. Кривопишина, С.Д. Максименко, В.О. Моляко, В.В. Москаленко, Н.В. Медведєва, О.М. Леонтєв, М.В. Папуча, Н.В. Чепелєва); наукові розвідки вітчизняної і зарубіжної психології й педагогіки щодо розвитку творчої уяви (Л.С. Виготський, А.Я. Дудецький, Л.С. Коршунова, В.Т. Кудрявцев, А.В. Петровський, В.А. Роменець, Т. Рібо та ін.); принцип розвивально-інтегрованого навчання (Л.С. Виготський, В.В. Давидов, Л.В. Занков, Г.С. Костюк, І.І. Карабаєва, С.Д. Максименко, М.Г. Іванчук); засади особистісно-орієнтованого підходу (І.Д. Бех, І.С. Булах, М.Й. Боришевський, В.В. Давидов, О.Л. Кононко, Г.С. Костюк, С.Д. Максименко, К. Роджерс тощо); вчення про особливості формування творчої уяви в дошкільному віці (Л.С. Виготський, В.В. Давидов, О.М. Дьяченко, О.В. Запорожець, С.Л. Рубінштейн, Ю.О. Приходько тощо).

Методи дослідження. Для розв'язання поставлених завдань нами була розроблена програма дослідження, реалізація якої передбачала використання комплексу загальнонаукових методів: теоретичні: аналіз, синтез, класифікація, систематизація, контент аналіз, порівняння і узагальнення теоретичних та експериментальних даних; емпіричні: спостереження, бесіда, анкетне опитування, тестування, метод експертних оцінок, вивчення продуктів діяльності дітей, активні методи соціально-психологічного навчання; психолого-педагогічний експеримент; методи математичної статистики:

методи кореляційного аналізу залежних і незалежних вибірок, програмний пакет SPSS 21.00 для автоматизованої обробки одержаних даних.

Для досягнення поставленої мети дослідження застосовано комплекс психодіагностичних методик: «Придумай розповідь» Р.С. Немова, «Перестановка сірників» Т.В. Череднікової (модифікація В.Т. Кудрявцева), «Де чие місце?» О.Є. Кравцової, тест «Запам'ятай 10 слів» З.М. Істоміної, методика «Знайди і викресли» Р.С. Немова, «Послідовність подій» А. Берштейна, «Дерево бажань» В.С. Юркевича.

Експериментальна база дослідження: дослідження здійснювалося впродовж 2015-2018 років на базі ДНЗ № 5 м. Виноградів, Закарпатської обл., ДНЗ №2 «Дзвіночок» м. Гайсин Вінницької обл., ДНЗ №2 «Золота рибка» смт Ставище, Київської обл., ДНЗ «Казка» с. Красилівка, Ставищенського р-н Київської обл; ЗДО №200 м. Київ, ДНЗ №3 «Сонечко» смт Ставище, Київської обл. Експериментальна вибірка становила 230 дітей старшого дошкільного віку.

Наукова новизна та теоретична значущість одержаних результатів дослідження полягає в тому, що:

- *вперше* охарактеризовані особливості прояву та критерії розвитку творчої уяви старших дошкільників (оригінальність образів, гнучкість образів, швидкість створених образів, продуктивність образів), рівні її розвиненості (низький, середній, високий); обґрунтовано комплекс психологічних умов розвитку творчої уяви (розвиненість пізнавальних процесів та уваги; розвиненість мовлення; внутрішня мотивація старшого дошкільника до творчості; внутрішній план дій), обґрунтовано модель та розроблено, апробовано й доведено ефективність програми з розвитку творчої уяви дітей старшого дошкільного віку;
- *розширено та уточнено* розуміння творчої уяви дитини дошкільного віку як процесу створення нових, оригінальних образів, які формуються без опори на готові шаблони, що базуються на суб'єктивних мовленнєвих образах та на досвіді дошкільника;

- *набула подальшого розвитку* система знань про особливості творчої уяви та її вплив на становлення особистості й система психодіагностичного інструментарію щодо дослідження рівня розвитку уяви старших дошкільників; категоріально-змістові підходи до дослідження в психології творчої уяви через уточнення розуміння сутності досліджуваного поняття.

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що застосований пакет діагностичних методик для визначення особливостей розвитку творчої уяви та авторська програма її розвитку шляхом актуалізації психологічних умов можуть бути використані психологами, вихователями, батьками з метою діагностування особливостей прояву та реалізації психологічних умов розвитку творчої уяви в якості доповнення до інваріантної та варіативної складових програмно-методичного забезпечення в закладах дошкільної освіти.

Отримані в дисертаційному дослідженні висновки можуть доповнити зміст навчальних дисциплін: «Психологія розвитку та вікова психологія», «Педагогічна психологія», «Психологія особистості», спецкурс із фахової підготовки «Професійний розвиток сучасного вихователя», «Розвиток творчої уяви».

Апробація та впровадження результатів дослідження. Основні теоретичні положення та результати дисертаційного дослідження доповідалися й отримали схвалення на 3 Міжнародних науково-практичних конференціях, 3 Всеукраїнських конференціях; звітних науково-практичних конференціях викладачів і аспірантів НПУ імені М.П. Драгоманова (2015-2018 рр.) та на засіданнях кафедри психології факультету філософії і суспільствознавства НПУ імені М.П. Драгоманова (2015-2018 рр.).

Результати дисертаційного дослідження **впроваджено**: в навчально-виховний процес ДНЗ №2 «Дзвіночок» м. Гайсин, Гайсинський р-н, Вінницька обл. (Довідка про впровадження №452 від 21.12.2018), ДНЗ №2 «Золота рибка» смт Ставище Київська обл., Ставищенський р-н (Довідка про впровадження №10 від 20.06.2018), ДНЗ №3 «Сонечко» смт Ставище Київська

обл., Ставищенський р-н. (Довідка про впровадження №01-23/5 від 20.06.2018), ДНЗ №5 м. Виноградів, Закарпатська обл. (Довідка про впровадження №55 від 19.06.2018 р.), ДНЗ «Казка» с. Красилівка, Київська обл., Ставищенський р-н. (Довідка про впровадження №01-07/6 від 20.06.2018), ЗДО №200 м. Київ (Довідка про впровадження №32 від 19.06.2018), НПУ імені М.П. Драгоманова (Довідка про впровадження №07-10/1158 від 18.07.2018) та в відділі освіти Ставищенської районної державної адміністрації Київської області (Довідка про впровадження №01-27/678 від 22.06.2018).

Публікації. Основні положення і результати дисертаційного дослідження відображено у 15 одноосібних публікаціях автора, серед них 4 статті у вітчизняних фахових наукових виданнях, 3 статті в зарубіжних фахових періодичних виданнях та 6 – матеріали науково-практичних конференцій, а також у двох одноосібних виданнях методичного характеру.

Структура роботи та обсяг дисертації. Робота складається із вступу, трьох розділів, висновків до розділів, висновків, списку використаних джерел (280 найменувань, з них 11 іноземною мовою) і 17 додатків. Робота містить 17 таблиць і 14 рисунків на 29 сторінках. Основний зміст дисертації викладено на 210 сторінках комп'ютерного набору. Загальний обсяг дисертації становить 298 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ ТВОРЧОЇ УЯВИ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

У першому розділі представлено узагальнений результат теоретичного аналізу психолого-наукових підходів із вивчення проблеми розвитку уяви у психологічній науці; особливостей генези творчої уяви в період дитинства; психологічних умов розвитку творчої уяви старших дошкільників.

1.1. Теоретичний аналіз наукових підходів із вивчення проблеми розвитку уяви особистості у дослідженнях учених

Останнім часом тема уяви стала міждисциплінарною, її вивчали психологи, дефектологи, педагоги, філософи, соціологи, культурологи. У багатьох філософських, психологічних і педагогічних дослідженнях відображені різні аспекти даного поняття (Л. С. Виготський, О.В. Запорожець, А.Г. Спіркін та ін.).

На думку філософів Л.Н. Когана та А.Г. Спіркіна, уява - це психологічна діяльність, що полягає у створенні уявлень і уявних ситуацій, що безпосередньо не сприймалися людиною [2].

Важливий вклад у вивчення питання становлення та розвитку уяви зробила французька вчена Ж. Берні та її послідовниця А. Жатсель, які зуміли простежити еволюцію розвитку теорії уяви. Зокрема, при вивченні проблеми уяви прослідковується еволюційний зв'язок від античної доби і до сьогодення. Епікурійці відносили уяву до одного із видів зору. Зазначену думку підтримувала і схоластична філософія [3].

Подальшими дослідженнями феномену уяви були вчення А. Біне, А. Бадью, Р. Декарта, І. Канта, Д. Керсі, Г.В. Лейбніца, Т.А. Рібо, Б. Спінози, Ж.-П. Сартра [3; 4].

Зокрема, у наукових доробках філософів Г. Гегеля та Б. Спінози та ряду інших напрямків сучасної психології відзначено, що уява є важливим компонентом пізнавальної діяльності та розвивається в синтезі з іншими

вищими процесами. Д. Юм у своїй теорії пізнання відносить уяву і пам'ять до категорії способів перетворення вражень в ідеї, творчі образи. У контексті зазначеної проблематики автор вказує на здатність уяви до синтетичної функції з'єднання та роз'єднання простих ідей [182].

На основі аналізу філософсько-психологічної літератури щодо дефініції «уява», починаючи від античності (Аристотеля, І. Канта, Г. Гегеля, В. Вундта й Т.А. Рібо) та продовжуючи науковими розвідками сучасних авторів, можна зробити висновок, що головною функцією у всіх визначеннях уяви є процес, завдяки якому відбувається створення образу.

Також вважаємо за необхідне послатися на дослідження французького вченого Т.А. Рібо, який наголошував на винятковому значенні уяви для ефективності творчої діяльності, називавши її «головною ланкою творчого процесу» [5]. Доречно буде виділити два основних напрямки у вивченні уяви: аналіз уяви як особливої форми пізнання реальності та аналіз уяви як форми самовираження і самореалізації особистості.

Прихильники першого підходу розглядали уяву як особливий процес отримання нового знання про дійсність і на основі цього виділяли механізми уяви: встановлення зв'язків, асоціацій (А. Бен, Т.А. Рібо, Г. Спенсер); методи проб і помилок (Д. Дьюї, Д. Уотсон, К. Халл); переструктурування ситуації, що має структурний розлад (М. Вертгеймер, К. Коффка, Р. Арнхейм).

А. Бен, Т.А. Рібо, Дж. Селлі вказують на залежність розвитку уяви від накопичення власного досвіду. Вищезазначені науковці, наголошуючи на особливій специфіці дій уяви, пов'язують даний процес із конкретними його видами: пізнавальним, спрямованим на пізнання реальності, чи емоційним, спрямованим на вираження свого власного ставлення до дійсності [6].

Результати досліджень зарубіжних учених, полягають у виявленні залежності рівня творчості, в тому числі і уяви, від ряду інтелектуальних чинників, таких як гнучкість, швидкість, оригінальність та ін. (J.W. Getzels; P.W. Jackson; J.P. Guilford; E.P. Torrance) [7; 8].

Існує й інший підхід до розгляду уяви, яка трактується як процес реалізації особливих особистісних потреб, а основною рушійною силою уяви виступають не встановлені відносини між уявою про реальність, а різного роду внутрішні конфлікти. У той же час зазначені конфлікти різні вчені оцінюють по-різному. Так, згідно із теорією З. Фрейда, сторонами зазначеного конфлікту можуть бути підсвідомість та свідомість.

Подібної точки зору притримувалися Е. Кріс та К. Кюбі, які механізмом уяви вважали конфлікт підсвідомих і свідомих процесів. К. Юнг вважав, що це протиріччя між колективним несвідомим і індивідуальною свідомістю. В. Гуссерль, Ж.-П. Сартра та Е. Кобб вважають основними передумовами створення образів уяви трансцендентний вихід за межі індивідуального буття.

З огляду на описані підходи, можна зазначити, що вони не суперечать один одному, а скоріше відбивають дві сторони єдиної потреби суб'єкта в оволодінні дійсністю, як оволодінні зовнішньою реальністю і реальністю свого "Я". Уява реалізує цю потребу через отримання нових знань, створення нових творчих продуктів.

Психологічний тлумачний словник подає наступне визначення даного поняття: «уява (фантазія) – психічна діяльність, яка полягає у створенні подумки уявлень та ситуацій, котрі ніколи не переживалися людиною в дійсності» [9, с.46].

У короткому психологічному словнику знаходимо таке визначення: «Уява – це процес побудови образу продукту діяльності ще до його виникнення, а також створення програми поведінки в тих випадках, коли проблемна ситуація характеризується невизначеністю» [10, с.119].

Інша версія уяви трактується у словнику-довіднику педагогічних і психологічних термінів: «уява – психічний процес, що полягає у створенні людиною нових образів, уявлень, думок на базі її попереднього досвіду» [11].

Радянські психологи схилилися до думки, що уява виступає, перш за все, як пізнавальний процес, який має особливий механізм, що включає асоціації і

дисоціації (Л.С. Виготський); особливі дії комбінування вражень (С.Л. Рубінштейн) та ін.

У дослідженнях Л.С. Виготського, В.В. Давидова, О.М. Дьяченко уява характеризується активністю, дійсністю. Важливою для нашого дослідження є теза Л.С. Виготського, згідно з якою саме в уяві відбувається випереджаюче відображення дійсності, яке проходить у вигляді яскравих уявлень, образів [12;13;14]. Дуже влучно відомий дослідник-психолог називає уяву «королівським шляхом у підсвідомість» [15].

За твердженням Л.С. Виготського, особливістю уяви є своєрідний «відліт від дійсності», створення нового образу, а не просто відтворення побаченого [27]. Вчений вказує на тісний зв'язок уяви з оточуючою дійсністю. Ряд учених (А. Бен, Т.А. Рібо, Дж. Селлі та ін.) вказують на залежність розвитку уяви від накопиченого власного досвіду.

Двостороннім характером відзначається і зв'язок уяви та емоцій. У першу чергу, слід відзначити емоційний аспект залежності уяви від реальності, оскільки саме емоція має здатність підбирати враження, думки і образи, оскільки емоції і почуття, в залежності від їх характеру, здійснюють стимулюючий вплив на ефективність процесу творчої уяви. При цьому слід врахувати, що зазначений вид емоційного впливу на уяву характеризується найвищим рівнем суб'єктивності. І навпаки, процес та результат творчої уяви суттєвим чином впливають на почуття особистості.

У дослідженнях багатьох персонологів та психологів уява розглядається як психологічна діяльність (Л.Н. Коган, А.Г. Спіркін [2]), пов'язана з іншими пізнавальними процесами особистості, яка породжує емоції, реалізуючись на основі волі; будь-який процес, що характеризується створенням образів (С.Л. Рубінштейн), забезпечує перетворення і переробку інформації, отриманої через органи сприймання та на основі набутого досвіду формує нові образи уяви (Е.І. Ігнат'єв [21]).

У своїх наукових працях С.Л. Рубінштейн вказує на здатність уяви творити нове, підкреслюючи, що уява – це перетворення даного, здійснюване

в образній формі, це відхід від минулого досвіду та його перетворення. Уява – це будь-який процес, що протікає в образах. Це здатність представляти відсутній або реально неіснуючий об'єкт, утримуючи його у свідомості і мисленнєво маніпулювати ним. Образи уяви не завжди можуть відповідати реальності, вони частково входять до вимислу, фантазії і мрії [16]. Іншими словами, уява дає можливість людині відтворювати певні образи, те, що вже доводилося сприймати, і те, чого вона раніше ніколи не сприймала. Згідно С.Л. Рубінштейном, будь-який образ може бути зрозумілий як процес відтворення. Власне, кожен образ є в якійсь мірі і відтворенням – хоча б і дуже віддаленим, опосередкованим, видозміненим – і перетворенням дійсного [17].

Багато уваги вивченню різних аспектів феномену уяви та специфіки її розвитку приділялося вченими-дослідниками в сфері психолого-педагогічних досліджень (Л.С. Виготський, О.М. Дьяченко, О.В. Запорожець, Р.С. Немов, С.Л. Рубінштейн, Д.Б. Ельконін; в галузі педагогіки – А.С. Макаренко, В.О. Сухомлинський, К.Д. Ушинський; в області музичної педагогіки – Б.В. Асаф'єв, О.А. Апраксина, В.В. Ветлугіна, Б.М. Теплов та ін.).

Так дослідження А.В. Петровського та М.Г. Ярошевського дають підстави розглядати уяву як психічний процес із певними ознаками самостійності. Зазначене трактування значною мірою опирається на дослідження Л.М. Веккера, який розглядав уяву як «наскрізний психічний процес (бере участь у протіканні всіх психічних процесів), симетричний пам'яті, але протилежно спрямований, що забезпечує просування по осі психічного часу від сьогодення до майбутнього і назад» [18].

В той же час, наукова позиція щодо визначення уяви як самостійного психічного процесу поділяється не всіма вченими. Зокрема, як ми вже зазначали, Л.С. Виготський схильний вважати уяву окремим психічним процесом, такої ж позиції притримувався і С.Л. Рубінштейн («Основи психології»). Іншу думку має Є.П. Ільїн, який, не наділяючи уяву ознаками самостійності, стверджує, що вона пов'язана з усіма сторонами життєдіяльності людини; крім зв'язку уяви з пам'яттю, вона тісно пов'язана з

процесами сприймання та включається в сприймання, впливає на створення образів сприймання предметів і, в той же час, сама залежить від даного процесу.

М.В. Гамезо та І.А. Домашенко під уявою розглядали психічний процес, який створює нові образи, що ґрунтуються на матеріалі, отриманому від сприймань, відчуттів, уявлень і вражень, а також набутого попереднього досвіду. Вчені зазначають: «Уява – психічний процес, що полягає в створенні нових образів (уявлень) шляхом переробки матеріалу сприймань і уявлень, отриманих у попередньому досвіді» [19].

І.В. Дубровіна вважає: «уява – це пізнавальний процес, що складається зі створення нових образів, на підставі яких з'являються нові предмети і дії» [20, с.99].

Дослідник Е.І. Ігнат'єв вважає основною ознакою процесу уяви те, що вона, залежно від конкретної практичної діяльності, забезпечує перетворення і переробку інформації, отриманої через сприймання або шляхом актуалізації набутого досвіду, і забезпечує формування нових уявлень [21].

Т.А. Агеєнко, торкаючись питання дослідження уяви, визначає її як універсальну здатність людини будувати шляхом переосмислення нові цілісні образи практичного, чуттєвого, розумового та емоційно-сміслового набутого досвіду [22]. Автор зазначає, що уява є ознакою креативності людини та виконує організаторську функцію щодо сприйняття.

Уява, за визначенням Р.С. Немова – це форма людської психіки, яка займає проміжне положення між мисленням, сприйняттям і пам'яттю, й, разом з тим, стоїть окремо від інших психічних процесів [23].

Таким чином, проведений теоретичний аналіз феномену поняття уяви, дає нам підстави для ствердження, що уява – це психологічний процес, який ґрунтується на перетворенні частин перцептивного, емоційного й абстрактно-логічного досвіду особистості на суб'єктивно нові співвідношення, побудови образів предмета або ситуації, перебудовуючи уявлення на основі здобутого досвіду.

Виходячи із проблематики нашого дослідження, а також ґрунтуючись на положенні щодо прогностичного характеру уяви та необхідності відображення її результатів у конкретних продуктах творчої діяльності, вважаємо за доцільне виділити тлумачення поняття уяви, запропоноване А.В. Петровським та М.Г. Ярошевським, В.Г. Казаковим, Л.Л.Кондратьєва, М.В. Гамезо, І.А. Домашенко, де уява це – психічний процес, який полягає у створенні нових образів шляхом переробки матеріалів сприймання і уявлень, отриманих у попередньому досвіді [24]. Саме вищезазначену дефініцію буде покладено в основу нашого дослідження.

Аналіз науково-психологічної літератури в розрізі проблематики нашого дослідження засвідчує різноманітність та неоднозначність тлумачень сутності поняття «уява», від якого похідним і важливим у структурному плані є поняття «творча уява».

А.В. Петровський стверджує: «Уява – це необхідний елемент творчої діяльності людини, що виражається у побудові образу продуктів праці, а також забезпечує створення програми поведінки у тих випадках, коли проблемна ситуація характеризується невизначеністю» [24, с.190].

Проблема творчої уяви охоплює широкі аспекти її вивчення як у європейській, так і вітчизняній науці. До неї зверталися не тільки філософи, психологи, а й дослідники мистецтва: Р. Арнхейм, М. Галліо, Є.В. Ільєнков, А.В. Петровський, Т.А. Рібо, І. Розет, Ж.-П. Сартр, Г. Сельє, Л.І. Шрагіна та ін. У вітчизняній психології вивчали творчу уяву Н.Ю. Венгер, Л.С. Виготський, О.А. Григорьєва, В.В. Давидов, І.А. Домашенко, О.М. Дьяченко, Д.В. Ельконін, С.Г. Королева, А.В. Петровський тощо [5;13;24;25;26;27].

Т.А. Рібо подає психологічну характеристику уяви як творчого процесу, досконало опрацьовуючи зміст уяви у праці «Творча уява», стверджував: «Творча природа даного явища, призаного, передусім, із чогось уже відомого створювати нове». Крім того, наголошував на спроможності творчої уяви представляти образи ймовірного, майбутнього, бажаного, можливого – нерідко навіть у загострених, гіперболізованих, ідеалістичних формах [5] .

Учений вважає, що продукт діяльності творчої уяви може проявлятися в трьох формах:

1) *намічена форма* – проявляється у мріях, служить перехідним станом між пасивним відтворенням і організованим творенням. Розвитком наміченої форми виступає мрійливість, у якій проявляються нездійсненні бажання. Ця форма уяви існує тільки в суб'єкті і для суб'єкта;

2) *з'ясування форми уяви* виступає психічною основою міфічного, художнього, філософського і наукового. Продукти цієї форми уяви існують не тільки для творця, але і для інших суб'єктів;

3) *втілена форма (сфера вдалих винаходів)* – реалізується в реальних матеріальних продуктах діяльності творчої уяви: технічних пристроях, архітектурних об'єктах, скульптурах, картинах та інше.

Поклавши в основу даної класифікації критерій можливості реалізації продуктів уяви в реальне життя, Т. Рібо розглядає уяву як основу творчої діяльності. Вчений наголошує, що діяльність творчої уяви «викликається завжди потребою, прагненням, бажанням, джерелом яких служить, безсумнівно, інстинкт особистого самозбереження, який звертається до майбутнього [5].

На нашу думку, для встановлення особливостей співвідношення між поняттями «уява» та «творча уява» важливо звернути увагу на класифікацію даного феномену.

Грунтуючись на більшості досліджень сучасних вчених (С.Д. Максименко [28;29], В.А. Роменець [30], В.В. Клименко [31], М. Й. Боришевський [32], М. В. Папуча [33]), можна виділити активну й пасивну уяву.

На думку вчених, пасивна уява може бути довільною (мрії) і мимовільною (сновидіння, галюцинації). Відтворююча і творча уява складають активну уяву, де відтворююча уява націлена на формування образів, що відповідають попередньому опису, а творча – спрямована на створення нових образів та присутність оригінальності.

В основі класифікації психічних процесів за Л.М. Веккером покладено особливості матеріалу предмета психічної діяльності [18]. Дана класифікація характеризується створенням образів за допомогою засобів мовлення – вербальна (словесно-логічна) уява, лінгвістична, мовна і пов'язана зі свідомою творчою діяльністю [35].

Учений Л.Д. Столяренко в результаті досліджень виділив такі види уяви:

- активна уява – відноситься до творчого типу індивіда, який відчуває свій внутрішній потенціал та за допомогою постійної рекомбінації пізнання надає можливість для створення нових продуктів уяви, в результаті чого у індивіда виникає бажання до нових пошуків, створення матеріальних і духовних цінностей, завдяки емоційному підкріпленню;

- пасивна уява - образи виникають спонтанно, всупереч волі та бажання дитини. При аналізі пасивної уяви виявлена цікава точка зору щодо поділу пасивної уяви на ненавмисно пасивну та навмисно пасивну.

- ненавмисно пасивна уява формується при ослабленні свідомості, дезорганізації психічної діяльності, психозах, у сонному стані. При навмисно пасивній уяві дитина використовує своєрідний вид уяви – мрію [36].

А.В. Петровський та О.М. Дьяченко активну уяву поділяють на відтворюючу та творчу.

Основи дослідження класифікації уяви закладено в наукових доробках В. Вунда, Т.А. Рібо, О. В. Запорожця, пізніше були досліджені й доповнені у працях О.М. Дьяченко, А.С. Співаковської, які поділяють її на емоційну й пізнавальну [37;38;39].

На думку О.В. Запорожця і А.В. Петровського, творча уява співвідноситься із чуттєвим пізнанням і зводиться до перекомбінування перцептивних образів. У наукових працях С.Л. Рубінштейна та Є.І. Ігнат'єва вказано на зв'язок творчої уяви не тільки з образним, але і з абстрактним перекомбінуванням. А на думку фахівців Т.А. Рібо, Л.С. Виготського,

П.М. Якобсона [40], Р.Г. Натадзе [41], творча уява як діяльність, охоплює перцептивні і абстрактні знання і емоційні враження.

Таким чином, наведені вище дослідження вказують, що результатами творчої уяви можуть бути матеріальні та ідеальні образи. У той же час учені виділяють такий критерій даного виду уяви, як соціальна цінність отриманих результатів, занурення в зміст відображуваних аспектів реальності, наголошування на найбільш суттєвих аспектах реальності.

Неодноразово питання творчої уяви цікавило дослідника К. Юнга. Вчений вважає: «Спрямованість творчої уяви пов'язується не тільки з процесами несвідомого. Колективні уявлення виступають у формі ідеалів і з'являються завжди у своїй символічній значущості» [42, с.220].

О.О. Мелік-Пашаєв дослідив специфічну властивість творчої уяви як здібність до створення художнього образу, яка розкриває внутрішній зміст твору; комплекс якостей особистості, які сприяють оволодінню формами того чи іншого виду мистецтва, сукупність спеціальних знань, навичок і вмінь [43].

Серед широкого кола дослідників процесу творчої уяви (П.Я. Гальперіна [46], О.М. Дьяченко [37], А.Н. Леонтьєва [44], А.О. Люблінської [45], М.М. Поддякова [47] та ін.) підкреслюється думка про те, що творча уява пов'язана з новизною і невідомою пізнавальною ситуацією, вирішення якої передбачає багатий вибір можливих способів.

О. М. Дьяченко була створена концепція творчої уяви, суть якої полягала у віднесенні уяви до вищих психічних функцій. Наголошується на особливості розвитку, який можливий через опанування такими засобами як образи, символи, мова, моделі.

Три головні аспекти творчої уяви були виділені доктором філософських наук І.П. Фарманом [38]:

- 1) уява в структурі наукового пізнання (філософсько-гносеологічний аспект);
- 2) уява як спосіб створення нового (психологічний аспект);
- 3) уява і пізнання в мистецтві (естетичний аспект).

Таким чином, винятково важливим є трактування психологічною наукою уяви як своєрідного типу синтезу раціонального і чуттєвого, де суб'єктивність є головною його особливістю. У процесі творчого пізнання уява є одним із методів, за допомогою якого наявні знання актуалізуються з метою отримання нових. При цьому нова інформація може переноситися з однієї галузі в іншу для вирішення завдань пізнавального типу [49]. У іншому контексті уява традиційно розглядається як один із творчих процесів, і його вивчення в більшості випадків безпосередньо включено у вивчення творчості.

У роботах П.Я. Гальперіна, О.М. Дьяченко, А.Н. Леонтьєва, М.М. Поддьякова та інших головний акцент поставлено на взаємозв'язку творчої уяви із новизною, на фоні якої невизначена пізнавальна ситуація створює можливість для використання необмеженої кількості засобів вирішення проблемної ситуації.

На основі вивчення поняття «творча уява» в таблиці представлено основні визначення даного феномену.

Таблиця 1.1

Контент аналіз поняття «творча уява»

№	Автор	Зміст визначення
1	Психологічний словник [50]	«самостійне створення нових образів, породження нових способів побудови реальності, які необхідні людині для постановки і вирішення як пізнавальних, так і практичних, особистих проблем»
2	Словник літературознавчих термінів [51]	«психічний процес, який виявляється у створенні нових образів на основі раніше набутих конкретно-чуттєвих

		вражень»
3	В.Б. Шапар [9].	«вид уяви, який передбачає самостійне створення образу, речі, ознаки, що не мають аналогів, які реалізуються в оригінальних і цінних продуктах діяльності. Невід'ємна сторона технічної, художньої та іншої творчості»
4	П.Я. Гальперін, Н.Р. Котик [46].	«самостійне створення нових образів, які реалізуються в оригінальних продуктах діяльності, свого роду продукування оригінального способу без опори на готовий опис чи умовне зображення»
5	А.В. Петровський [24,с.46].	«самостійне створення нових образів, які реалізуються в оригінальних і цінних продуктах діяльності»
6	Вчений-психолог М. Арнаудов [52].	«необхідний компонент для відкриттів, що «веде інстинктивно або свідомо і до цілісності, послідовності, і до гармонії». У своїх подальших працях вчений подає види уяви: уяву – як уявлення чогось реального, і фантастику –

		форму уяви, в якій проявляється казкова народна творчість»

Таким чином, спроектувавши зміст зазначених визначень на проблематику нашого дослідження та психологічні особливості старшого дошкільного віку, в результаті контент аналізу можна зробити висновок про те, що визначення, яке розглядає творчу уяву як процес створення нових, оригінальних образів, які формуються без опори на готові шаблони та базуються на суб'єктивних мисленнєвих образах й на досвіді дитини, повною мірою відповідає психологічним особливостям старшого дошкільного віку та може бути використане в нашому дослідженні.

У психолого-педагогічній літературі поруч із терміном «творча уява» зустрічається визначення «творчість», «креативність», «мислення», «творчі здібності».

Поглиблена увага та широка розробка проблеми творчої уяви вітчизняною та зарубіжною психологією призвела до значної кількості визначень та трактувань самого поняття «творчість».

Незважаючи як на концептуальні, так і формальні відмінності у змісті зазначених формулювань, вони характеризуються єдністю підходу, згідно яким, творчістю є діяльність дитини зі створення нових, оригінальних, суспільно-значущих цінностей.

У свою чергу, в плані досліджуваної нами проблеми є положення О.В. Запорожця, який до найважливіших компонентів творчості, без якого немислиме створення нового, відносить уяву, яка поряд із іншими пізнавальними процесами є винятково важливою для формування інтелектуально-розвиненої, прогресивної та креативної особистості [39].

На сучасному рівні проблема «творчості» актуальна в дослідженнях І.П. Волкова, Ю.З. Гільбухова, Дж. Гілфорда, О.М. Дьяченко, А.В. Петровського, В.Е. Чудновського, В.С. Юркевича та ін., а також зарубіжних учених А. Кестлер, Т. Мелхорн, Х. Мелхорн, Г. Оллпорт та ін.

Концептуальною для нашого дослідження є теза В.О. Моляко, згідно з якою здатність до творчості закладена в кожній людині. Завдяки її стимулюванню та цілеспрямованому розвитку можна підвищити ефективність продуктивної творчості [53].

За психологічним словником творчість розглядається як певна діяльність, метою якої є створення нових матеріальних або духовних цінностей, а творча уява, як окремий вид уяви, характеризується створенням нових та оригінальних образів, предметів чи явищ [54].

У психологічному словнику термін «креативність» означає «здібність швидко і нестандартно вирішувати інтелектуальні і навчальні задачі» [10].

Креативність також може бути визначена як процес створення чогось, що є як оригінальним, так і таким, що має цінність або характеризується неповторністю, експресивністю та винахідливістю.

Таким чином, креативність означає здатність до творчості, розуміється як потенціал, внутрішній ресурс людини, що виявляється у мисленні, спілкуванні, почуттях, окремих видах діяльності, визначається сприйнятливістю до нових ідей. Основна відмінність поняття креативності від поняття творчості полягає в тому, що креативність розглядається як певний специфічний стиль діяльності, в той час, як творчість сама по собі є діяльністю. Креативність частіше, ніж творчість, пов'язують із когнітивними процесами.

У контексті даної проблеми працювала Л.І. Шрагіна, яка, вивчаючи природу уяви, розглядала її процес як креативний синтез, що розглядається вченою як набір дій, що створюють системоутворювальну функцію, в результаті чого формується нова різнорівнева система. Дослідниця стверджує, що уява є необхідним елементом будь-якої творчої діяльності [55;56].

Питанням розвитку здібностей та творчості, зокрема на етапі дошкільного дитинства, займалися О.М. Дьяченко, І.І. Карабаєва, Н.М. Каневська, О.В. Киричук, В.Т. Кудрявцев, В.У. Кузьменко, О.І. Кульчицька, Г.П. Лаврентьева, О.М. Матюшкін, В.О. Моляко,

С.І. Науменко, Р.В. Павелків, Ю.О. Приходько, Н.І. Підгорна, Л.С. Руденко, Т.М. Титаренко, Л.Г. Чорна, Л.Г. Щукіна, Т.В. Яценко та інші.

За О.І. Кульчицькою творчі здібності старших дошкільників – це властивості, спрямовані на творення нового і оригінального, нестандартне бачення у звичайному нових можливостей його функціонування або включення його як частини у нову систему, можливість продукувати значну кількість ідей [57].

Особливим є співвідношення між поняттями «уява» та «фантазія», де під уявою розуміється вміння на основі отриманих знань та досвіду створювати нові об'єкти, ідеї, а під фантазією – уміння вигадувати нові, фантастичні ідеї, ситуації, використовуючи при цьому творчий та інтелектуальний потенціал.

Проте важливо відмітити, що поняття «уява» і «фантазія» в багатьох наукових дослідженнях вживаються як майже ідентичні. Однак існують випадки, коли відповідно до контексту у різних мовах вони дещо відрізняються за деякими ознаками, наприклад: 1) «phantasia» (із гр.) – уява, творча уява, мрія, створення нових образів на основі попереднього сприйняття, певний продукт уяви, вигадка, щось неправдоподібне; 2) «воображение», «представление», «фантазия» (із рос.) – уява, фантазія, уявлення, уявляння (процес); 3) «fancy», «fantasy», «imagination» (із англ.) – уява, фантазія, вигадка, гра уяви, удавання, примха, химерія; 4) «immaginazione», «fantasia», «fantasticheria» (із італ.) – уява, видумка, фантазія, що робить явним вимисел; 5) «wyobraznia», «fantazja» (із пол.) – уява, фантазія, щось незрозуміле й нереальне.

Аналіз наукової концепції К. Лукреція щодо розуміння феномену «уяви» - «фантазії» трактується як результат випадкового збігу певних образів та їхніх складових у часі та просторі.

Зовсім іншої думки дотримувався філософ Л. Голосовкер, який вважав: «людині й людству властивий вищий інстинкт — культури й творчості (на відміну від низьких інстинктів — вегетативного й сексуального). Цей інстинкт

здійснює свою функцію через імажинацію – уяву. У цьому підході принципово розрізняються фантазія і уява. Вони не збігаються, оскільки фантазія не пізнає, вона не вгадує, а тільки грає, її основна діяльність — комбінування. І саме цим інколи зайвим комбінуванням вона може заважати уяві в її творчо-пізнавальному процесі» [58, с. 100].

Однією з особливостей процесу творчої уяви, яка виконує як позитивні, так і негативні функції, є те, що вона дозволяє приймати рішення і знаходити вихід у проблемній ситуації навіть при відсутності певних знань, які в таких випадках необхідні мисленню. Дійсно, включення певних елементів фантазії дозволяє відійти від усталених стереотипів і, оминувши певні етапи мислення, уявити собі кінцевий результат. У той же час, повна переорієнтація на подібні «перестрибування» і заміна фантазією інших психічних процесів може призвести до формування уявлень, які абсолютно відірвані від об'єктивної дійсності і не можуть бути реалізовані в реальній діяльності особистості.

Зауважимо, що ми не вважаємо за доцільне ототожнення понять уява та фантазія, оскільки зміст кожного з них має свою, достатньо відмінну специфіку. Зазвичай у психолого-педагогічній літературі часто ототожнюються поняття уява та фантазія, а значна частина вчених вважає зазначені поняття синонімами (І.К. Аманіс [63], Л.К. Балацька [59], М.А. Зябліцева [61], Є.І. Рогов [66], Ю.А. Самарін [60], О.М. Степанов [64], М.М. Фіцула [65], Л.А. Харламова [62]). Проте М.Л. Смульсон спростовує дане твердження та вважає, що головне завдання фантазії – це комбінування образів [67].

У рамках зазначеної проблеми, психологи Р.С. Немов та М.Л. Смульсон твердять про недоцільність ототожнення уяви та фантазії. Р.С. Немов додає, що фантазія є певним підвидом уяви [68]. Використання отриманих знань під час фантазування має на увазі їх обов'язкове застосування у системі нових відносин, у результаті чого можуть виникати нові знання. Л.С. Виготський вважав: «Творча діяльність уяви залежить від багатства і різноманіття

колишнього досвіду людини, тому що саме він є основним матеріалом, із якого створюються будови фантазії» [15].

Уява тісно взаємопов'язана із іншими пізнавальними процесами. Зокрема, існує тісний зв'язок між уявою і мисленням. Особливо яскраво це проявляється в ситуації, яка потребує вирішення. У будь-якій невідомій ситуації людина використовує аналіз, синтез та набутий досвід, в результаті чого намагається вияснити суть відповідних фактів, явищ. І в цьому їй допомагає не тільки мислення і пам'ять, але і уява, яка проявляється у відтворенні цілісного образу, заповнюючи відсутні елементи.

Р.С. Немов зазначає: «Мислення – це передусім психічний процес самостійного пошуку й відкриття суттєво нового, тобто процес опосередкування та узагальнення відображення дійсності під час її аналізу й синтезу, що виникає на основі практичної діяльності й досвіду» [67, с.354].

Уява і мислення, як пізнавальні і психічні явища, беруть участь у творчій діяльності, адже, за визначенням А.Д. Дудецького «... коло замикається ... Пізнання (мислення) стимулює уяву (що створює модель перетворення), яка (модель) переглядається і уточнюється мисленням» [69, с. 78].

Л.С. Виготський, В.В. Давидов, А.Я. Дудецький, О.В. Запорожець та ін. у наукових доробках відзначають, що мислення і уява виконують єдину функцію – дозволяють перетворювати і досягти цілісний світ.

А.Я. Дудецький, даючи характеристику уяві та мисленню, не розділяє їх на два окремих поняття. Натомість автор доводить, що дані психічні процеси так переплітаються, що їх буває важко розмежувати. Обидва процеси беруть участь у будь-якій творчій діяльності. Пізнання (мислення) стимулює уяву (створює модель перетворення), яка потім перевіряється і уточнюється мисленням [70].

У багатьох наукових доробках широко представлені психологічні аспекти творчості, в яких значна роль відводиться мисленню (Д.Б. Богоявленська, П. Я. Гальперін, В.В. Давидов, О.В. Запорожець, Л.В. Занков, Я. А. Пономарьов, С.Л. Рубінштейн) і творчій уяві, як результату розумової

діяльності, що застосовується в різних видах діяльності (Р. Арнхейм, А.В. Брушлинський, Л.С. Виготський, М. Верггеймер О.М. Дяченко, А.Я. Дудецький, Д.Б. Ельконін, А.М. Леонтьєв, Н. В. Рождественська, Ф.І. Фрадкіна). Творча уява, взаємодіючи із творчим мисленням та, в той же час, доповнюючи його, створює платформу для фундаменту людської творчості: художньої, наукової, технічної тощо [71;72;73;74;75].

Вищезазначені науковці в основі творчого мислення вбачають дивергентний спосіб мислення, який має такі характеристики:

1. Швидкість - здатність до висловлювання великої кількості ідей (звертається увага не на їх якість, а на кількість).
2. Гнучкість – здатність до висловлювання широкого розмаїття ідей.
3. Оригінальність – здатність до створення нових та нестандартних ідей (виявляється у відповідях та рішеннях, які несхожі на загальноприйняті).
4. Завершеність – здатність до удосконалення свого творчого «продукту» та вміння його завершувати.

Зазначені особливості одночасно виступають і критеріями креативності, що дає підставу стверджувати про взаємозалежність понять «творча уява», «творче мислення» та «креативність». Дуже часто дані дефініції застосовують у вигляді синонімів, вкладаючи в розуміння творчого (креативного) мислення здібність розуміти та бачити нові речі по- новому, і знаходити незвичайні рішення проблемних завдань.

За твердженням Т.А. Рібо, ще одним із основних етапів творчої уяви виступає дисоціація, яка полягає у виділенні головних рис, особливостей та характеристик об'єкта в процесі творчої уяви. Автор переконує, що на одну і ту ж картину художник, спортсмен, педагог і байдужий глядач дивляться по-різному: «Якість, що займає одного, не помічається іншим» [5, с.245].

Таким чином, для дисоціації характерне усунення з цілісної структури образу всіх елементів, які суб'єкту не є важливими. Вартує на відзначення той факт, що процес творчої уяви не можливий без етапу дисоціації, оскільки для створення нового цілісного образу потрібно усунення непотрібних елементів.

Даний процес у психології може виступати в якості адаптивного процесу та в якості захисного механізму.

Велика кількість науковців зверталася до визначення критеріїв творчої уяви. Так Г.П. Лаврентьєва та Т.М. Титаренко виділяють наступні критерії творчої уяви: самостійність мислення, здогадливість, уміння швидко орієнтуватися у проблемній ситуації, яскравість виникаючих образів [75].

О. М. Дьяченко в якості основного критерію творчої уяви виділяє оригінальність вирішення творчих завдань [76].

В.А. Роменець до основних критеріїв уяви відносить метафоричність, розробленість та індивідуалізованість образу [30].

О.А. Голюк та Н.О. Пахальчук, аналізуючи досліджувану проблему, виділяють наступні показники: «особливості когнітивно-креативних якостей дитини; характер мотивоційно-ціннісних якостей дитини; творча позиція у сфері спілкування; прояв пізнавальної активності» [77, с. 69].

Розглядаючи творчу уяву як психологічно пізнавальний процес довільного створення суб'єктом нових образів, І.Г. Тітов виокремлює такі її критерії: 1) метафоричність образу; 2) розробленість образу; 3) індивідуалізованість образу [78].

І. Розет [79] до високого рівня розвитку уяви дитини відносить можливість спостерігати образи, що створюються «мовби збоку»; О.М. Дьяченко [76] говорить про варіативність продуктів творчої уяви; С.Л. Рубінштейн [17] зазначає, що головною ознакою високого рівня розвитку даного процесу є здатність до створення нових та оригінальних образів, можливість їх комбінування; про легкість асоціювання зазначає Е. Пармон [80]; у дослідженнях учених Дж. Гілфорда [81], Е. Торренса [82], а згодом О.І. Кульчицької критеріями творчих здібностей виступають міра гнучкості, оригінальності, швидкості, варіативності, творча продуктивність, творча легкість, деталізації створеного образу та його емоційне забарвлення. Про емоційний компонент творчої уяви говорить у своїх дослідженнях і

О.В. Запорожець (1986), який розглядав розвиток особливої «емоційної» уяви, як створення образу відповідно до можливої ситуації поведінки дитини.

У роботах Р.С. Немова знаходимо такі критерії оцінки творчої уяви: оригінальність образів – здатність породжувати нові нестандартні ідеї; багатство фантазії – різноманітність образів; деталізація образів - глибина, рівень опрацювання; емоційність образів [83, с. 61].

Л.Ю. Субботіна [84] уяву тісно пов'язує з емоціями, вважаючи їх нероздільними в житті дитини. Про емоційний компонент творчої уяви говорить у своїх дослідженнях і О.В. Запорожець [39], який розглядав розвиток особливої «емоційної» уяви, як створення образу відповідно до можливої ситуації.

Зарубіжні психологи також спрямовують свої дослідження на вивчення критеріїв творчої уяви, зокрема Ф. Баррон вважає, що процес символізації виступає зазначеним критерієм творчості, триває спонтанно. Вчений запевняє, що відсутність творчого продукту не означає відсутність креативності [85]. Даної думки щодо створення продуктивних метафор притримувся і R.J. Sternberg [86].

D. N. Feldman робить акцент на моделі творчого процесу, що включає: 1) рефлексивність; 2) цілеспрямованість; 3) володіння способами трансформації і організації [87].

Н. О. Ветлугіна [88], В.М. Гальченко [89], В.В. Давидов [13], Т.С. Комарова [90], В. У. Кузьменко [90], В. О. Моляко [91], Я. О. Пономарьов [93], М. О. Холодна [94], П. М. Якобсон [40] та інші до прояву творчості відносять винахідництво.

Проблемою розвитку винахідництва займалися А. В. Брушлінський, В.М. Гальченко, В.У. Кузьменко, Т. С. Комарова, В. А. Крутецький, В. О. Моляко, Я. О. Пономарьов, С. Л. Рубінштейн, Р. Д. Стернберг, М. П. Туров, Н. В. Хазратова, які вказували на те, що дитяче винахідництво – це діяльність, яка проявляється через пошук та відкриття чогось нового, оригінального та корисного для дитини [13; 89; 91; 92; 93].

Займаючись вивченням проблеми розвитку винахідництва, В.М. Гальченко дає характеристику дитячим винаходам як таким, що мають новизну, оригінальність та є корисними для дитини в контексті її творчої діяльності. Вчена стверджує: «Винахідливість – це особистісна властивість, що забезпечує здатність створювати нове, продукувати оригінальні думки та ідеї, виявляти самостійність, гнучкість та варіативність мислення, прагнути до власної досконалості, ефективного перетворення навколишньої дійсності, пошуку нестандартних варіантів розв'язання проблем у різних видах діяльності, як спроможність виконувати навчальні завдання, відхиляючись від шаблонів, створювати і використовувати нові прийоми у спілкуванні з оточуючими людьми» [89].

У результаті аналізу літератури було виявлено значну кількість запропонованих ученими критеріїв, які через слабку взаємопогоджуваність загальнотеоретичних та методичних установок не надають можливості до об'єднання в єдину структуровану систему, що створює значні труднощі в підборі оптимальних критеріїв розвитку творчої уяви. Відсутня і цілісна класифікація цих критеріїв.

Відповідно, спираючись на результати теоретико-психологічного аналізу досліджуваної проблеми, узагальнивши показники, запропоновані різними вченими-психологами щодо оцінювання розвитку творчої уяви, а також керуючись теоретичними положеннями щодо властивостей уяви і особливостей її структурної організації, властивих дітям старшого дошкільного віку, нами було визначено критерії розвитку творчої уяви старших дошкільників:

- *оригінальність образів* – продуктивна уява породжує абсолютно нові образи, що не мають повторень у попередніх дитячих роботах. Зміст створених образів вирізняється нетиповістю, емоційною забарвленістю, цілісністю, естетичною оформленістю, здатністю до аглютинації образів, словесних узагальнень. Відсутня стереотипність образів;

- *гнучкість образів* – характеризуємо як процес, в основі якого лежить фіксованість уявлень або стереотипізованість. Від того, яка кількість образів створена, що не являє схожий сюжет, залежить, чи є образ гнучкий чи ні. Всі створені образи до певних сюжетів мають носити ознаку новизни та не повторюватися. Важливо при оцінці даного критерію звертати увагу на здатність дитини до багаторазового використання заданої деталі при побудові певної композиції, але уникаючи повторів та шаблонності. Враховується гнучкість використання ідей, пластичність фантазії та логічна побудова нових образів при проблемній ситуації;
- *швидкість створеного образу* – характеризується обсягом створеного образу за одиницю часу. Враховуємо при оцінці створення композиційних картин із залученням нового образу, швидкість орієнтації дитини в проблемних чи невідомих ситуаціях та яскравість виникаючих образів за одиницю часу. Важливо оцінити бажання дитини до створення образів, швидкість її думки та здатність до імпровізації образів без готових шаблонів;
- *продуктивність образів* – характеризує кількісний показник, який визначається обсягом та кількістю створених образів уяви дитиною. При цьому враховуємо якісні його характеристики, які виникають перед створенням певного творчого продукту. Відповідно внутрішній план дій допомагає активізувати уяву дитини та створити якісно новий образ із подальшим його застосуванням у творчих продуктах. Звертаємо увагу на вміння дитини аргументувати створений образ.

1.2. Особливості генези творчої уяви в період дитинства

На різних вікових етапах учені відносять розвиток уяви і творчості до проблеми сьогодення. Зокрема, науковці уяву вважають «важкою психологічною системою» та «універсальною людською здібністю», яка в дошкільному віці є «центральною психологічним новоутворенням» та в подальшому розвитку особистості є основою для формування її як творчого

індивіда (Л.С. Виготський [15], В.В. Давидов [13], А.В. Запорожець [39], Д. Б. Ельконін [96], Е.І. Ігнат'єва [21], Є.В. Ільєнков [26], Г.Г. Кравцов [97], В.Т. Кудрявцев [98;99], В.А. Крутецький [100], В.С. Мухіна [101] тощо).

Вчені стверджують, що саме уява є передумовою ефективного засвоєння знань, становлення й саморозвитку особистості та певною мірою впливає на ефективність навчально-виховної діяльності в школі. Творча уява важлива для будь-якого прояву творчої діяльності дитини, вона дає можливість відкривати нові, сутнісні характеристики дійсності, є складовою частиною у всіх сферах людської діяльності.

Німецькі вчені Т. Мелхорн і Х. Мелхорн у своїх наукових доробках стверджують про те, що геніями діти не народжуються, а здатність до творчості формується завдяки цілеспрямованому розвитку особистості [103].

Перейдемо до робіт, присвячених аналізу генезису уяви на етапі дошкільного дитинства.

Значна кількість дослідників до перших етапів появи уяви відносять кінець раннього віку [14;72].

Із огляду на це, вважаємо за потрібне виділити основні особливості розвитку уяви в ранньому віці:

- складаються його передумови, переважає процес наслідування;
- уява з'являється у грі, коли виникає уявна ситуація, властиве ігрове перейменування предметів;
- уява функціонує тільки з опорою на реальні предмети та зовнішні дії з ними.

В.С. Мухіна початком розвитку уяви вважає період раннього дитинства, коли у дитини з'являються символічні функції (заміна одних предметів іншими). Подальший етап розвитку уяви відбувається в іграх. Учена зазначає, що за умови розвитку даного психічного процесу, починаючи з двох-трьох років, уява поетапно набуде розвитку в старшому дошкільному віці. Важливим компонентом вважає накопичений досвід, з якого старший дошкільник може створювати нові образи [104].

Здійснивши аналіз генези розвитку уяви у дошкільному дитинстві, дослідники Н.Н. Палагіна та Д.Х. Флейвелл пропонують період раннього віку вважати періодом появи уяви, оскільки саме тоді закладаються її основи в складі сенсомоторного інтелекту, тобто в дитини з'являється активна маніпулятивна діяльність, завдяки якій діти починають відкривати для себе нові та практичні схеми дій із предметами. На даному етапі присутня символічна функція – різні імітації, символічна гра, прояв мовлення [105].

Н.А. Шинкарева, А.А. Іванова, досліджуючи проблему розвитку творчої уяви, вважають, що її необхідно розвивати з самого раннього віку, створюючи сприятливі умови в контексті різних видів діяльності [106].

У своїх працях К.Л. Бюлер продовжує думку попередників, відносячи до першого етапу розвитку уяви період раннього віку. В творчих напрацюваннях стверджує, що саме в цей віковий період у дитини домінує уявне тлумачення дійсності. До другого етапу автор відносить віковий проміжок від 4 до 6 років, виділяючи ключові елементи розвитку – казку та вправи з фантазування [107].

Група сучасних та вітчизняних дослідників Р. Бернс, Д.Б. Ельконін, В.С. Мухіна, В.І. Слободчиков [108] до першого етапу розвитку уяви відносять 2,5 – 3 роки. Даний вік характеризується поділом уяви на афективну та пізнавальну. Це означає, що дитина поступово відділяє себе від предмета та дії з ним, у неї виникає бажання до маніпулювання з новими та невідомими предметами, ототожнення свого власного «Я».

Дослідженням уяви на етапі дошкільного віку займалися О.М. Дьяченко [14], О.Є. Кравцова [109], В.Т. Кудрявцев [110] та ін. На думку вчених, головною ознакою уяви є здатність суб'єкта створювати нові образи. Цей процес В.Т. Кудрявцев визначає як «вільний, неприборканий, невідконтрольний логіці політ фантазії, вигадка того, чого насправді не буває, зневага реальністю» [109, с. 77].

О.В. Запорожець акцентує увагу на появі в дошкільному віці внутрішньої психічної активності, яка виражається в умінні діяти подумки в уявних ситуаціях. Саме завдяки даному процесу можлива творча діяльність,

що проявляється в продуктивних видах діяльності дітей, творчих іграх, під час слухання казок [39].

Г.С. Костюк важливого значення надавав розвитку розуміння дитиною того, що вона сприймає, цим самим наголошуючи: «Щоб побачити ціле, розкрити у ньому певні ознаки, риси, властивості, треба вийти за межі безпосереднього споглядання» [111].

Окремі фахівці, досліджуючи конкретні види творчої діяльності дошкільників, розглядають розвиток уяви як перехід від відтворюючих форм до більш творчих (Т.Г. Казакова, Г.Д. Кириллова, Т.С. Комарова, М.М. Рибаківа), вважаючи нижньою границею уяви 2,5-4 роки, а творчої 5-6 років [112;113;114].

У фокусі сучасних наукових напрацювань, значна увага відведена проблемам розвитку творчої особистості дітей дошкільного віку. Певна група авторів (І.І. Карабаєва [115;116;117], В. Т. Кудрявцев [97], О.І. Кульчицька [118], С.О. Ладивір [116], Н.С. Лейтес, [119], Н.І. Литвинова [120], Т.О. Піроженко [121;122], О.В. Проскура [123], Л.Г. Чорна [124]) стверджують, що завдяки процесу здобуття пізнавальної інформації формується допитлива і творча особистість, яка залежить від дієвої мисленнєвої діяльності та в подальшому займає активну життєву позицію в суспільстві.

Н.О. Ветлугіна [87; 125], О.М. Дьяченко [25], Т.С. Комарова [90] говорять про важливість художньої творчості дошкільників; Л. Венгер [96;123], О.В. Запорожець [39], В.К. Котирло, Н. Лейтес [119], О.В. Проскура [123] – досліджували пізнавальну та перцептивну діяльність; К.В. Тарасова [126], Б.М. Теплов [127] досліджували прояви музичної творчості дітей: А.М. Богуш [128;129;130], Н.В. Гавриш [131; 132;133], Л.О. Калмикова [134], Т.О. Піроженко [135] – комунікативно-мовленнєву діяльність.

В.В. Давидов [13] акцентує увагу на ролі уяви та творчості в розвитку психіки дітей. Л.С. Виготський у результаті багаторічного досвіду дійшов висновку, що формування творчої особистості, з проявами в майбутньому,

формується творчою уявою, яка проявляється та втілюється в повсякденному житті [136].

О.М. Дьяченко ґрунтовно займалася проблемою розвитку творчої уяви, в результаті чого вийшло багато наукових праць, програм, збірок і вправ, які стосуються розвитку дітей дошкільного віку [14;25;37].

На думку Л.С. Виготського, під віковим новоутворенням розуміються психологічні, соціальні зміни, які виникають вперше на даному віковому відрізку та визначають свідомість дитини, її ставлення до навколишнього середовища, характеристику внутрішніх і зовнішніх проявів та весь перебіг розвитку в даний період [136].

Центральним психологічним новоутворенням у молодшому дошкільному віці є уява, тоді як в старшому – творча уява (Л.С. Виготський, В.В. Давидов, О.М. Дьяченко, О.В. Запорожець, Д.Б. Ельконін, Г.Г. Кравцов, В.Т. Кудрявцев, Н.Н. Палагіна тощо).

Загалом, процес формування уяви, згідно думок Л.С. Виготського, відбувається в чотири етапи:

- 1) перехід від пасивної до творчої уяви;
- 2) уява виступає як анімізм, або одухотворення предметів;
- 3) переважання ігор, які поділяються на два типи: експериментальні та творчі;
- 4) романтична творчість (складається з образів).

В.А. Аверін визначає процес розвитку уяви з трьох років, беручи за основу психологічні якості, до яких і відносить уяву, яка формується за умови присутності повноцінної свідомості [137].

Вартує уваги дослідження О.Є. Кравцової, яка відзначає, що після кризи трьох років у розвитку особистості дошкільника починається процес, який вчена відносить до першої стадії соціалізації в онтогенезі. З огляду на даний процес, відбувається становлення уяви як самостійної психічної функції [108].

Суттєва увага проблемам класифікації розвитку творчої уяви дошкільників приділялась у наукових працях О.М. Дьяченко, нею була запропонована класифікація трьох основних етапів розвитку уяви дітей.

До першого етапу відноситься віковий період від 2,5 – до 3 років – відбувається поділ уяви на пізнавальну та емоційну.

Віковий проміжок від 4 до 5 років вчена відносить до другого етапу у розвитку уяви. На даному етапі дитина активно включається в соціальне середовище та починає засвоювати певні норми, правила та зразки діяльності. Учена стверджує, що саме в цьому віці рівень творчої уяви знижується. У процесі уяви присутнє, певним чином, планування, яке є поступовим. Тобто, дитина покроково планує свої дії, зробивши одну дію, бачить результат і вже після цього починає планувати наступну. Наприклад: «я зараз намалюю сонечко». Після першої дії дитина починає покроково вибудовувати наступну схему маніпуляцій із малюнком (доповнення деталями).

Вчена стверджує, що таке поетапне планування дуже часто супроводжується мовним супроводом, що в подальшому призводить до словесної творчості.

М.М. Подьяков стверджує, що сприятливим етапом для формування і розвитку вмінь та навичок, які забезпечують ефективне ознайомлення дітей із навколишнім середовищем, є дошкільний віковий (4 – 6 років). Цей віковий період учений визначає як підготовчий етап у розвитку індивідуально-психологічних якостей особистості, які визначають рівень творчих здібностей. У старшому дошкільному віці дитина опановує основні зразки поведінки і діяльності та вільно оперує ними, відходячи від засвоєних стандартів [47].

Третій етап у розвитку уяви – це старший дошкільний вік (6 – 7 років). О.М. Дьяченко вважає: «Цілісний образ починає будуватися способом «включення», який створюється на основі окремого елемента дійсності та посідає другорядне місце, тобто стає окремою деталлю образу уяви» [14;25;37;75].

Вивчаючи старший дошкільний вік, Л.С. Виготський, О.В. Запорожець, О.М. Леонт'єв, Г.О. Люблінська доводять, що в порівнянні з раннім дитинством у старшому дошкільному віці з'являється новий тип діяльності – творчий, який характеризується властивістю йти від думки до ситуації, а не від ситуації до думки.

Психологічні основи сутності та механізму творчої уяви в своїх дослідженнях розкривають Л.С. Виготський, Р.М. Грановський, В.В. Давидов, В.М. Дружинін, А.Я. Дудецький, В.П. Зінченко, О.М. Леонт'єв, А.М. Матюшкін [138], С.Л. Рубінштейн та ін.

Творча уява дітей старшого дошкільного віку в нашому дослідженні відображається у процесі створення дитиною суб'єктивно значимого нового продукту, придумування до вже відомого об'єкту нових деталей, наявність нової комбінації при характеристиці образу, придумування дитиною різних варіантів виготовлення виробу. У цьому віці зростає цілеспрямованість, стійкість задумів, присутні образи уяви динамічні та емоційно забарвлені. Процес уяви носить глибоко особистісний характер, і його результатом є формування особливої внутрішньої позиції (О.Є. Кравцова), вміння бачити «очима іншої людини» (Є.В. Ільєнков) і виникнення особистісних новоутворень: прагнення змінити наявну ситуацію, вміння знаходити нове у відомому, ігрове ставлення до дійсності (Н.Н. Палагіна [104]). Г.О. Люблінська підкреслює, що уява дітей старшого дошкільного віку не тільки набуває творчий характер, а й розвиває здатність до творчої діяльності через створення ідей, задумів, які отримують своє завершення в казкових образах, малюнках [45].

Відповідно до класифікації Т.А. Рібо, протягом дошкільного віку (від 2 до 6-7 років) дитина проходить чотири етапи в розвитку творчої уяви.

- 1) Здатність до перетворення сприйняття (бачення в одному предметі іншого);
- 2) одухотворення іграшок;
- 3) процес перевтілення в іграх;

4) зародження художньої творчості (перекомбінування образів) [5].

Дещо інакше розглядає питання вікової періодизації щодо витоків творчої уяви Е.П. Торренс, який вважає, що творчість проявляється в дошкільників після 5-ти років. Інший дослідник Е. Андрус стверджує: «Пік творчості у дітей припадає на 3,5-4,5 років» [139, с.14].

Слід підкреслити, що розбіжність у цих точках зору є досить серйозною. Рік у житті дитини – це досить великий відрізок часу. Оскільки розвиток відбувається досить швидко і нові психічні механізми постійно включаються в цей процес. Найважливішим етапом у розвитку уяви дітей є розвиток спрямованості уяви. Важливо відзначити, що саме в старшому дошкільному віці, коли виявляється така властивість пам'яті, як довільність у запам'ятовуванні, уява з репродуктивної перетворюється на творчу. У даному випадку діяльність дітей набуває цілеспрямованого характеру.

О.М. Дьяченко, яка неодноразово зверталася до цієї проблеми, стверджує, що дитяча уява у своєму розвитку підпорядкована тим же законам, за якими проходять психічні процеси. Вчена зазначає, що до кінця дошкільного періоду уява може виражатися у двох формах у тих дітей, чия творча уява розвинулася досить швидко.

До першої форми відноситься самостійне створення дитиною певної ідеї; другою вищою формою вважається виникнення уявного плану її реалізації [139].

Таким чином, проаналізувавши дослідження вчених, можна зробити висновок, що розвиток творчої уяви припадає на старший дошкільний вік.

Проблема розвитку творчої уяви у старшому дошкільному віці є актуальною на сучасному етапі.

Наукові здобутки Л.А. Венгера, О.М. Дьяченко, О.Є. Кравцової, В.Т. Кудрявцева, Л.Ю. Субботіної, Н.І. Стременової дають підстави констатувати, що старший дошкільний вік сензитивний для формування творчої уяви [23;108;140;141].

Уява у старшому дошкільному віці характеризується творчим та активним характером, залежить від накопиченого досвіду, вражень про реальну дійсність до етапу виношування та створення продуктів уяви. Уява дитини розвивається поступово, в міру набуття нею реального життєвого досвіду. Зокрема, як твердить Л.С. Виготський: «Уява не повторює вражень, які накопичені раніше, а будує нові ряди з раніше накопичених вражень... Привнесення нового в наші враження і зміна цих вражень так, що в результаті виникає новий, раніше неіснуючий образ, складає основу тієї діяльності, яку ми називаємо уявою» [27, с.40].

Передумовами формування творчої уяви старших дошкільників виступають: активність дитини в творчому процесі; уявне маніпулювання образами; сприйняття об'єкта, переживання.

Доречно зауважити, що уява старших дошкільників тісно пов'язана з дійсністю. Уява набуває самостійного, цілеспрямованого характеру. З'являється уміння бачити цілі частини. Важливим елементом для побудови образу служать як реальні, так і нереальні об'єкти, виражені у мовленні.

На думку А.Р. Лурія, засвоєння мовлення сприяє ефективному розвитку дитячої уяви. Адже мова звільняє дитину від безпосередніх вражень та дає можливість вийти за їх межі. Вчений стверджує, що дана властивість створює другу дійсність [142].

Отже, для дітей старшого дошкільного віку характерний широкий спектр прийомів для створення творчих образів (Є.О. Гарліцкіх, А. Грін, В.Т. Кудрявцев, С.Л. Рубінштейн): «наділення фантастичних (ігрових) персонажів реалістичними діями. Дитина залучає героїв у людські життєві ситуації, приписуючи їм людські думки, почуття, вчинки; антропоморфізація - одухотворення предметів; аглютинація - сполучення у новому образі, непоєднаних елементів; гіперболізація - зменшення або перебільшення величини персонажів, предметів; доповнення - використання відомих казок із зміною деяких деталей, персонажів, або придумування для знайомої казки

своє продовження; парадоксальне комбінування – переміщення об'єкту у нову, незвичну ситуацію» [17, с.345].

Суттєву увагу даному питанню приділяла Г.А. Урунтаєва, яка виокремлює наступні особливості розвитку уяви в даному віці:

- уява набуває довільного характеру, припускаючи створення задуму, його планування і реалізацію;
- уява перетворюється у фантазування, дитина починає знайомитись із прийомами та засобами щодо створення образів;
- уява переходить у внутрішній план дій, відпадає необхідність у наочній опорі при створенні образів [143].

Як зазначають учені-психологи (Л.С. Виготський, В.В. Давидов, О.М. Дьяченко, Д.Б. Ельконін, В.А. Крутецький, С.Л. Рубінштейн), творчу уяву дуже важливо розвивати в старшому дошкільному віці, ще й тому, що на даному віковому етапі відбувається підготовка дітей до шкільного навчання, стає більш інтенсивним розвиток пізнавальних функцій психіки дітей.

Отже, на основі аналізу досліджень учених (Р. Ассаджиолі, Л.С. Виготського, Л.А. Венгера, Н.Є. Веракса, Д. Дідро, В.В. Давидова, О.М. Дьяченко, Є.Г. Ігнат'єва, В.А. Крутецького, Р.С. Немова, А.В. Петровського, С.Л. Рубінштейна, О.О. Сапогов та ін.) проблеми розвитку творчої уяви в старшому дошкільному віці можемо асоціювати з особливостями цього віку в контексті розвитку творчої уяви.

У старшому дошкільному віці уява дошкільника має такі особливості: набуває керованого характеру, дії уяви відбуваються за допомогою задуму у вигляді наочної моделі та за допомогою створення образів уявних предметів і подальші дії з ним. На даному етапі у дітей з'являється вміння до планування в процесі різних видів діяльності (ігровій, образотворчій, конструктивній, мовленнєвій). Таким чином, під час діяльності діти хвилюються за достовірність власних задумів, що чітко проявляється у грі, в ході якої дитина співставляє первинні елементи для гри з другорядними. Ігровий процес є

важливим компонентом у житті дитини, що сприяє збудженню уваги, в результаті чого в дітей виникає інтерес та бажання до творчої діяльності [144].

Психологи, які досліджували особливості психічного розвитку дошкільників, стверджують, що творчі процеси у дітей найкраще виражаються у грі, увага взаємопов'язана з грою та з'являється саме в ній. Під час гри формується активна увага, довільність уваги і пам'яті. Дитина отримує в грі можливість програвати певну роль. У ході програвання цієї ролі, формується ставлення дитини до дійсності.

Період молодшого дошкільного віку характеризується копіювання дій і поведінки дорослих. Іграшки виступають моделями предметів. Сюжетна гра є провідним для даного вікового періоду. Перевага надається діям, наприклад, дії, що імітують вчителя, а не ролі вчителя.

У середньому віці гра стає рольовою і переважає аж до старшого віку. Головним елементом є поділ ролей. У старшому дошкільному віці з'являються правила гри. Провідна діяльність – сюжетно-рольова гра. У процесі гри діти намагаються змоделювати ситуації, які складаються із елементів реального життя (виконують ролі дорослих, уявні ситуації, використовують предмети замітники), апробують різноманітні моделі виконання завдань або створюють власний сюжет.

З огляду на це В.О. Сухомлинський писав: «Без гри немає і не може бути повноцінного розумового розвитку. Гра – це величезне світле вікно, через яке в духовний світ дитини вливається цілющий потік уявлень, понять – це іскра, що запалює вогник допитливості » [146, с.95].

Т.С. Комарова [114] зазначає, що завдяки взаємозв'язку із грою, дитина проявляє більший інтерес до творчої діяльності, яка викликає у неї насичені емоційні відчуття. Крім того, саме гра породжує мотив, який викликає інтерес.

У процесі гри значна увага відводиться процесу мовлення, який слугує перехідним елементом з одного виду діяльності до іншого. Завдяки мовленню дитина може охарактеризувати та описати всі задуми гри.

О.Є. Кравцова у своїх дослідженнях описала три типи зв'язку уяви з грою: уява – це джерело гри, уява – це продукт гри, уява виступає грою. Зазначені типи зв'язків з'являються в різні періоди розвитку онтогенезу [109].

Цікавою є точка зору сучасних дослідників С.О. Ладивір та Т.О. Піроженко, які поряд із провідним видом діяльності в дошкільному віці – грою, пропонують до провідного виду діяльності віднести спілкування, що охарактеризовується стійкістю уваги, прагненням до спільної діяльності, спостережливістю, винахідливістю тощо. У результаті поєднання гри та спілкування, для дошкільника відкривається широкий спектр щодо вираження своєї емоційності в процесі творчої діяльності [115;121;122].

Грунтовно проаналізувавши різні аспекти протікання ігрових ситуацій на всіх вікових етапах дошкільного віку, ми констатували, що гра сприяє розвитку дітей у контексті розвитку всіх психічних процесів.

Г.Д. Чистякова підкреслює той факт, що однією з особливостей дошкільного віку є те, що розвиток дитячої уяви можна аналізувати по безпосередньому відношенню дітей до гри, їхній поведінці в процесі гри та виконанні ролей. Крім того, важливим елементом оцінки та аналізу є матеріальні продукти творчості дошкільників (малюнки, казки, фантастичні історії тощо) [147].

О.А. Шаграєва психологічною основою формування творчої уяви у старшого дошкільника вважає певні види навчальної діяльності, важливими умовами яких є оперування просторовими й іншими образами, перетворення та їх трансформування, подальше створення нових комбінацій – ідей [148].

Отже, творча уява починає формуватися досить рано. Проте в ранньому віці її можливості обмежені, оскільки вона має відтворювальний характер. Виявлені зміни, що стосуються різних психічних сфер старших дошкільників – вольову, пізнавальну, емоційну – свідчать про те, що зазначений вік є переломним, багатим на новоутворення. У цьому випадку під новоутворенням старшого дошкільного віку виступає творча уява як психологічний процес.

Наукові здобутки Л.С. Виготського, В.В. Давидова, О.М. Дьяченко, Є.І. Ігнат'єва, Д.Б. Ельконіна, В.А. Крутецького, В.С. Мухіної, А.В. Петровського, С.Л. Рубінштейна, Б.М. Теплова та інших показують, що творча уява виступає не тільки передумовою успішного оволодіння дітьми старшого віку навичок і вмінь, а й є умовою творчого перетворення наявних знань, сприяє саморозвитку особистості, тобто, в більшій мірі, визначає ефективність виховної діяльності в дошкільній освіті.

Відповідно до вікової періодизації за Л.С. Виготським, на зміну старшому дошкільному віку приходить шкільний вік (7-13 років). Саме на цьому віковому етапі важливу роль відіграє творча уява, яка сформована в дошкільному віці. Від неї залежить успішність навчання, мотивованість, інтелектуальність.

Особливої уваги заслуговує думка М.М. Поддьякова, який зазначає, що рубіжний етап від старшого дошкільного до молодшого шкільного віку є перехідним етапом від потенційних форм психічного розвитку до активних. Відповідно до цього погляду, творча уява в старшому дошкільному віці, як психічна функція, робить значний стрибок у своєму розвитку, завдяки чому активно впливає на подальшу навчальну продуктивність у школі, на формування пошуково-діяльнісних умінь, на вияв творчих здібностей тощо. Вчений зазначає, що дошкільне дитинство є важливим етапом формування особистості, де закладаються перші зв'язки, що утворюють вищу єдність суб'єкта – єдність особистості. А творча уява в даному процесі відіграє важливу роль. Несформованість зазначених процесів у дошкільному віці в подальшому буде важко заповнити. Недоліки розвитку на дошкільному етапі проявляються в шкільний період та у подальшому житті людини [48]. Варто зазначити, що початкова ланка освіти є сприятливим періодом для продовження розвитку творчої уяви та розкриттю творчого потенціалу дітей. Зокрема, досліджуючи питання розвитку творчої уяви молодших школярів, І.Г. Тітов стверджує, що активні види навчальної діяльності, що вимагають оперування просторовими й іншими образами, а також їх перетворення й

трансформування, є головною психологічною основою для формування творчої уяви [78].

І.Г. Тітов та широке коло дослідників (Дж. Гілфорд [81], Є.В. Ільєнков [26], В.Т. Кудрявцев [98;99], С.Л. Рубінштейн [17], О.О. Сапогова [149], Е. Торенс [82], Л.І. Шрагіна [56]), інтерпретуючи творчу уяву як психічний пізнавальний процес, виокремлюють її характеристики: метафоричність – характеризується вмінням знімати латентні обмеження, розширювати тим самим вміння оперувати образами, комбінувати їх елементи; розробленість образу – завершеність продукту творчої уяви, усунення його недоліків із адекватною деталізацією та забезпеченням інформативності відповідно до замислу; індивідуалізованість образу, яка характеризується сукупністю показників метафоричності та розробленості.

А ряд таких дослідників, як О.Є. Кравцова [109], О.М. Дьяченко [14], Р.С. Немов [67], відмічають, що в молодшому шкільному віці творча уява має тенденцію до поступового згасання.

Подальший розвиток творчої уяви ще більше сповільнюється, оскільки на перший план виходить розвиток процесу мислення, який обмежує розвиток творчої уяви. Тому саме дошкільний і молодший шкільний вік є найбільш чутливими для розвитку даного процесу.

На нашу думку, для повної характеристики вікових особливостей розвитку творчої уяви доречно буде охарактеризувати пубертатний період.

Дана характеристика дасть змогу зрозуміти взаємозв'язок психічних процесів та чутливість дошкільного віку для розвитку творчої уяви як на даному віковому етапі, так і в подальшому житті для становлення творчої особистості.

Отже, особистість дитини формується поступово з роками як ускладнена та структурно організована динамічна система, в основі якої виникають нові психічні якості. Онтогенез дитини можна порівняти зі «спіраллю», де кожна нова психічна структура виникає на основі попередньо утвореної. У результаті кожного нового ускладнення, при переході з нижчого до вищого рівнів психічного

життя, мають вплив на всі сторони психічного розвитку особистості та системи діяльностей в цілому.

Цей взаємозв'язок діяльності й психіки стає джерелом прогресивних змін у особистості. Так як для кожного вікового етапу психологічного розвитку притаманний свій провідний вид діяльності. Цю думку підтверджують слова вченого А.М. Леонтьєва, який стверджує, що життя людини – це система діяльностей, що змінюють одна одну. У дошкільному віці – це гра, в шкільному – навчання, в дорослому житті – праця.

Уява підлітків виступає чи не одним із найважливіших психологічних процесів на даному етапі життя. Оскільки з одного боку є сферою інтимних переживань, а з іншого боку – слугує засобом оволодіння їх емоційним життям, знаходячи своє вираження у творчих образах. Уява допомагає підліткам «приміряти» на себе нові соціальні ролі, аналізувати різні ситуації та подумки їх втілювати в життя. За словами Л.С. Виготського: «У фантазії дитина передбачає своє майбутнє, а, отже, і творчо наближається до його побудови і здійснення» [27].

Сфера творчої уяви дозволяє їй будувати особливий внутрішній світ, в якому дитина декілька раз програє сюжети і переживання, з метою їх зникнення.

Отже, спираючись на вищесказане, констатуємо, що всі процеси, що виходять на перший план у шкільному, юнацькому та дорослому житті формуються в дошкільному віці. Таким чином, розвиток творчої уяви в старшому дошкільному віці прямопропорційно впливає на розвиток і реалізацію зазначених якостей у подальших вікових періодах.

Наукові здобутки дають нам право стверджувати, що розвиток зазначеного феномену важливо починати саме з дошкільного віку. Адже за віковою періодизацією психічного розвитку особистості, запропонованої Л.С. Виготським та відповідних досліджень В.В. Давидова, О.М. Дьяченко, О.В. Запорожця, Д.Б. Ельконіна, Г.Г. Кравцової, центральним психічним новоутворенням дошкільного віку є уява. Нагадаємо, що центральним

новоутворенням у старшому дошкільному віці є творча уява, яка визначена об'єктом нашого наукового дослідження та, на нашу думку, потребує ґрунтовного вивчення в контексті зазначеної теми.

У той же час, результати досліджень вікової генези розвитку творчої уяви залишаються певною мірою суперечливими та неоднозначними. Це вказує на недостатню вивченість даної проблеми та актуальність нашого дослідження.

Творча уява тісно пов'язана із психічними процесами. Виходячи із вивчення онтогенезу психіки людини, можна твердити, що старший дошкільний вік характеризується пластичністю психічних процесів, які впливають на розвиток творчої уяви дошкільників. Так в цьому віці розвиток особистості відбувається прискореними темпами, важливо зосереджувати увагу на виникненні нових психічних механізмів, які постійно включаються в зазначений процес.

Тому важливо врахувати, що саме основи творчості формуються в дошкільному віці, які є важливим компонентом при переході дитини до шкільного навчання. А це значить, що розвиток дитини значною мірою залежить від правильно скоординованої роботи щодо розвитку творчої уяви дошкільника. При цьому потрібно враховувати вікові особливості психічних процесів.

У той же час, не слід вважати творчу уяву якістю, яка сама по собі з'являється, розвивається і формується в дошкільному віці. Безумовно, ефективність формування та розвиток творчої уяви старшого дошкільника значною мірою залежить від науково-обґрунтованого виявлення та вивчення психологічних умов її розвитку та належної реалізації цих умов на практиці.

Отже, погоджуємося із думкою Л.М. Веккера про те, що уява – це «наскрізний психічний процес», який бере участь у протіканні всіх психічних процесів, що формуються саме в дошкільному віці [18].

На основі конкретизації змісту досліджень Л.С. Виготського, О.М. Дьяченко, О.В. Запорожця, І.І. Карабаєвої, Н.М. Каневської,

В.У. Кузьменко, О.І. Кульчицької, О.М. Леонтєва, А.А. Люблінської, С.І. Науменко, Н.І. Підгорної, Л.С. Руденко, Т.М. Титаренко, Л.Г. Чорної, Л.Г. Щукіної, Т.В. Яценко та інших можна впевнено твердити, що саме у старшому дошкільному віці проявляється новий тип діяльності – творчий.

На цьому віковому етапі розвиток уяви проходить досить інтенсивно та впливає на процеси становлення особистості дитини (В.В. Давидов). А у контексті загальної проблематики творчої уяви особливої актуальності набуває творча уява дітей старшого дошкільного віку. Отже, від того наскільки ефективно розвивається і формується творча уява старшого дошкільника, визначальною мірою залежить здатність людини до творчої уяви зокрема, і до творчості взагалі.

Зважаючи на значущість розвитку творчої уяви у старшому дошкільному віці, важливим для даної проблеми постає вивчення психологічних умов формування означеного нами феномену, що буде висвітлено у наступному підрозділі.

1.3. Теоретичне обґрунтування психологічних умови розвитку творчої уяви старших дошкільників

Сучасне громадянське суспільство стоїть на межі нової технологічної революції, де вагома роль відводиться вихованню творчої особистості. Отже, державна політика у галузі освіти до пріоритетних завдань відносить формування та розвиток творчого потенціалу майбутнього громадянина. Ключовим компонентом у психологічній структурі творчої креативної особистості є творча уява. Здійснені численні дослідження вчених у різних галузях науки вказують на широкомаштабну включеність уяви у процес творчої діяльності людини впродовж життя.

Показниками досягнень функціонального розвитку дитини в певний віковий період є новоутворення, які визначають її свідомість, ставлення до навколишнього середовища, характер її внутрішнього та зовнішнього життя.

Традиційно у психології новоутворення класифікують на центральні та похідні, які мають системний характер і становлять єдине ціле (Л.С. Виготський). Вчені акцентують увагу на тому, що новоутворення, які були центральними лініями розвитку в одному віці, стають другорядними в іншому (Б.Г. Ананьєв). Однак варто зазначити, що новоутворення, втративши свій статус головних, стають базовими, вихідними для новоутворень наступних вікових періодів і подальшого розвитку особистості в цілому [152].

Вважаємо за необхідне наголосити, що при аналізі теорій вікової періодизації, нами визначено та акцентовано увагу на те, що центральним новоутворенням дошкільного вікового періоду є уява (Л.С. Виготський, В.В. Давидов, Д.Б. Ельконін та інші). Тож, виходячи з цього, дошкільний вік є визначальним для розвитку та формування уяви.

Акцентуємо увагу на положенні видатного вітчизняного психолога Г.С. Костюка, який зазначає, що розвиток особистості характеризується постійним ускладненням і структуруванням, забезпечує виникнення нових психічних якостей та складних психічних структур і характеризується спіралевидним характером. При цьому нові психічні структури виникають на основі попередніх.

Г.С. Костюк стверджує: «Ускладнення психічних структур при переході від нижчих до вищих рівнів психічного життя торкаються всіх сторін психічного розвитку особистості – мотиваційної, змістовної сторони психічних процесів, операційного їх плану, всієї діяльності в цілому. Кожному віковому етапу психічного розвитку властива своя провідна діяльність, у ході якої задовольняються потреби індивіда, що розвивається, формуються психічні властивості, які являють потенційну форму існування процесів і дій» [111, с.137].

До проблеми розвитку творчої уяви та фантазії у житті дитини зверталось багато вітчизняних та сучасних дослідників, таких як: В.В. Давидов [13], А.Я. Дудецький [69], О.М. Дьяченко [139], Дж. Гілфорд [81], О.В. Запорожець [40], Є.В. Ільєнков [26], А.І. Кірілова [14],

Л.С. Коршунова [153;154], О.Є. Кравцова [109], В.Т. Кудрявцев [110], Е.А. Лустіна [155], Н.Н. Палагіна [105], І.М. Розет [79], С.Л. Рубінштейн [17], Ж. Піаже [66], Т. Рібо [5], Е.П. Торренс [82] та інші.

Вчені розглядали психолого-педагогічні основи розвитку творчої уяви дітей і відзначали, як різні види дитячої діяльності впливають на розвиток творчого потенціалу дитини. Психологія мистецтва представлена роботами А.Н. Леонтьєва, А.Я Пономарьова, С.Л. Рубінштейна; дослідження щодо вдосконалення педагогічного процесу проведені Ю.К. Бабанським [156], В.А. Сластьоніним [158], Н.Ф. Талізінною [157]; проблема розвитку дитячої уяви знайшла відображення також у дослідженнях вітчизняних психологів, таких як Л.С. Виготський [27], В.В. Давидов [13], О.М. Дьяченко [14;25;38].

На конкретно науковому рівні дослідниками помічено важливість учення про особливості розвитку пізнавальної активності в дошкільному віці (О.К. Дусавицький, В.К. Котирло, С.Є. Кулачківська, В.У. Кузьменко, С.О. Ладивір); теоретичні та практичні положення дослідників про творчу уяву та її формування в дошкільному віці (Л.С. Виготський, В.В. Давидов, О.В. Запорожець, С.Л. Рубінштейн); психологічні дослідження розвитку механізмів уяви (О.М. Дьяченко, О.Є. Сапогова); психологічні основи особистісно орієнтованого виховання (І.Д. Бех, М.Й. Боришевський, О.Л. Кононко) [13;159;160; 161;162;163].

Виходячи з мети нашого дослідження, вважаємо за доцільне визначити зміст поняття психологічних умов. Ґрунтуючись на наукових концепціях учених та їх емпіричних дослідженнях, а також із філософських та енциклопедичних матеріалів у контексті проблематики нашого дослідження, аналіз зазначеного поняття дає підстави стверджувати про різноманітність підходів та думок щодо даної дефініції. Зокрема, у «Філософському енциклопедичному словнику» зазначено: «Умова – філософська категорія, в якій відображаються універсальні відношення речі до тих факторів, завдяки яким вона виникає та існує. Завдяки наявності відповідних умов властивості речей переходять із можливості у дійсність» [164, с. 178].

За словником української мови, умова – це «необхідна обставина, яка робить можливим здійснення, створення, утворення чого-небудь або сприяє чомусь», «обставини, особливості реальної дійсності, при яких відбувається або здійснюється що-небудь», «правила, які існують або встановлені в тій чи іншій галузі життя, діяльності, які забезпечують нормальну роботу чого-небудь; правила, вимоги, виконання яких забезпечує що-небудь», «сукупність даних, положення, що лежать у основі чого-небудь» [167, с. 617].

У психологічному словнику умова – існуючий компонент комплексу об'єктів (речей, їх станів, взаємодій), із наявності якого з необхідністю впливає існування даного явища [168, с.707].

Інший психологічний словник під умовою розуміє сукупність явищ зовнішнього та внутрішнього середовища, що ймовірно впливають на розвиток конкретного психічного явища [169, с.120].

Аналіз філософсько-енциклопедичних матеріалів дозволив констатувати схожість між визначеннями досліджуваного поняття. У першу чергу умова розглядається як причина, за якої можливі поява та розвиток досліджуваного феномену. У другому визначенні умова асоціюється з поняттям середовища. Виходячи із інших наукових тверджень, умова виступає у ролі обставини, завдяки якій можливе створення чого-небудь. Четвертий варіант щодо визначення сутності поняття умови розглядає її як сукупність певних правил та вимог, виконання яких забезпечує що-небудь та інше.

Найближчим до предмету нашого дослідження є трактування сутності психологічних умов за О.С. Кущем [170], який займався дослідженням психологічних умов розвитку творчого мислення старшокласників засобами рольових ігор.

У психологічній науці відсутні дослідження, які були б цілісно присвячені вивченню психологічних умов розвитку творчої уяви старших дошкільників.

Серед дисертаційних робіт, присвячених проблемам, які є близькими до аналізованої, виділимо дисертації з різних аспектів розвитку творчої уяви.

Зокрема, І.Г. Тітов у своєму дисертаційному дослідженні обґрунтував зміст психолого-педагогічної роботи, яка спрямована на стимулювання розвитку творчої уяви в структурі суб'єктності учнів початкової школи та виявив взаємозв'язок між становленням суб'єктності молодших школярів та їхньою творчою уявою [171]. Проте автором лише акцентується проблема розвитку творчої уяви дошкільників в контексті становлення суб'єктності молодших школярів.

Т.В. Яценко у своєму дисертаційному дослідженні «Психологічні особливості розвитку творчої уяви обдарованих дітей старшого дошкільного віку» акцентувала увагу на роботі з обдарованими дітьми. Вченою-психологом вдало визначено систему чинників, які сприяють розвитку творчої уяви обдарованих дітей, виведено критерії з показниками, які покладено в основу моделі комплексної програми розвитку творчої уяви обдарованих дітей [172;173].

Опосередковано в контексті вивчення інших феноменів на психологічні особливості розвитку творчої уяви звертають свою увагу такі науковці, як: В.В. Вострякова [179], О.С. Куц [170], О.В. Руденко [180], І.Г. Тітов [171], Дж. Сміт[127], О.О. Халіфаєва [181].

В.В. Вострякова, досліджуючи проблему слухання музики як засобу розвитку творчої уяви у старших дошкільників, пропонує такі психологічні умови: «подання нового матеріалу проводиться лише в знайомому місці; формування слухових і розумових навичок; в центрі уваги має бути розуміння і емоційний відгук на прослуханий музичний твір» [179, с.85].

Відповідно до проведеного аналізу дослідницької діяльності О.В. Руденка, щодо визначення психологічних умов розвитку музичних здібностей у дітей старшого дошкільного віку, автором виділено наступний ряд психологічних умов: «підвищення пізнавального інтересу до музичних занять; активізація емоційного відгуку дитини на музику; актуалізація перцептивно-репродуктивної основи музичних здібностей; організація ефективної взаємодії дошкільників із дорослими у процесі музичної діяльності; становлення

музичного слуху шляхом використання народної музики; розвиток вокальних здібностей у процесі співочої діяльності» [180, с.86].

І.Г. Тітов наголошував на важливості врахування вчителем психологічних умов, які сприяють ефективному розвитку творчої уяви, виділивши наступні: «максимальне використання життєвого досвіду молодших школярів під час стимулювання різних видів активності; створення творчо насиченого розвивального середовища; заохочення самостійних пошуків та нетривіальних суджень учнів; фасилітація процесу розв'язання ними різних завдань» [171, с. 13].

До зазначеної проблематики неодноразово зверталась О.О. Халіфаєва, яка, в контексті своєї провідної теми («Психологічні умови розвитку креативності підлітків в навчально-виховному процесі»), подає такі психологічні умови: «соціальне підкріплення творчої поведінки, адекватна позитивна самооцінка, внутрішня мотивація до творчості, реалізація принципів гуманістичної психології (прийняття, підтримка)» [181, с.10].

Дж. Сміт в основі розвитку творчої особистості вбачає такі психологічні умови: «формування у дітей почуття внутрішньої свободи, розкнутості, підтримка інтересу до втілення власних можливостей внаслідок заохочення дорослим всіх творчих починань дітей» [127, с.102].

Вартує уваги наукова думка С.Л. Рубінштейна [17] про взаємозв'язок розвитку здібностей. Відповідно до формули вченого, зовнішні умови впливають на процес розвитку індивіда через внутрішні мотиви, що утворюються в ньому. В основу формули покладена думка про протилежність між зовнішніми та внутрішніми умовами розвитку. Проте зазначені протиріччя створюють умови для переходу одна в одну. Розроблене вченим положення щодо мисленнєвих процесів та розумового розвитку повною мірою можна використовувати для аналізу творчих здібностей.

Відповідно до вищевикладеного, ми вважаємо, що до головних ознак психологічних умов розвитку має бути віднесена саме психологічна ознака явищ, яка до цих умов належить.

С.Л. Рубінштейн, відповідно до означеної проблеми, поділяє умови на зовнішні та внутрішні, вказуючи на їх взаємозв'язок та взаємообумовленість завдяки інтеріоризації зовнішніх факторів через їх усвідомлення, опрацювання і присвоєння психікою особистості. На думку автора, зовнішні умови починають спрацьовувати після їх сприйняття людиною та перетворення у внутрішні.

О.С. Куц розглядає зовнішні умови в якості зовнішнього впливу на індивіда, до внутрішніх він відносить детермінування зазначеного впливу та генетично обумовлені якості особистості. Відповідно до цього, дослідником сформульоване таке визначення дефініції психологічних умов: «Психологічні умови – певна сукупність відносин між генетично зумовленими якостями та внутрішньо детермінованими зовнішніми впливами, які є необхідними для виникнення, існування або зміни психічних утворень індивіда, внутрішнім джерелом його особистісного розвитку» [170].

Автором визначено процитовану дефініцію в контексті дослідження психологічних умов розвитку творчого мислення старшокласників. У той же час, на нашу думку, це визначення має загальнопсихологічний та всеохоплюючий характер і достатньо ефективно може бути використане як у дослідженні інших психологічних феноменів, так і в розрізі різних вікових періодів. Таким чином, абсолютно логічним буде його застосування стосовно проблематики нашого дослідження, а саме для вивчення та аналізу психологічних умов розвитку творчої уяви дітей старшого дошкільного віку.

Значна частина психологів вказують на взаємозв'язок уяви із іншими психічними процесами (мова, мислення, увага, пам'ять, сприймання) [5;14;15;177;183;184].

Зокрема, на думку Т.А. Рібо, в процесі проходження дитиною різних стадій розвитку уяви, важливим аспектом є розвиток розумових здібностей, пам'яті, мовлення, а також наявність достатнього запасу образів. Учений описує перехід від пасивної уяви до творчої шляхом зникнення уяви у процесі активного використання критичного мислення та утворення творчої уяви.

Л.С. Виготський вважав, що уява пов'язана зі сприйняттям, мовою і мисленням, породжуючи емоції і реалізуючись на основі волі (осмисленої ініціативності) [15].

Важливим є положення вченої М.А. Зябліцевої, яка вважає, що уяві властива можливість керувати багатьма психофізіологічними процесами [183].

Не менш важливою є думка Ю.М. Швалба, який вважає, що уява не може характеризуватись як діяльність. Її функціонування повинно здійснюватись у взаємозв'язку з іншими психічними процесами [184].

Аналіз вищезазначених положень видатних психологів дає нам підстави твердити про те, що уява тісно взаємопов'язана та взаємоінтегрована з різноманітними психічними процесами. Логічне формулювання вищезазначеної тези наводить Л.С. Виготський, який по відношенню до уяви стверджує, що це діяльність (психічна), яка спрямована на створення нового образу, в процесі якого виконуються різноманітні дії (аналіз, синтез, абстрагування) та операції (аглутинація та інші). У той же час у діяльності необхідна участь багатьох психічних процесів (пам'ять, мислення, увага) [15].

При аналізі уяви як психологічного процесу, особливо актуальною та перспективною, в рамках нашого дослідження, вважаємо саме точку зору Л.С. Виготського щодо залежності продуктивності уяви (творчої уяви) від розвитку мовлення дитини. Працюючи над даною проблемою, вчений висунув цілу концепцію, згідно якої «розвиток уяви залежить від розвитку мови, яка звільняє дитину від безпосередніх вражень про предмет та надає можливість уявити предмет, який для неї невідомий, і роздумувати про нього». Уява пов'язана з основною психологічною формою спілкування з навколишнім світом, тому всі видумані вистави «відбуваються не підсвідомо, а свідомо, із прямою установкою на те, щоб пізнати невідомий фантастичний образ, що відноситься до майбутнього або до минулого» [27].

На думку А.Р. Лурія, засвоєння мовлення сприяє ефективному розвитку дитячої уяви. Адже мова звільняє дитину від безпосередніх вражень та дає

можливість вийти за їх межі. Вчений стверджує, що дана властивість створює другу дійсність [142].

Доцільно звернути увагу на дослідження вчених Л.С. Виготського, В.В. Давидова, А.Р. Лурія, О.А. Мороз [185], Н.Н. Палагіної, які розвиток творчої уяви особистості тісно пов'язують із розвитком другої сигнальної системи. Зазначені та інші вчені наголошують на тісному зв'язку уяви з мовленням. Мова дає дитині можливість уявити предмет, якого вона не бачила, думати про нього та в думках перетворювати його. Окрім того, мова стає засобом усвідомлення творчого задуму та водночас є інструментом аналітико-синтетичної діяльності. Отже, відмітимо, що саме мова дає можливість дитині краще уявити невідомий предмет та міркувати над ним. Розвинене мовлення дозволяє дитині вийти за межі безпосередніх вражень та будувати несуперечливі образи навколишньої дійсності.

Особливу значущість для розвитку творчої уяви відіграє художнє слово (О.П. Аматьєва, А.М. Богуш, Л.А. Бочкарьова, Н.В. Гавриш, Р.Й. Жуковська, А.А. Зрожевська, О.Л. Кононко, Н.І. Луцан, О.С. Монке, Т.Ф. Потоцька, Ю.А. Руденко, Є.І. Тихеева, О.С. Трифонова та ін.). Художнє слово впливає на розвиток мовлення, образності мислення та уяви дітей, формування в них оцінно-етичних суджень.

А.А. Ануфрієв відзначив про залежність творчої уяви від значної кількості факторів: віку, розумового розвитку та його особливостей (присутність будь-якого порушення психофізичного розвитку), індивідуальні особливості індивіда (стійкість, усвідомленість і спрямованість мотивів; оціночних структур образів, особливостей комунікації; міри самореалізації та оцінки власної діяльності; рис характеру та темпераменту) та від розробленості процесу навчання і виховання [186].

Здійснений аналіз наукових позицій О.І. Савенкова дозволяє констатувати ряд особливостей, які впливають на розвиток процесу творчості, а саме: допитливість, чутливість до проблем, надситуативна активність, високий рівень розвитку логічного мислення, підвищений інтерес до завдань із

вирішенням проблемних ситуацій, гнучкість мислення, оригінальність, легкість генерування ідей і асоціювання, здатність до прогнозування, високої концентрації уваги, хороша пам'ять, самостійність, гумор та інші [187].

У роботах О.М. Леонтьєва, С.Л. Рубінштейна, Б.М. Теплова та ін. робиться акцент на необхідності пізнавальної діяльності для розвитку дитини. Зокрема, вчені наголошують, що саме завдяки діяльності дитина набуває життєвий досвід, засвоюються знання, виробляються вміння і навички. У процесі пізнавальної діяльності відбувається розвиток пізнавальної сфери дитини, у процесі постійного розширення і збагачення досвіду дитини, її знань про оточуючий світ, оскільки саме реальні об'єкти оточуючої дійсності є «вихідним матеріалом» для створення об'єктів уяви. Необхідною умовою є також надання дитині свободи у виборі діяльності, у чергуванні занять, якими вона хоче займатися, в їх тривалості, у виборі способів тощо. При цьому потрібно звертати особливу увагу на формування у дитини відповідних стимулів, які б забезпечили певну системність і послідовність у цьому виборі. Все це буде сприяти тому, на що належним чином спрямовані бажання дитини, її інтерес, позитивні емоції стануть гарантією розвитку творчої уяви.

Необхідно врахувати, що пізнавальні процеси дитини мають мимовільний характер і значною мірою залежать саме від внутрішньої спрямованості дитини, її інтересів. У дошкільників вольові процеси розвинуті мінімально, а це означає, що найбільш ефективними для неї є мимовільні пізнавальні процеси, для яких є визначальними як зовнішні фактори (яскравість об'єкта, його привабливість), так і внутрішні (інтерес, позитивна установка тощо).

Базуючись на положенні Л.С. Виготського [27] про те, що багатство досвіду є визначальним для ефективності уяви, можемо говорити про те, що досвід набувається через процеси пізнання. У цьому випадку виступають на передній план такі психічні процеси: увага, відчуття і сприймання.

На нашу думку, варто відмітити, що особливості розвитку здібностей дитини за певним типом (загальні, спеціальні, художні тощо) відповідним

чином визначають і індивідуальний характер прояву творчої уяви дитини, який потрібно обов'язково враховувати при роботі з нею.

Зарубіжні вчені F. Barron, M. Csikszentmihaly, досліджуючи феномен творчої уяви, дійшли висновку, що творчі здібності тренувати не можна, адже творчий процес залежить від індивідуальності дитини, необхідних навичок, наявності проблемних ситуацій та сприятливого оточення [188;189]. Інший ряд учених протилежний у думці своїх попередників, та вважає, що якщо здатність до творчості визнається нормативним процесом, тоді її можна розвивати під час ігрової та навчальної діяльності [190; 191; 192].

Згідно з позицією Т.А. Рібо, творчі функції уяви зведені до єдності всіх проявів особистості – емоційно-вольових, пізнавальних, діяльнісних.

Важливою психологічною характеристикою уяви особистості саме в дошкільному періоді є її підвищена емоційність. Потрібно враховувати, що об'єкти творчої уяви набувають для дитини особистісної значущості і починають існувати в її свідомості як абсолютно реальні. Окрім того, потрібно звертати особливу увагу на забезпечення позитивного клімату між предметами навколишньої дійсності, які слугують матеріалом для створення образів творчої уяви, та цими образами, і, відповідно, – між уявними образами та їх відтворення у реальних об'єктах. Окрім того, важливим є забезпечення належного створення позитивного емоційного забарвлення діяльності дитини по створенню і реалізації об'єктів творчої уяви.

У роботах Л.С. Виготського, Т.А. Рібо, Л.С. Рубінштейна було встановлено тісний взаємозв'язок уяви із емоційним життям людини. Вчений Т.А. Рібо підкреслив, що всі форми творчої уяви містять сильні емоційні моменти, завдяки яким збираються, накопичуються враження, формуються образи та думки, підвладні настрою людини. Власне, процес впливу емоцій на розвиток творчої уяви досліджує і Л.С. Виготський, який на фоні дослідження даної проблематики виводить «закон загального емоційного знаку», суть якого полягає в тому, що саме емоційна насиченість подіями, спогадами активно стимулює творчу уяву. Тобто, уява та емоції мають подвійний зв'язок, де

завдяки творчій уяві відбувається об'єднання образів при створенні емоційного забарвлення («емоційний знак») та вплив самої уяви на почуття. Прослідковується взаємозв'язок між уявою та дійсністю.

Отже, в процесі аналізу положень впливу емоцій на розвиток творчої уяви, Т.А. Рібо та Л.С. Виготський пропонують поняття «емоційна уява», яке характеризується поєднанням творчих образів за емоційним принципом на основі суб'єктивного стану (Т.А. Рібо) та фіксації дитиною на власних переживаннях (Л.С. Виготський).

Таким чином, думки, емоції, воля і творчість – у сукупності складають основу пізнавального інтересу, який характеризується підвищеною стійкістю, спрямованістю на матеріал (ігровий, екологічний, математичний і т.д.), чіткою націленістю на пізнаваний предмет, мотивацією, в якій головне місце займають пізнавальні мотиви, пов'язані з позитивними емоціями і породжуючі пізнавальну активність дитини. Наявність усього різноманіття процесів, включених у пізнавальний інтерес, є умовою інтелектуально-творчого розвитку особистості, її саморозвитку.

Значна група вчених J.R. Averill, Л.С. Виготський, Р. Гриффіц, О.Я. Дудецький, О.А. Лустіна, С.Л. Рубінштейн, А.С. Співаковська, Н.П. Сакуліна, В.П. Сімонов, С. Thomas-Knowls, К. Хорні, З. Фрейд, Л.А. Шпігель, С.Г. Якобсон та інші, узагальнивши різні наукові підходи, взаємозв'язок творчої уяви й емоцій розглядають у таких аспектах: творча уява в процесі функціонування спирається на досвід, пов'язаний з емоційно-почуттєвими уявленнями; емоції є сигналами креативного процесу; неусвідомлені емоційні переживання є джерелом творчої діяльності як потреба, пов'язана з біофілією; як механізм психологічного захисту особистості; емоція є самостійним творчим актом.

За результатами дослідження Я.О. Пономарьова [93], до умов розвитку творчої уяви можна віднести внутрішній план дій, під яким розуміється вміння дитини діяти подумки, знаходження дитиною способів розв'язання пізнавальної задачі без перетворень ситуацій за допомогою інтеріоризованих

дій. Зазначений феномен пояснюється вченими О.М. Леонтєвим та О.В. Запорожцем здатністю дошкільників до формування мисленнєвої діяльності, яка спрямована на розв'язання різного роду творчих задач, викликаних ігровими мотивами, а в старшому дошкільному віці процес ускладнюється, гра відходить на другий план, а основне завдання старшого дошкільника пов'язане із розумінням пізнавальної задачі. З позиції Л.А. Венгера, В.В. Давидова, О.М. Дьяченко, Н.І. Непомнящої [193] встановлено, що діти дошкільного віку можуть використовувати судження, міркування, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки.

У розрізі зазначеної проблематики внутрішній план дій досліджувався П.К. Енгельмейером [194], П.М. Якобсоном [41], в контексті мислення В.С. Біблером [195], Д.Б. Богоявленською [196], Л.С. Виготським [15], П.Я. Гальперінім [47], В.В. Давидовим [13], А.З. Заком [197], Е.І. Ісаєвим [108], І.А. Кайдановською [198], Г.О. Люблінською [199], В.Х. Магкаєвим [200], Я.А. Пономарьовим [93] та інші. Зазначена група вчених розглядає внутрішній план дій як складову творчого процесу. З розвитком довільності та внутрішнього плану дій уява поступово підкорюється свідомим намірам, образи уяви стають більш повними.

О.О. Вовчик-Блакитна підкреслила, що до кінця старшого дошкільного віку у дітей повинні сформуватися такі психічні утворення як внутрішній план дій та рефлексія. Це дасть можливість підвищити цілеспрямованість, стійкість задумів, образи уяви стають наочні, динамічні та емоційно забарвлені, відбувається творча переробка уявлень у нові продукти творчої уяви [201].

Виникнення в дітей оригінальних думок, несподіваних рішень можливо лише при мінімальному використанні в роботі готових шаблонів та штампів, які подаються дітям у готовому вигляді в якості певних об'єктів. Пригнітивши шаблонним мисленням дитячу творчість, ми відповідно зменшуємо рівень творчої уяви. Важливо давати волю дитячій фантазії і не стримувати її певними обмеженнями, та не навіювати власну думку.

За М. Вертгеймером, важливою умовою переконструювання проблемної ситуації є відмова від використання шаблонів та схем, які знижують продуктивність творчої уяви. Відповідно до цього, особливе значення ми надаємо самостійній реалізації дитини в певному виді діяльності, набуття власного досвіду та мінімальне використання вказівок дорослого. При цьому, особливо важливим є адекватне і позитивне ставлення дорослого до будь-яких проявів творчості дитини, навіть якщо вони є помилковими. В.Т. Кудрявцев [98], досліджуючи дану проблематику, використовує термін «творчість для себе», під яким розуміється власне ставлення дитини до навколишньої дійсності, особливості сприйняття, інтереси. У подальшому «творчість для себе» стає передумовою «творчості для інших».

Створивши відповідні умови та надавши «психолого-педагогічну свободу» для творчості, враховуючи індивідуальні особливості дитини, в результаті ми отримуємо – дитячу творчість, тобто вміння створювати дитиною новий, оригінальний продукт творчої уяви. Отже, коли пріоритет надається досвіду над навчінням, знання не придушуються і не паралізують ініціативу дитини, що, в свою чергу, дає можливість відчувати радість творчості, успіху, можливості вільно діяти та не боятись ініціювати свої ідеї.

Формування творчої уяви дошкільника буде ефективно лише в тому випадку, якщо воно буде цілеспрямованим процесом, в ході якого вирішуються і безлічі інших психолого-педагогічних завдань, спрямованих на досягнення кінцевої мети – різнобічно розвиненої особистості.

Ефективність формування розвитку творчої уяви дитини значною мірою залежить від оволодіння навичками і прийомами формування об'єктів творчої уяви та їх реалізації у різних видах діяльності.

Узагальнення вищезазначених наукових розвідок у контексті проблематики нашого дослідження дає підстави для віднесення вже визначених закономірностей в якості психологічних умов розвитку творчої уяви старших дошкільників. Відповідно до цього, ми припускаємо, що психологічними умовами розвитку творчої уяви старших дошкільників є:

- 1) розвиненість пізнавальних процесів та уваги (продуктивність та стійкість уваги, точність запам'ятовування, самостійність умовисновків, здатність до узагальнень, встановлення причинно-наслідкових зв'язків);
- 2) розвиненість мовлення (достатній словниковий запас, його образність, використання художніх засобів мовлення, нестандартність висловлювань, деталізація образів);
- 3) внутрішня мотивація старшого дошкільника до творчості (наявність пізнавального інтересу, емоційна спрямованість творчого процесу);
- 4) внутрішній план дій.

Безумовно, наше припущення потребує свого експериментального підтвердження, що буде висвітлено у наступному розділі.

Висновки до першого розділу

Розгляд теоретичних підходів дослідження проблеми психологічних умов розвитку творчої уяви старших дошкільників дав змогу розширити сутність творчості та розкрити зміст феномену уяви та творчої уяви дітей старшого дошкільного віку, обґрунтувати методологічний підхід, у руслі якого відбуватиметься дослідження.

1. До вивчення поняття «уява», «творча уява» у психології існує багато підходів. Відмінність визначення у дефініції уяви пов'язана із вибором родових понять: уява є психологічна діяльність, яка пов'язана з іншими пізнавальними процесами особистості, яка породжує емоції і реалізується на основі волі; специфічна діяльність, або будь-який процес, що характеризується створенням образів, забезпечує перетворення і переробку інформації, отриманої через органи сприймання та на основі набутого досвіду, і формує нові образи уяви; або як психічний процес із певними ознаками самостійності; своєрідну форму відображення людиною дійсності, у якій проявляється активний випереджальний характер пізнання предметного світу, породжуюча здатність свідомості; як здібність.

Названі підходи до тлумачення феномену уяви не є взаємосуперечливими, а лише доповнюють розуміння сутності цього поняття та засвідчують складність і багатоманітність самого досліджуваного психологічного процесу.

Ми розглядаємо уяву як психічний процес створення людиною нових образів на основі її попереднього досвіду. Творча уява дитини дошкільного віку – це процес створення нових, оригінальних образів, які формуються без опори на готові шаблони та базуються на суб'єктивних мисленневих образах та на досвіді дитини – дошкільника.

2. Методологічну основу дослідження розвитку творчої уяви старших дошкільників склали положення вітчизняної і зарубіжної психології й педагогіки про проблему творчої уяви; про розвиток і становлення особистості в діяльності генетичного принципу; положення про сензитивність періоду; принцип розвивально-інтегрованого навчання; засади особистісно-орієнтованого підходу про особистість як найбільшу цінність та її активний творчий характер; гуманістичний підхід; вчення про особливості формування творчої уяви в дошкільному віці.

Критеріями творчої уяви дітей старшого дошкільного віку виступають: продуктивність (здатність до новизни, широти оперування образами, присутність значної кількості істотних і несуттєвих деталей при розробці образу); гнучкість (фіксованість образів, здатність висувати різноманітні ідеї, використання різних варіантів вирішення завдань); оригінальність (кількість неординарних образів, відповідей, нестандартне вирішення завдання); швидкість (здатність до генерування великої кількості ідей).

Центральним психічним новоутворенням дошкільного віку є уява, а творча уява є центральним новоутворенням старшого дошкільного віку. Уява старших дошкільників відбувається досить інтенсивно та впливає на процеси становлення особистості дитини.

У процесі формування психологічних умов розвитку творчої уяви від дитинства до періоду дорослості простежується щільний зв'язок даного

феномену з усіма психологічними процесами людини у різні вікові періоди. Дошкільний віковий період виступає найбільш сприятливим для розвитку творчої уяви, яка є психологічною основою творчості в будь-якому виді діяльності та виконує організаційну функцію психічних процесів для формування образів.

3. У психолого-педагогічній літературі підкреслюється значущість формування творчої уяви в період старшого дошкільного віку, однак спеціальних досліджень психологічних умов розвитку творчої уяви старших дошкільників не виявлено. «Психологічна умова» розглядається нами як: «певна сукупність відносин між генетично зумовленими якостями та внутрішньо детермінованими зовнішніми впливами, які є необхідними для виникнення, існування або зміни психічних утворень індивіда, внутрішнім джерелом його особистісного розвитку».

Психологічними умовами розвитку творчої уяви у старшому дошкільному віці, за нашими припущеннями, виступають:

- розвиненість пізнавальних процесів та уваги (продуктивність та стійкість уваги, точність запам'ятовування, самостійність умовисновків, здатність до узагальнень, встановлення причинно-наслідкових зв'язків);
- розвиненість мовлення (достатній словниковий запас, його образність, використання художніх засобів мовлення, нестандартність висловлювань, деталізація образів);
- внутрішня мотивація старшого дошкільника до творчості (наявність пізнавального інтересу, емоційна спрямованість творчого процесу);
- внутрішній план дій; що й буде предметом нашого емпіричного дослідження.

РОЗДІЛ 2

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ РОЗВИТКУ ТВОРЧОЇ УЯВИ ТА ПСИХОЛОГІЧНИХ УМОВ ЇЇ РОЗВИТКУ

У цьому розділі відображено організаційно-методичні засади проведення констатувального експерименту; представлено результати експериментального дослідження рівнів та особливостей вияву творчої уяви у старшому дошкільному віці, а також психологічних умов розвитку творчої уяви у старших дошкільників.

2.1. Методика дослідження творчої уяви старших дошкільників

В організаційному плані, готуючи констатувальний експеримент, відповідно до предмета нашого дослідження, крім Закону України «Про освіту» [203], ми керувалися Законом України «Про дошкільну освіту» [204], в якому важливими для нас є: особистісно-орієнтований підхід до розвитку особистості дитини; розвиток творчих здібностей дітей та набуття ними соціального досвіду; підвищення кваліфікації педагогічних працівників та розвитку їхньої творчої ініціативи.

У Базовому компоненті дошкільної освіти України, в основі якого покладено положення Міжнародної конвенції ООН про права дитини, закони України «Про освіту», «Про дошкільну освіту», «Про охорону дитинства» та інші нормативні акти, що стосуються розвитку особистості, прописані сучасні пріоритети та цінності освіти, зокрема дошкільної.

Враховуючи специфіку нашого дисертаційного дослідження, актуальними видаються положення щодо Державного стандарту дошкільної освіти України, зокрема: визнання самоцінності дошкільного дитинства та його особливої ролі для розвитку особистості; створення сприятливих умов для формування особистісної зрілості дитини, її базових якостей; повага до дитини, врахування її індивідуального особистого досвіду; компетентнісний підхід до розвитку особистості, збалансованість набутих знань, умінь, навичок, сформованих потреб, інтересів, намірів та особистісних якостей і

вольової поведінки дитини. Зазначені особливості ми враховували при реалізації емпіричного дослідження.

Завданнями констатувального етапу дослідження стало: 1) встановлення рівнів та особливостей розвитку творчої уяви старших дошкільників; 2) вивчення психологічних умов розвитку творчої уяви у старшому дошкільному віці.

Експериментальне дослідження здійснювалося на базі ДНЗ № 200 м. Київ, ДНЗ №2 «Золота рибка» та №3 «Сонечко» смт Ставище Київської обл., Ставищенського р-н., ДНЗ № 5 м. Виноградів Закарпатської обл., ДНЗ «Казка», с. Красилів, Ставищенського р-н, Київської обл., ДНЗ «Дзвіночок» м. Гайсин, Вінницька обл. в три етапи впродовж 2015 – 2018 років. Вибірка дослідження складалася із 6 старших груп ЗДО віком 5-6 років загальною кількістю у 230 осіб.

На другому етапі (2016 – 2017 рр.) – був проведений констатувальний експеримент, спрямований на дослідження розвитку творчої уяви дітей старшого дошкільного віку та визначення психологічних умов її розвитку. Встановлено кореляційні зв'язки, здійснено інтерпретацію отриманих результатів.

Як уже зазначалося нами, підбір діагностичного інструментарію ґрунтувався на таких вимогах:

- методика повинна бути простою у використанні та не трудомісткою (Р.С. Немов);
- максимально охоплювати всі аспекти досліджуваного явища;
- бути надійною та валідною, однозначною і точною;
- адаптовананою до вікового періоду, який досліджується;
- адаптованою до використання в українськомовному середовищі;
- повинна бути проведена належна апробація методики;
- можливість до використання в умовах ЗДО в групах кількістю від 5 – до 30 осіб;
- оптимальне навантаження на дитину;

- створення під час діагностики середовища, яке не містить додаткових відволікаючих факторів;
- зручний математичний інструментарій для обрахування результатів;
- можливість до співставлення шкал оцінювання;

Під час проведення експериментального дослідження, для нас важливим був стан дітей, викликаний психогенними факторами (розсіяність уваги, підвищена стомлюваність тощо). Враховуючи дану умову, нами було поділено групу методик на декілька днів, з метою нейтралізувати втому. Звертали увагу на те, щоб завдання під час діагностування не були занадто довгими та не вимагали великої затрати часу. Нами було визначено, враховуючи специфіку дослідження, оптимальний час для виконання завдань – від однієї до п'яти хвилин.

Із метою ґрунтовного вивчення поставлених завдань констатувального експерименту нами було створено карту емпіричного дослідження з використанням надійного та валідного діагностичного інструментарію: (таблиця 2.1).

Таблиця 2.1

Методичне забезпечення вивчення особливостей рівнів та вияву творчої уяви та її психологічних умов розвитку у старшому дошкільному віці

«№»	Завдання дослідження		Тестові методики	Показники
1	Вияв рівнів розвитку та особливостей прояву творчої уяви старших дошкільників		Методика О.Є. Кравцової «Де чие місце».	Рівень розвитку творчої уяви, її показники: продуктивність образів, гнучкість образів, швидкість створених образів, оригінальність образів
2	Вивчення психологічних умов розвитку творчої уяви в	Розвиненість пізнавальних процесів	Методика А. Берштейна «Послідовність подій».	Рівень розвитку мислення
			Методика Р.С. Нємова «Знайди і	Рівень розвитку уваги

старшому дошкільному віці		викресли»	
		Методика З.М. Істоміної «Запам'ятай 10 слів»,	Рівень розвитку пам'яті
	Розвиненість мовлення	Методика Немова Р.С. «Придумай розповідь».	Оцінювання розповіді за проявами уяви: швидкість придумування; оригінальність сюжету; різноманітність образів; деталізація образів, наявність їх характеристик.
	Внутрішня мотивація	Немов Р.С. «Придумай розповідь»	Емоційне ставлення до процесу творчості, емоційність та захопленість при створенні та апробації творчих образів дитиною
		Методика «Древо бажань» В.С. Юркевич	Вивчення пізнавальної активності дітей та пізнавальний інтерес
Внутрішній план дій	Методика Т.В. Череднікової «Перестановка сірників»	Рівень розвитку внутрішнього плану дій	

Зупинимося детальніше на характеристиці вищезазначених діагностичних, психодіагностичних методиках та тестах.

Для виявлення загального рівня розвитку творчої уяви та її критеріїв – гнучкості образів, продуктивності образів, швидкості створених образів, оригінальності образів ми використали методику «Де чие місце?» (Додаток Б) О.Є. Кравцової у модифікації О.А. Мороз [185].

Особливістю запропонованої методики є її ігровий характер. Методика одночасно є як діагностичною, так і засобом розвитку.

Її психологічний сенс полягає у тому, щоб визначити наскільки дитина зуміє проявити свою уяву в жорстко заданій наочній ситуації: відійти від конкретності і реальності (наприклад, від питання дорослого), змоделювати подумки всю ситуацію цілком (побачити ціле раніше частин) і перенести функції з одного об'єкту на інший.

Для проведення дослідження ми підібрали сюжетну картинку з деякими особливостями: близько декількох зображених предметів можна побачити порожні кружечки. Такі ж за розмірами кружечки, але вже з намальованими на них фігурками, заготовлені окремо. Всі зображені в кружечках фігури співвідносяться з певним місцем на картинці.

Стимульний матеріал: для проведення цієї методики підійде будь-яка сюжетна картинка. Біля всіх зображених предметів розташовані порожні кружечки. Для гри також знадобляться такі ж за величиною кружечки, але вже з намальованими на них фігурками. Всі зображені в кружечках фігурки мають своє певне місце на картинці.

Ігрове завдання.

Дорослий просить дитину уважно розглянути малюнок і поставити кружечки в «незвичайні» місця, а потім пояснити, чому вони там опинилися.

Аналіз виконання завдання.

Залежно від рівня розвитку уяви діти можуть по-різному вирішувати це завдання. Одні діти (перший рівень) зазнають значних труднощів, виконуючи завдання. Інші ж діти (другий рівень) особливих проблем при виконанні цього завдання не будуть мати. Вони легко поставлять кружечки з персонажами на «чужі» місця, проте пояснення викликатиме у них труднощі. Діти з високим (третьім) рівнем розвитку уяви без зусиль розмістять кружечки на «чужі» місця і будуть пояснювати свої кроки.

Критерії оцінювання в даній методиці були наступні:

1) Продуктивність;

- 2) Гнучкість;
- 3) Оригінальність;
- 4) Швидкість.

Інтерпретація здійснюється за критеріями: «швидкість» – характеризує творчу продуктивність дитини; «оригінальність» – найбільш значимий показник творчості, ступінь оригінальності свідчить про самобутність, унікальність, специфічність творчої уяви досліджуваного; «гнучкість» – характеризує різнобічність, широту мислення; «продуктивність» – характеризується здатністю до новизни, широтою оперування образами, присутністю значної кількості істотних і несуттєвих деталей при розробці образу. Система оцінювання здійснюється по десятибальній шкалі.

Окрім спеціально обраної діагностичної методики творчої уяви та відповідних її критеріїв, ми вважаємо за доречне використання таких емпіричних методів, як спостереження та бесіда, які дозволили уточнити і конкретизувати результати попередньої методики, забезпечивши цим різнобічне вивчення досліджуваного предмета.

У контексті нашого дослідження, метод спостереження ми характеризуємо як багаторазовий процес вивчення особливостей творчої діяльності дітей старшого дошкільного віку в умовах ЗДО.

Мета спостереження: дослідження особливостей прояву творчої уяви в дітей старшого дошкільного віку.

Відповідно до цього, ми плануємо отримати наступну інформацію:

- процес роботи та організації діяльності вихователів щодо розвитку творчості дітей старшого дошкільного віку;
- інноваційність методів вихователів щодо розвитку дитячої творчості;
- прояв інтересу дітей до творчої діяльності (до моменту діяльності та в її процесі) ;
- прояв емоційності під час творчої діяльності дітей.

Під час проведення спостережень ми керувалися рекомендаціями Л.П. Дерев'янка, акцентуючи увагу на:

- виді діяльності, який найцікавіший дитині;
- особливостях поведінки до початку роботи (підвищений інтерес, захоплення, радість), під час її проведення і по завершенню;
- стабільність, інтенсивність певної діяльності;
- прагнення до самостійності у розв'язанні проблемних ситуацій, при подоланні труднощів і невдач;
- підвищену наполегливість у досягненні результату;
- неординарність думок, тверджень, шляхів розв'язання завдань;
- швидке оволодіння новими прийомами роботи;
- прагнення використовувати різноманітні матеріали, дізнаватися про нове, робити щось по-своєму;
- повернення до розпочатої діяльності після відпочинку.

Після проведення спостереження, для уточнення та поглиблення отриманих даних, використовувався метод бесіди, що дало можливість ґрунтовніше дослідити й зрозуміти ставлення дитини до творчої діяльності. Мета бесіди: оцінка особливостей прояву старших дошкільників до творчої діяльності.

У цьому контексті, нами було підібрано ряд запитань для дітей старшого дошкільного віку:

- Чи можеш ти уявляти щось таке, чого не бачив?
- Чи подобається тобі щось фантастичне видумувати, а потім на його основі малювати, співати, конструювати, вигадувати історії, казки, тощо?
- Як часто ти це робиш?
- Що тобі найбільше подобається: малювати щось нове, фантастичне, співати, конструювати, придумувати казку, розповідь тощо?
- Що ти відчуваєш під час вигадування чогось незвичайного, нового?
- Тобі більше подобається малювати, співати, танцювати, придумувати розповідь самому чи з кимось? Якщо з кимось, то з дорослим чи з ровесником?

- Як ставляться до твоїх малюнків, співів, розповідей твої друзі, батьки чи вихователі?

Для полегшення збору інформації нами був створений щоденник спостережень, завданням якого було отримання попередньої інформації, необхідної для уточнення напрямків запланованого дослідження, дослідження діяльності і поведінки дитини в процесі обстеження; фіксація отриманих даних (Додаток Г).

Оскільки теоретичний аналіз понять «психологічних умов розвитку творчої уяви» показав його актуальність, практичну значущість, та, водночас, малодослідженість, завданнями емпіричного дослідження було дослідити психологічні умови розвитку творчої уяви старших дошкільників. Розглядаючи творчу уяву як психічний процес і результат самостійного створення дитиною образів, що мають ознаку новизни відповідно до початкового матеріалу (сприймання, пам'ять), ми повинні, по-перше, оцінити відповідність знайденого нового рішення до поставленого завдання, по-друге, рівень дитячої оригінальності та творчості, яка може варіюватися від прямої імітації ситуації дійсності до повністю самостійного творчого продукту. Тобто, оцінка творчої уяви повинна бути комплексною, об'єднуючи показники творчої спрямованості на завдання з показниками творчої оригінальності при його виконанні.

Для перевірки гіпотези дослідження нами були застосовані методи отримання емпіричних даних, а також їх кількісного та якісного аналізу.

Для дослідження розвиненості пізнавальних процесів як умови розвитку творчої уяви в старшому дошкільному віці були використані наступні методики:

методика «Знайди і викресли» (Додаток В) за Р.С. Немовим [67].

Мета: вивчення продуктивності та стійкості уваги старших дошкільників.

Стимульний матеріал: таблиця із зображеними на ній у довільному порядку простими фігурами: (грибок, будиночок, м'яч, відерце, квітка, прапорець); секундомір.

Хід проведення: дітям роздають листок із зображенням різних предметів. Перед початком роботи детально пояснюють правила. Дошкільникам потрібно в продовж 60 с. шукати і закреслювати названі предмети до команди «Стоп». Завдання повторюється 5 раз.

Система оцінювання: по всім показникам, отриманим у процесі виконання завдання, будується графік, на основі аналізу якого можна судити про динаміку зміни під час продуктивності і стійкості уваги дитини. При побудові графіка показники продуктивності і стійкості переводяться (кожний окремо) у бали за десятибальною системою.

Під час дослідження впливу психологічних умов на розвиток творчої уяви звертаємо увагу на діагностування пам'яті старшого дошкільника. Для цього нами був використаний тест «Запам'ятай 10 слів» (Додаток Г) (варіант тесту З.М. Істоміної) [207].

Мета: вивчення стану слухової та образної пам'яті дітей старшого дошкільного віку.

Стимульний матеріал: набір образних картинок знайомих для дітей.

Хід проведення: тест має три форми — А, Б і В. Для дітей старшого дошкільного віку використовуємо лише форми А і В. Особливість методики полягала в тому, що експериментатор, добираючи слова самостійно, повинен слідкувати за тим, щоб вони були знайомі дітям і відрізнялися за змістом. Відповіді дитини фіксувалися в протоколі.

Після здійснення діагностування за стандартним варіантом методики, нами було застосовано її модифікований варіант (було підібрано ряд картинок, які по аналогії першого варіанту методики дітям показувалися протягом 3 с. Після їх перегляду пропонувалося вербально відтворити зміст зображення) з метою визначення образної пам'яті.

Система оцінювання: кількість правильно відтворених слів (незалежно від їх послідовності). За кожне правильно відтворене слово нараховується 1 бал. Максимальний результат -10 балів.

Методика «Послідовність подій» за А. Бернштейном [208].

Мета: вивчення логічного мислення старших дошкільників.

Особливості зазначеної методики полягають в тому, що під час виконання завдань дитиною, експериментатором зверталась увага не тільки на кінцевий результат, але й на аналіз та протікання виконання на протязі всього часу. При виконанні завдань, коли діти хаотично намагаються скласти картинку (метод проб і помилок), це свідчить про відсутність у дошкільника плану та порушення критичного мислення.

Із метою вивчення розвиненості мовлення, як однієї із психологічних умов, нами застосовувалася методика «Придумай розповідь» за Р.С. Немовим.

За допомогою даної методики можна визначити рівень розвитку мовлення дошкільника (достатній словниковий запас, його образність, використання художніх засобів мовлення, кольорова гама, розміщення елементів, сюжет оповідання, нестандартність відповідей, деталізація образів тощо).

Методика дозволяє отримати показники психологічного розвитку в стандартизованій, десятибальній шкалі. При цьому показники, які знаходяться в межах 8-10 балів, в більшості випадків свідчать про наявність у дітей виражених здібностей до їх творчого розвитку.

Отримані показники – бали, та характеристика на їх основі рівня розвитку творчої уяви, які використовуються в описаній методиці, як абсолютні, відображають досягнутий рівень розвитку, який стосується дітей 5-6 років.

Завдання обраної методики полягає в тому, що дитина протягом 1 хв. повинна придумати розповідь про когось чи про щось і потім розповісти. На розповідь відводиться до двох хвилин. Автор дозволяє модифікувати завдання, і замість розповіді можна запропонувати придумати казку.

Уява дитини в даній методиці оцінюється за наступними показниками:

1. Швидкість придумування.
2. Незвичайність, оригінальність сюжету оповідання.
3. Різноманітність образів, що використовуються в розповіді.
4. Опрацьованість і деталізація образів у розповіді.

5. Емоційність образів у розповіді.

По кожній із названих ознак розповіді можна отримати від 0 до 2 балів залежно від того, наскільки в ній виражена та чи інша ознака з перерахованих вище. Для висновків про це використовуються наступні критерії.

За першою ознакою розповідь отримує 2 бали в тому випадку, якщо дитині вдалося придумати дану розповідь протягом не більше 30 сек. 1 бал оповіданням ставиться тоді, коли на придумування пішло від 30 сек до 1 хв. 0 балів за цією ознакою розповідь отримує, якщо за хвилину дитина так і не змогла нічого придумати.

Незвичайність, оригінальність сюжету оповідання (друга ознака) оцінюється так. Якщо дитина просто механічно переказує те, що колись бачила або чула, то її розповідь за цією ознакою отримує 0 балів. Якщо дитина добавила у бачене або почуте їй що-небудь нове від себе, то розповідь отримує 1 бал. Нарешті, якщо сюжет оповідання повністю придумано самою дитиною, незвичайний і оригінальний, то вона одержує 2 бали.

За критерієм «різноманітність образів, що використовуються в розповіді» (третья ознака) - розповідь отримує 0 балів, якщо в ній із початку і до кінця незмінно йдеться про одне й те ж, наприклад, лише про єдиного персонажа (подій, речі), при чому з дуже бідними характеристиками цього персонажа. В 1 бал за різноманітністю використовуваних образів розповідь оцінюється в тому випадку, якщо в ній зустрічаються два-три різних персонажа (речі, події), і всі вони характеризуються з різних сторін. Нарешті, оцінку в 2 бали розповідь може отримати лише тоді, коли в ній є чотири і більше персонажа (речі, події), які, у свою чергу, характеризуються оповідачем із різних сторін.

Оцінка опрацьованості і деталізації образів в оповіданні (четверта ознака) проводиться таким способом. Якщо персонажі (події, речі тощо) в оповіданні тільки називаються дитиною і ніякої додаткової характеристики, то дана розповідь оцінюється в 0 балів. Якщо, крім назви, вказуються ще одна або дві ознаки, то розповіді ставиться оцінка в 1 бал. Якщо ж об'єкти, згадані в

розповіді, характеризуються трьома і більше ознаками, то вона отримує оцінку 2 бали.

Для дослідження внутрішньої мотивації старших дошкільників до творчої діяльності, як психологічної умови розвитку їх творчої уяви, нами було використано методику Р.С. Нємова «Придумай розповідь» та методику В.С. Юркевича «Дерево бажань» [209].

Для визначення емоційності уяви та захопленості при створенні та апробації творчих образів дитиною нами була використана методика «Придумай розповідь» Р.С. Нємовим [67].

Методика дозволяє отримати показники психологічного розвитку в стандартизований, десятибальній шкалі. При цьому показники, які знаходяться в межах 8-10 балів, свідчать про наявність у дітей виражених здібностей до їх творчого розвитку.

Отримані показники – бали та характеристика на їх основі рівня розвитку творчої уяви, які використовуються в описаній методиці, як абсолютні, відображають досягнутий рівень розвитку, який стосується дітей 5-6 років. Завдання обраної методики полягає в тому, що дитина протягом 1 хв. повинна придумати розповідь про когось чи про щось і потім розповісти. На розповідь відводиться до двох хвилин. Автор дозволяє модифікувати завдання, і замість розповіді можна запропонувати придумати казку.

Емоційність образів у розповіді оцінюється за такими критеріями: якщо образи розповіді не справляють ніякого враження на слухача і не супроводжуються емоціями з боку самого оповідача, то розповідь оцінюється в 0 балів. Якщо у самого оповідача емоції ледь виражені, а слухачі також слабо емоційно реагують на розповідь, то він отримує 1 бал. Нарешті, якщо і сама розповідь, і сам оповідач досить емоційні та виразні і, крім того, слухач явно заряджається цими емоціями, то розповідь отримує вищу оцінку - 2 бали. Загальна шкала оцінювання складається від 0 до 10 балів.

Для визначення стійкої потреби дитини в творчій діяльності, інтересу до творчості, прагненню активно експериментувати нами було використано методику «Дерево бажань» В.С. Юркевича [209].

Мета: вивчення пізнавальної активності та пізнавального інтересу дітей.

Особливість методики полягає у формі проведення – індивідуальна бесіда з дитиною, при якій дитина знаходиться в умовах вільного спілкування з дорослим. Під час експерименту відбувався якісний аналіз (фіксувалась пізнавальна тематика дитячих висловлювань, на основі чого робилися висновки про рівень пізнавального інтересу дитини).

Обробка даних полягає у віднесенні кожної смислової одиниці дитячого висловлювання до тієї або іншої сфери мотивів (пізнавальний, комунікативний, ігровий, споживчий та ін.).

Загальна шкала оцінювання складається від 0 до 10 балів.

Для вивчення сформованості внутрішнього плану дій як однієї із психологічних умов розвитку творчої уяви старших дошкільників ми використали методику «Перестановка сірників» (автор – Т.В. Череднікова, модифікація В.Т. Кудрявцева) [98], за допомогою якої можна визначити рівень розвитку внутрішнього плану дій.

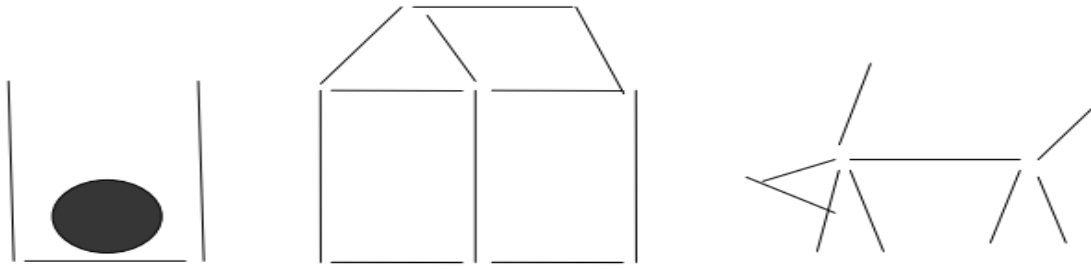
Мета: Оцінка здатності до пошуку і використання формоутворюючого елемента в ході перетворення одного зображення в інше.

Стимульний матеріал: Складені із сірників зображення будинку, корови, склянки, вирізаний із кольорового паперу кружок – ягідка (в склянці).

Хід виконання:

В основі тесту - один із численних видів ігор-головоломок із сірниками. Дитині пропонується перестановкою тільки одного сірника:

- а) повернути будинок іншою стороною;
- б) вийняти ягідку зі склянки;
- в) перестановкою тільки двох сірників - зробити так, щоб корова дивилася в інший бік.

Обробка даних. У ході обстеження враховується характер і кількість спроб вирішення завдання. Дані оцінюються за трибальною системою (для кожного завдання). Максимальна загальна оцінка - 9 балів (3x3).

Виділяються такі типи виконання завдання:

- Відсутність рішення - 0 балів.
- Для вирішення завдання дитина виробляє три-чотири (і більше) попередні «ручні» проби - 1 бал.
- Для вирішення завдання дитина виробляє одну-дві попередні проби - 2 бали.
- Завдання вирішується дитиною «в умі» відразу - 3 бали.

Примітки. Відзначимо, що реєстрація та аналіз попередніх проб дозволяє судити і про рівень розвитку у дитини внутрішнього (розумового) плану дій. Цей рівень є важливим показником його психологічної готовності до навчання в школі (хоча методика націлена на фіксацію показників розвитку уяви). Крім того, за допомогою даного тесту можуть бути зроблені окремі висновки щодо розвитку у дитини просторового мислення.

Вищезазначені критерії з показники, а також їх діагностичні методики лягли в основу виділення рівнів розвитку уяви дітей старшого дошкільного віку (високий, середній, низький), що представлені у табл. 2.2.

Таблиця 2.2

Характеристика особливостей розвитку творчої уяви

Рівень розвитку творчої уяви	Характеристика
Високий	оптимальний рівень розвитку пізнавальних психічних процесів; здатність до генерації відповідної кількості нових ідей; дивергентність мислення; здатність до використання засобів мовлення у створенні, апробації та реалізації об'єктів творчої уяви; оригінальність та новизна створених образів; творча спрямованість; легкість у прояві ініціативності та самостійності; послідовність у творчій діяльності та висока позитивна творча емоційність.
Середній	фрагментарний розвиток пізнавальних психічних процесів; малопомітний характер до творчої спрямованості та генерації нових ідей; стереотипність при створенні будь-якого продукту діяльності та потреби в частковій допомозі дорослого; характерне обмеження словникового запасу, його невисока образність, незначне використання художніх засобів мовлення; шаблонність та повторюваність при створенні нового творчого продукту; фрагментарна творча спрямованість; низький прояв до ініціативності та самостійності, невисока активність; порушена послідовність творчої діяльності; позитивна творча емоційність характеризується нечастим проявом позитивних емоцій у процесі творчості.
Низький	переважання низького рівня розвитку пізнавальних процесів; відсутність генерації нових ідей, натомість її заміна шаблонним виконанням; слабкість або відсутність дивергентності мислення; незначне використання засобів мовлення у створенні, апробації та реалізації об'єктів творчої уяви; малопомітна або відсутня творча спрямованість; низька ефективність діяльності та її непослідовність; низька або відсутня позитивна творча емоційність.

Із позиції психологічної науки, при проведенні експериментального дослідження ми керувалися вимогами психологів-експериментаторів Р. Готтсданкером та Р.С. Немовим: достовірність проміжних та узагальнюючих висновків експерименту; валідність експерименту; мінімальність мінливості побічних факторів та приведення їх до максимально наближених показників. Із метою досягнення вищезазначених вимог,

діагностична робота з дітьми проводилася в один і той же час, уникаючи першого і останнього днів тижня. У роботі ми враховували фактор емоційного насичення та фізичного навантаження, тому діагностичні методики не проводились перед або після перенасичених заходів (свята, творчі заходи, прогулянки, рухливі ігри, тощо).

Із метою уникнення можливо ефекту упередженості експериментатора, до проведення дослідження, у якості експертів залучалися методисти ЗДО та психологи, яким не було повідомлено про кінцеву мету дослідження. Процедура експерименту фіксувалася у спеціальних протоколах. Продукти дитячої творчості перед їх інтерпретацією також оглядалися та обговорювалися експертами. Проміжні результати дослідження були апробовані шляхом виступів та обговорень на наукових конференціях.

При опрацюванні результатів дослідження проводився кількісний та якісний аналіз матеріалу з використанням методів математичної статистики (рангового коефіцієнту кореляції r – Спірмана). Обробка емпіричного матеріалу з подальшою графічною репрезентацією здійснювалася за допомогою комп'ютерного пакету статистичних програм SPSS 21.00.

Результати проведеного експериментального дослідження, а також методи, що застосовуються на етапі формувального експерименту, представлені у відповідних наступних підрозділах.

2.2. Аналіз результатів вивчення психологічних особливостей розвитку творчої уяви старших дошкільників

Констатувальний етап даного дослідження здійснювався впродовж 2017-2018 рр., під час якого було проведено стартовий моніторинг рівня розвитку творчої уяви старших дошкільників та дослідження психологічних умов, які впливають на зазначений розвиток.

Метою дослідження було встановити особливості впливу психологічних умов на розвиток творчої уяви. У процесі реалізації зазначеної мети вирішувалися наступні завдання:

- 1) виявити рівень розвитку та психологічні особливості творчої уяви дітей старшого дошкільного віку;
- 2) встановити психологічні умови розвитку творчої уяви.

Відповідно до теоретичного обґрунтування методів діагностики творчої уяви, дослідження рівня розвитку творчої уяви старших дошкільників було здійснено за допомогою методики «Де чие місце?» О.Є. Кравцової. Зазначена діагностична методика дає можливість для повного вивчення особливостей творчої уяви.

Кількісні результати, отримані за даною методикою, представлені в табл. 2.3.

Таблиця 2.3

Кількісні показники рівня розвитку творчої уяви дітей старшого дошкільного віку (за методикою «Де чие місце» О.Є. Кравцової)

<i>Рівні розвитку творчої уяви</i>	Кількість досліджуваних дітей старшого дошкільного віку	
	<i>Абсолютний показник</i>	<i>У %</i>
Високий	32	13,9
Середній	103	44,8
Низький	95	41,3

Аналізуючи отримані результати за методикою «Де чие місце?» О.Є. Кравцової було виявлено, що лише 13,9% старших дошкільників мають високий рівень розвитку творчої уяви, 44,8% - середній рівень, на низькому рівні знаходиться 41,3 % дітей старшого дошкільного віку.

Під час проведення даної діагностики у більшості дітей на початку роботи спостерігався значний інтерес. Проте в процесі виконання завдання діти копіювали малюнки один в одного, не вкладалися у відведений для роботи час. Деякі учасники дослідження починали працювати після допомоги дорослого, з постійними вказівками.

Із метою унаочнення експериментально отриманих даних подаємо їх у вигляді діаграми (рис. 2.1.).

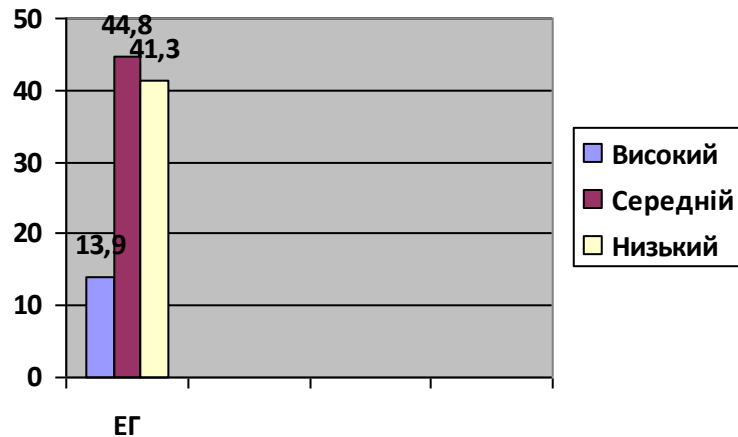

Рис. 2.1. Рівні розвитку творчої уяви старших дошкільників (за методикою «Де чие місце?» О.Є. Кравцової)

Таким чином, переважання низького рівня розвитку творчої уяви дітей старших дошкільників засвідчує недостатність сформованості даного феномену у дітей та недостатньої уваги до нього у навчально-виховному процесі закладів дошкільної освіти.

У ході дослідження було встановлено, що переважна більшість дітей (44,8%) при виконанні завдання хаотично розставляла кружечки на незвичні місця. У дітей був відсутній чіткий план та обдуманість свого вибору. На прохання пояснити свій вибір, у дошкільників виникали труднощі. Розповіді переважно носили короткий зміст, діти намагалися довести реальність створеної картини. У процесі виконання завдання спостерігалось копіювання думок.

І лише у 13,9 % досліджуваних старших дошкільників виявилось те, що вони без труднощів змогли помістити кружечки на «чужі місця» із поясненням своїх дій. При роботі у таких дітей було помічено розробленість образу уяви, а саме значна деталізація, несподіваність опису сюжету. Створені картини мали завершений зміст та відрізнялись оригінальністю, що не повторювали зразок.

На низькому рівні, за результатами оцінювання робіт, виявлено 41,3% дошкільників. Результати діагностики показали, що зазначена група дітей

зазнала труднощів при виконанні завдання. Діти, як правило, розміщували фігурки на їхні місця. Відповіді носили стереотипний характер.

При аналізі кількісної характеристики, потрібно звернути увагу на якісну характеристику показників за всіма критеріями. Наприклад, низький показник за критерієм «швидкість створених образів», спостерігався у значній кількості дітей через надмірну деталізацію образів. Цей показник визначався підрахунком числа завершених картин. Зокрема, на основі аналізу емпіричних даних 10,9% досліджуваних віднесено до високого рівня за критерієм «швидкість створених образів». Отримані невисокі дані спричинені значним детальним описом картини та надмірною емоційністю. Кількість дітей, віднесених до середнього рівня становить 46,1% та 43% до низького рівня.

Під час проведення емпіричного дослідження, нами було встановлено, що на отримані результати за вищезазначеним критерієм, значною мірою впливає темперамент дитини. Ми дійшли висновку, що найбільш сконцентровані на роботі флегматики, які чітко виконують поставлені завдання та сангвініки, які, за умови відсутності сторонніх подразників, показують високу активність. У той же час, під час виконання завдань, меланхоліки при першій перешкоді втрачали інтерес та починали панікувати. Подальша робота з ними була не завжди можлива.

Показники гнучкості образів свідчать про високу ригідність уяви та слабку мотивацію. Ступінь гнучкості визначався за кількістю малюнків на один і той же сюжет. Зазначений критерій визначався числом різних категорій відповідей.

Відповідно до аналізу критерію гнучкості образів, було констатовано, що серед усієї кількості дітей 11,3% змогли самостійно впоратися з поставленим завданням, без використання підказок експериментатора та копіювання у сусіда. За результатами обробки, кількісний аналіз дозволяє стверджувати про низький рівень гнучкості у дошкільників (43 %). Адже під час виконання завдань, значна частина дітей починали працювати після підказки, спостерігалось копіювання один у одного та шаблонність виконання.

45,7% дошкільників змогли розставити всі деталі на малюнку, але з допомогою експериментатора.

Наступний критерій оригінальність образів ми визначали частотою зображень предметів чи сюжетів у межах встановленої вибірки. Тобто, чим рідше зустрічається один і той же предмет, тим оригінальніший продукт творчості. Під час дослідження зазначеного критерію, ми звернули увагу на працю С.М. Симоненко, який поділяє оригінальність на вербальну (назва образу) та візуальну (сам образ) [210].

У процесі дослідження було встановлено, що вербальна та візуальна оригінальність у дітей старшого дошкільного віку знаходиться майже на однаковому рівні. Відповідно до цього, високий рівень оригінальності було виявлено у 13% дітей, які проявили нестандартний підхід до вирішення поставленої задачі. Зокрема, Маша М. крім заданих фігурок, які потрібно було розмістити у пусті місця, для гармонійного завершення картини домалювала ще декілька своїх предметів, створивши історію-пригоду.

До середнього рівня ми віднесли 44,8% дітей, які характеризувалися стереотипністю у виконанні завдань, спостерігалось дублювання у інших дітей. Зображення дітей не характеризувалися бажанням створення чогось нового. На низькому рівні було 42,2% дітей, зображення яких не мало характер новизни. Більшість дітей не змогли завершити образ із використанням всіх предметів.

Наступним критерієм розвитку творчої уяви було визначено продуктивність образів творчої уяви з показниками: здатність до новизни, широта оперування образами, присутність значної кількості істотних і несуттєвих деталей при розробці образу.

Під час проведення експерименту спостерігалися помітні розходження зазначених показників у різних дітей. При цьому різні аспекти продуктивності, як правило, корелюють між собою. Тобто, дитина, яка помітно чи ефективно оперує образами творчої уяви, в той же час виявляла здатність до новизни та продукувала образи уяви зі значною кількістю

різноманітних деталей. Аналіз кількісної характеристики показав, що у переважної більшості дітей цей показник розвинутий недостатньо. Проблематичним є здатність дітей до продукування образів творчої уяви, які характеризуються новизною. Зокрема, типовою є ситуація, коли діти з недостатнім рівнем розвитку творчої уяви намагаються багаторазово продублювати та повторити нові образи, які демонструють їх ровесники з більш високим рівнем зазначеної якості. Зокрема, для діагностики зазначеного критерію дітям було запропоновано на основі створеної картини придумати історію або казку з використанням предметів, які були розставлені дітьми самостійно на пусті місця. За результатами діагностики, яка раніше була нами представлена на рис. 2.1, можна констатувати, що серед усієї кількості респондентів, лише 26 дітей (11,3%) змогли самостійно виконати завдання. Характеризувалися жвавістю та легкістю при виконанні завдання. Діти лаконічно змогли вбудувати всі використані предмети в сюжет історії. Розповідь супроводжувалась емоційною насиченістю. До середнього рівня нами було віднесено 45,2% дітей, які потребували допомоги під час складання розповіді за своєю картиною. Розповідь була неповна, вона складалась із 2-4 речень. Категорія дітей, які намагалися виконати завдання із допомогою дорослого, використовували лише 1-2 предмета та самостійно не змогли розпочати і завершити розповідь по своїй картині, віднесена нами до низького рівня, який складав 43,5% дітей.

Узагальнені результати вивчення особливостей розвитку творчої уяви дітей старшого дошкільного віку за усіма критеріями представлені у табл. 2.4.

Таблиця 2.4

Результати вивчення особливостей розвитку творчої уяви старших дошкільників за критеріями (методика «Де чие місце?» О.Є. Кравцової)

n = 230

Рівні Критерії	Високий		Середній		Низький	
	Абс. п.	У %	Абс. п.	У %	Абс. п.	У %
Швидкість створених образів	25	10,9	106	46,1	99	43

Гнучкість образів	26	11,3	105	45,7	99	43
Оригінальність образів	30	13	103	44,8	97	42,2
Продуктивність образів	26	11,3	104	45,2	100	43,5

Загалом, як бачимо з табл. 2.4, найбільші показники виявлено у представленості високого рівня за критерієм «оригінальність образів» (13%), це свідчить про здібність старших дошкільників до переважання шаблонного підходу для створення творчого продукту. Діти з невеликим інтересом ставилися до завдань. Прослідковувалася важкість включення у вирішення будь-якої проблемної ситуації та не вміння виходити за рамки завдання. За результатами даних табл. 2.4. бачимо, що поруч із оригінальністю образів продуктивність образів становить 11,3%, що говорить про значну невмотивованість та не вміння завершити роботу до кінця.

Під час спостереження за процесом виконання дітьми завдань, нами було відмічено, що більшість дітей дуже швидко втрачали інтерес та виконували завдання неохоче. Надавали перевагу невербальним методам виконання завдань, враховуючи те, що ніхто із досліджуваних не мав проблем із порушенням мовлення. У процесі подальшої роботи нами було з'ясовано, що означений тип роботи характеризується незначним словниковим запасом та страхом висловлення власної ідеї.

Загальна картина розвитку творчої уяви старших дошкільників характеризується переважанням середнього та низького рівнів розвитку. Характеризуючи цю ситуацію, зазначимо, що лише невелика кількість досліджуваних знаходиться на високому рівні. За критеріями творчої уяви продуктивність кількості дітей збільшується від високого до низького рівня, де і знаходиться більшість дітей. Зокрема, за критерієм швидкість створених образів – високий рівень становить 10,9 %, гнучкість образів– 11,3 %, оригінальність образів– 13 %, продуктивність образів– 11,3%. Найменш розвиненою у старших дошкільників виявилася творча уяви (43,5 %), про що свідчить низька здатність старшого дошкільника до оперування образами та незначної кількості деталей при його розробці, що викликана недостатнім

словниковим запасом, низькою його образністю, відсутністю художніх засобів мовлення. До середнього рівня розвитку відносимо критерії швидкості створених образів (46,1 %) та гнучкості образів (45,7 %) творчої уяви. Такі кількісні показники означають дивергентність мислення (стереотипність – переважна більшість малюнків та розповідей (наприклад, 6 із 10) створені за типовим сюжетом, гнучкість образів уяви проявляється за допомогою частково самостійного та підкріплюючись підказками дорослого способів вирішення завдань). У використанні засобів мовлення у створенні, апробації та реалізації об'єктів творчої уяви характерне обмеження словникового запасу, його невисока образність, мінімальне використання художніх засобів мовлення. Спостерігається шаблонність та повторюваність створюваних образів (розміщення елементів, сюжет оповідання, кольорова гама, відповіді стандартні та мають репродуктивний характер; завдання виконано стандартно без явної оригінальності). Здатність і спрямованість до генерацій нових ідей набуває малопомітний характер та характеризується перехідним станом. Швидкість придумування нових ідей чи вирішення завдань є поверховим та неякісним.

На основі аналізу емпіричних даних стосовно розвитку творчої уяви дітей старшого дошкільного віку, зроблено такі висновки:

- у старших дошкільників більш розвиненими виявилися оригінальність образів;
- найменш розвиненою виявилась продуктивність творчої уяви;
- середнім рівнем у обох групах виявилися швидкість та гнучкість образів уяви.

2.3. Результати дослідження психологічних умов розвитку творчої уяви дітей старшого дошкільного віку

Попередньо в підрозділі 1.3 нами було зроблено припущення щодо впливу психологічних умов на розвиток творчої уяви.

Отримані результати якісного аналізу та кількісної обробки даних дали можливість прослідкувати закономірності у розвитку творчої уяви, щоб

визначити, які психологічні умови впливають на розвиток досліджуваного феномену. На основі теоретичного аналізу нами було припущено, що психологічними умовами можуть бути: 1) розвиненість пізнавальних процесів та уваги (продуктивність та стійкість уваги, точність запам'ятовування, самостійність умовисновків, здатність до узагальнень, встановлення причинно-наслідкових зв'язків); 2) розвиненість мовлення (достатній словниковий запас, його образність, використання художніх засобів мовлення, нестандартність висловлювань, деталізація образів); 3) внутрішня мотивація старшого дошкільника до творчості (наявність пізнавального інтересу, емоційна спрямованість творчого процесу); 4) внутрішній план дій.

Для діагностування психологічних умов нами був підібраний відповідний психодіагностичний інструментарій, опис якого представлений у підрозділі 2.1.

Проаналізуємо одержані результати щодо проведення даних зрізів. Дані, отримані в результаті експериментального дослідження першої групи психологічних умов «Розвиненість пізнавальних процесів та уваги», представлені в табл. 2.5.

Таблиця 2.5

Кількісна характеристика емпіричних результатів за діагностичним інструментарієм у дітей ЕГ (у %)

№		Експериментальна група (230 респондентів)			
1	Психологічна умова «Розвиток пізнавальних процесів та уваги»	Мислення	<i>Високий</i>	30	13 %
			<i>Середній</i>	106	46,1 %
			<i>Низький</i>	94	40,9 %
2		Мовлення	<i>Високий</i>	30	13 %
			<i>Середній</i>	103	44,8 %
			<i>Низький</i>	97	42,2 %
3		Продуктивність та стійкість уваги	<i>Високий</i>	31	13,5 %
			<i>Середній</i>	102	44,3 %
			<i>Низький</i>	97	42,2 %
4	Пам'ять	<i>Високий</i>	32	13,9 %	
		<i>Середній</i>	104	45,2 %	
		<i>Низький</i>	94	40,9 %	

Як вже зазначалося, для дослідження розвиненості пізнавальних процесів, яка нами розглядається як одна із психологічних умов розвитку

творчої уяви, були використані методики: методика «Придумай розповідь» Р.С. Немова, методика «Знайди і викресли» Р.С. Немова, тест «Запам'ятай 10 слів» З.М. Істоміної, методика «Послідовність подій» А. Берштейн.

У результаті аналізу отриманих даних за методикою Р.С. Немова «Знайди і викресли» щодо визначення рівня розвитку уваги старших дошкільників, було виявлено, що у досліджуваних респондентів переважає мимовільна увага з переходом у довільну. Довільна увага починає виникати на основі мимовільної, за умови мотивації та інтересу до зазначеної діяльності. У значної кількості дітей під час виконання завдання спостерігалася недостатня концентрація і стійкість уваги, вони часто відволікалися на зовнішні подразники. У загальному результаті високий рівень розвитку уваги мають 13,5% дітей, середній – 44,3% дітей, низький – 42,2% дітей. Під час спостереження за дітьми в процесі виконання завдань, діти відчували втому при тривалому виконанні одних і тих же дій.

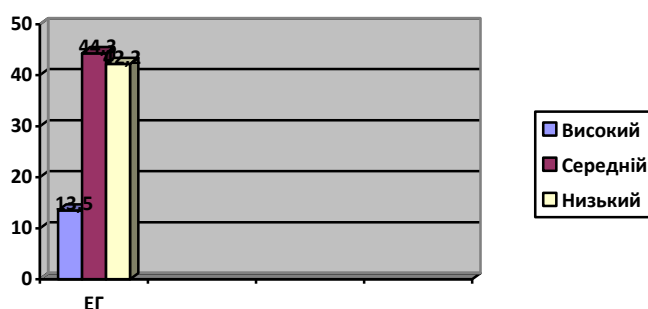

Рис. 2.2. Кількісні показники рівня розвитку уваги за методикою Р.С. Немова «Знайди і викресли».

Результати дослідження, отримані за методикою «Запам'ятай 10 слів», які проводилися з метою діагностики розвитку пам'яті дітей старшого дошкільного віку, засвідчили про середній рівень розвитку зазначеного пізнавального процесу (45,2 %), низький рівень становив 40,9 %, лише 13,9% дошкільників знаходиться на високому рівні.

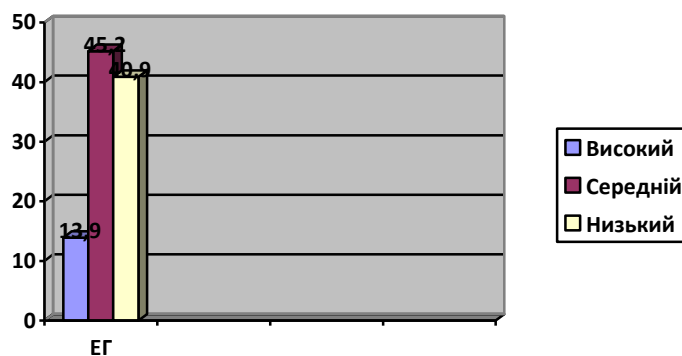

Рис. 2.3. Кількісні показники рівня розвитку пам'яті за методикою З.М. Істоміної «Запам'ятай 10 слів».

Під час діагностування нами було виявлено негативний фактор, який полягав у тому, що переважна кількість дітей не змогли виконати завдання як за зразком, так і без нього; проявити самостійність, бажання долати труднощі без допомоги дорослого тощо. Як правило, ці діти не володіли операціями порівняння, аналізу, синтезу та інше. Низький відсоток сформованості пізнавальної самостійності пояснюється тим, що її формування, як правило, здійснюється стихійно та недостатньо цілеспрямовано.

Для визначення рівня розвитку мислення ми використали методику «Послідовність подій» за А. Берштейном. Перед виконанням завдання дитина повинна зрозуміти сюжет та вибудувати правильну послідовність подій методом складання розповіді за картинками. Для цього дошкільник має володіти процесом узагальнення і розуміння причинно-наслідкових зав'язків.

Якісний аналіз показав, що після отримання завдання розглянути картинку та розкласти її у правильній послідовності із супроводженням словесного опису, значна частина дітей (40,9 %) не змогла вірно виконати завдання. Послідовність була порушена, дітям декілька раз повторювалась інструкція. Більша частина дітей (46,1%) мали середній рівень розвитку. При виконанні завдань діти потребували допомоги, проте присутній самостійний опис героїв із їх деталізацією, деякі моменти опису діти пропускали, мала місце образність мови. Здебільшого складені історії мали пригодницький та

побутовий сюжет. За даної методики, високий рівень мали 13% дітей, які характеризувалися легкістю складання історій, вони були активні та намагалися крім свого варіанту історій підказувати іншим. Розповідь мала композицію та була деталізована від героїв, до другорядних предметів на картинках. Сюжет історій мав пригодницький та казковий характер. Послідовність картинок діти склали правильно. Під час виконання завдання були діти, які до існуючої композиції додавали ще свої деталі, котрі потрібні були для завершення історії.

Для унаочнення результатів подаємо їх у вигляді діаграми (рис. 2.4.).

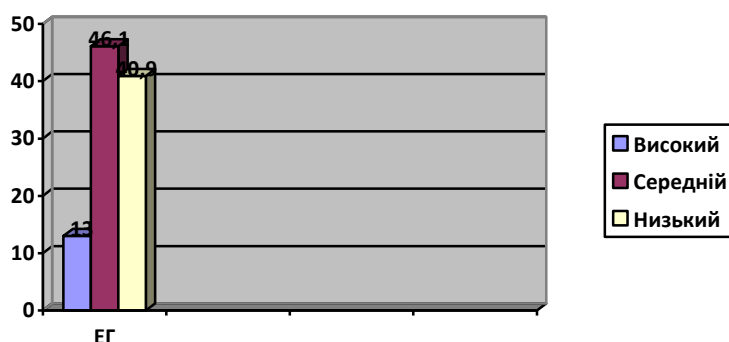

Рис. 2.4. Показники рівнів розвитку мислення за методикою

А. Берштейна «Послідовність подій».

Для встановлення взаємозв'язку між розвиненістю пізнавальних процесів із рівнем розвитку творчої уяви та її оригінальністю, гнучкістю, швидкістю, продуктивністю нами був проведений кореляційний аналіз за методом рангової кореляції r – Спірмена. Обробка даних виконувалася на основі комп'ютерного пакету статистичних програм SPSS 21.00.

Маючи під час попередньої діагностики два ряди значень (показник розвитку творчої уяви та показники розвитку по умовах), ми припустили наявність зв'язку між ними та підраховували коефіцієнт кореляції, який нам показав, як вони взаємопов'язані, оскільки кореляційний зв'язок підтверджує той факт, що зміни однієї ознаки певним чином призводять до зміни іншої.

Аналіз отриманих даних продемонстрував позитивний кореляційний зв'язок між показниками «загальний рівень розвитку творчої уяви» та

психологічною умовою «розвиток пізнавальних процесів та уваги» - увагою ($r=0,752$ при $p \leq 0,01$). Констатовано значущі взаємозв'язки вищезазначеної позиції із таким пізнавальним процесом, як увага (швидкість створених образів – $r=0,651$ при $p \leq 0,01$; гнучкість образів – $r=0,781$ при $p \leq 0,01$; оригінальність образів – $r=0,723$ при $p \leq 0,01$; продуктивність образів – $r=0,704$ при $p \leq 0,01$).

Позитивний кореляційний зв'язок виявлено між показниками «загальний рівень розвитку творчої уяви» та «пам'ять» ($r=0,749$ при $p \leq 0,01$) та між критеріями творчої уяви (швидкість створених образів – $r=0,652$ при $p \leq 0,01$; гнучкість образів – $r=0,737$ при $p \leq 0,01$; оригінальність образів – $r=0,699$ при $p \leq 0,01$; продуктивність образів – $r=0,675$ при $p \leq 0,01$).

Аналіз таблиці кореляцій між показниками «загальний рівень розвитку творчої уяви» та психологічною умовою «розвиток мислення» – $r=0,818$ при $p \leq 0,0$. Кореляційний аналіз між критеріями творчої уяви та психологічною умовою «розвиток мислення» показав, що між ними виявлені достовірні прямі кореляційні зв'язки, де (швидкість створених образів – $r=0,685$ при $p \leq 0,01$; гнучкість образів – $r=0,773$ при $p \leq 0,01$; оригінальність образів – $r=0,77$ при $p \leq 0,01$; продуктивність образів – $r=0,779$ при $p \leq 0,01$). У процесі діагностування було констатовано, що при низьких показниках продуктивності творчої уяви, оригінальності, гнучкості у дітей виявлено недостатній рівень розвитку таких психічних процесів, як наочно-образне і словесно-логічне мислення, недостатня сформованість довільності уваги, опосередковане запам'ятовування тощо. Розвиток творчої уяви тісно пов'язаний із ходом пізнавального розвитку дитини.

Встановлено позитивний кореляційний зв'язок між показниками загальний рівень розвитку творчої уяви та психологічною умовою розвиток пізнавальних процесів та уваги – розвиток мовлення $r=0,818$ при $p \leq 0,01$; розвиток мислення ($r=0,813$ при $p \leq 0,01$); розвиток уваги ($r=0,752$ при $p \leq 0,01$); розвиток пам'яті ($r=0,749$ при $p \leq 0,01$), розвиток мовлення ($r=0,818$ при $p \leq 0,01$).

Таким чином, отримані результати засвідчують про те, що пізнавальні процеси мають нерозривний зв'язок із уявою, викликаючи емоції, що реалізуються на основі волі (П.П. Блонський, Л.С. Виготський, В.В. Давидов, А.Я. Дудецький, А.В. Запорожець, Л.С. Коршунова, А.Н. Леонтьєв, А.В. Петровський, С.Л. Рубінштейн, Д.Б. Ельконін та ін.). Адже для того, щоб задовольнити свої потреби, дитина активно включається в навколишній світ, звертає увагу на різні оточуючі об'єкти, отримує досвід та комбінує образи уяви. Пізнавальні процеси виступають як невід'ємні внутрішні фактори для творчого процесу. Творча діяльність залежить від різноманітності та багатства досвіду дитини. Чим багатший досвід та більший спектр вражень, емоційних спогадів, тим більший матеріал для творчої уяви.

Таким чином, можемо вважати, що однією із психологічних умов розвитку творчої уяви може бути розвиненість пізнавальних процесів та уваги.

Розвиненість мовлення, яка, за нашими припущеннями, виступає однією із психологічних умов розвитку творчої уяви, ми діагностували, нагадаємо, за допомогою діагностичної методики Р.С. Немова «Придумай розповідь».

Отримані результати засвідчують про переважно низький рівень розвитку творчої уяви, високий рівень становить – 13% респондентів, середній рівень – 44,8%, низький рівень – 42,2 %. Нами встановлено, що під час виконання завдання діти не завжди вкладалися в часові обмеження; часто повторювалися; різноманітність образів фактично була відсутня; під час розповіді спостерігалось різне емоційне насичення, помітно виділялися діти з малим словниковим запасом та життєвим досвідом. У процесі діагностики ми звернули увагу на те, що діти, в яких добре розвинуті засоби мовлення, почувають себе вільніше, впевненіше, перші проявляють ініціативу та слідкують за тим, щоб все до деталей, що вони розповідають, було записано. Деякі опитувані після придумування розповіді доповнюють її ще й малюнком.

Продемонструємо результати даної методики за допомогою діаграми (рис. 2.5).

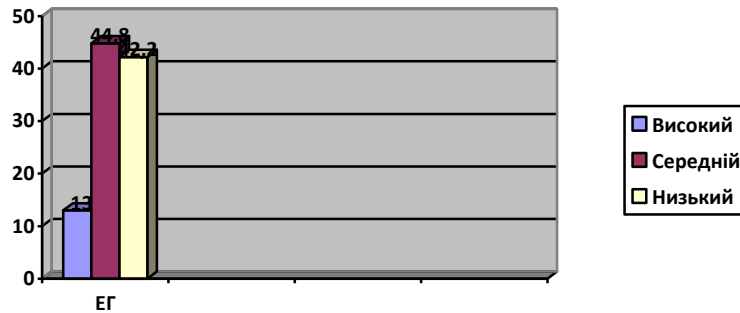

Рис. 2.5. Кількісні показники розвитку мовлення за методикою «Придумай розповідь» у ЕГ.

Із діаграми бачимо, що середній та низький рівень розвитку творчої уяви практично знаходиться на одному рівні.

Звернемося до аналізу кореляційних зв'язків між припущеною психологічною умовою та з її інтегральними показниками.

Отримані результати засвідчують висоту та міцність взаємозв'язку між загальним рівнем творчої уяви та розвитком мовлення ($r=0,818$ при $p \leq 0,01$), що свідчить про помітну значимість у старшому дошкільному віці мови та мовлення для ефективності творчої уяви. При цьому аналіз кореляції виявив найбільшу значимість мовлення для гнучкості образів творчої уяви ($r=0,822$ при $p \leq 0,01$), оригінальності образів ($r=0,768$ при $p \leq 0,01$) та продуктивності образів ($r=0,751$ при $p \leq 0,01$). Дещо нижчі результати за критерієм швидкості створених образів ($r=0,692$ при $p \leq 0,01$). Це пояснюється здатністю дітей до значної деталізації образів, або відсутністю мотивації до продукування образу. Кореляційний аналіз показав, що розвиток творчої уяви знаходиться у прямому взаємозв'язку з мовленням та залежить від нього. Згідно суджень Л.С. Виготського, затримка в розвитку мови тягне за собою і затримку розвитку уяви загалом, та творчої уяви зокрема. Адже завдяки мові дитина використовує не тільки конкретні шаблонні образи, а й інші абстрактні уявлення, дозволяє вийти за межі безпосередніх вражень. Відповідно до отриманих даних, можна зробити висновок, що частина дітей із нормальним мовним розвитком мають високий та середній рівень сформованості творчої

уяви. Якісна характеристика цих дітей вказує на такі особливості, як самостійність при створенні певного образу залежно від сюжету, внутрішня позиція щодо творчої діяльності, комбінація образами для створення продукту творчої уяви.

Таким чином, кореляційний аналіз засвідчив тісний зв'язок між творчою уявою та розвитком мовлення, що може бути психологічною умовою розвитку творчої уяви дітей старшого дошкільного віку.

Розвиненість внутрішньої мотивації старшого дошкільника до творчості, за нашими припущеннями, виступає однією із психологічних умов розвитку творчої уяви. Нагадаємо, що зазначена психологічна умова була досліджена за допомогою діагностичних методик Р.С. Немова «Придумай розповідь» та В.С. Юркевич «Дерево бажань», отримані дані подані в табл. 2.6.

Таблиця 2.6

Кількісна характеристика результатів за психологічною умовою «Внутрішня мотивація старшого дошкільника до творчості» у дітей ЕГ

№	Показники	Рівень	ЕГ кількість дітей	%
1	Емоційність уяви – Методика « Придумай розповідь» Р.С. Немова	Високий	33	14,3
		Середній	103	44,7
		Низький	94	40,9
2	Пізнавальний інтерес – методика «Дерево бажань» В.С. Юркевич	Високий	30	13
		Середній	106	46,1
		Низький	94	40,9

Якісна характеристика гіпотетично запропонованої психологічної умови «розвиток внутрішньої мотивації старшого дошкільника до творчості» характеризується наявністю у дитини інтересу до будь-якого виду діяльності, спонуканням до дії, потреби у пізнанні та активності, пошуку нових знань. Критерієм виступає допитливість. Даний критерій акумулює позитивно-активне ставлення до творчої діяльності та її умотивованість.

У дослідженні психологів гуманістичного напрямку Г. Олпорта та А. Маслоу було встановлено, що початкове джерело творчості становить мотивація особистісного зростання, яка не підкоряється принципу задоволення. На думку А. Маслоу, – це потреба в самоактуалізації, повній і вільній реалізації своїх здібностей і життєвих можливостей [211]. Ряд інших дослідників вважає, що складовою творчості є мотивація досягнення. Проте існує інша група вчених, які стверджують, що саме мотивація досягнення блокує творчий процес. Проте у ході дослідження нами було встановлено, що наявність будь-якої мотивації та особистісної захопленості є однією із головних ознак творчої особистості. О.В. Запорожець та Л.О. Венгер важливу роль у становленні творчого процесу відводять пізнавальній мотивації, яка сприяє активізації та підтримці творчого процесу, що, в свою чергу, є інструментом збільшення життєвого досвіду, який важливий для розвитку творчої уяви. Адже творчість завжди вмотивована. Мотиваційна сфера виступає рушійним фактором при поведінці дитини у час її творчої діяльності.

Варто відмітити, що психологічну основу провідної ознаки пізнавальної мотивації становить пізнавальна потреба – потреба у зовнішніх враженнях. Спираючись на дослідження В.В. Назаренко [212], мотиви в дошкільному віці можна поділити на пізнавальні, ігрові та пізнавально-навчальні. Вчений вважає, що найбільш характерний для старшого дошкільного віку є варіант ієрархії зазначених мотивів. На вершині ієрархії пізнавальний мотив, наступний щабель займає пізнавально-ігровий мотив, базовим є ігровий мотив.

Згідно з дослідженнями Л.С. Виготського [15], А.Г. Маклакова [213] та С.Д. Максименка [29], нейрофізіологічною основою уяви виступає утворення тимчасових нервових зв'язків першої та другої сигнальних систем, їх розпад на окремі частини, в результаті чого відбувається створення нових систем та їх об'єднання на фоні впливу різних мотивацій.

Творчість дитини є вмотивованою, тому дуже важливо, як дорослий підтримує й спрямовує пізнавальні мотиви, зумовлює потребу у нових

враженнях та соціальних контактах, прагнення активно експериментувати, перетворювати та комбінувати.

Критерієм внутрішньої мотивації є емоційна спрямованість, яка характеризується використанням позитивного емоційного забарвлення предметів та ситуацій, які використовуються в якості об'єктів творчої уяви, а також формуванням стійкого позитивного емоційного мікроклімату, який супроводжує всі творчі дії дитини. Відповідно в основі зазначеної умови є емоції, що виникають у процесі творчої діяльності.

Одним із перших, хто виділив, що емоції супроводжують творчий процес був К. Роджерс. Вчений зазначив, що дані переживання віднесені до сфери вищих почуттів та виражаються в емоційному стані відкриття («я відкрив», «ось те, що я хотів показати» тощо).

Про важливість впливу емоцій на розвиток творчої уяви писав Т.А. Рібо, який стверджував, що механізм функціонування творчої уяви є суб'єктивним синтезом трьох критеріїв – розумового, емоційного та несвідомого, за допомогою яких будується образ майбутнього творчого продукту [5].

У наукових розвідках В.А. Аверіна зазначається, що сильні емоції, які виникають у процесі життєдіяльності особистості, є пусковим механізмом творчої уяви [137].

Подальші дослідження творчої уяви будувалися за таким же принципом виділення емоційного характеру уяви: «Діяльність уяви становить собою розряд емоцій» (Л.С. Виготський).

Л.М. Веккер одним із факторів, який впливає на розвиток уяви дитини, вважає емоційність уяви. До компонентів даного процесу автор відносить відчуття близькості рішень, емоціональну евристику під час мисленнєвої діяльності та емоційний прогноз наступних етапів вирішення творчих завдань [18].

Більшість авторів (П.К. Анохіна, Ю.Е. Виноградов, О.К. Тихомирова) зазначали, що для творчого процесу потрібне емоційне підкріплення та емоційна активація [214; 215].

Розглядаючи психологічні умови мотиваційної спрямованості, ми виходимо з того, що мотивація – це комплекс мотивів, що спонукають і спрямовують пізнавальну діяльність дітей, значною мірою визначають її успішність. За такого розуміння вважаємо, що варто звернути увагу на Базовий компонент дошкільної освіти, зокрема, до освітньої лінії "Дитина в сенсорно-пізнавальному просторі", де зазначається: «... що пізнавальна активність проявляється в інтересі дитини до довкілля та самої себе; активне сприймання предметів, об'єктів, людей, подій; спостережливість, кмітливість, допитливість, вмiле використання побаченого й почутого раніше, спроби самостійно доходити висновків, знаходити нове у знайомому та знайоме у новому, вміння радіти зі своїх відкриттів; надання переваги новим, незнайомим завданням, що потребують розумових зусиль; планування своєї пізнавальної діяльності, втілення її на практиці; зміна, за потреби, своїх планів, поведінки; інтерес до дослідництва, експериментування з новими матеріалами» [227].

Зазначена умова характеризується природним проявом інтересу дитини до оточуючого середовища та має чіткі показники, до яких ми відносимо: пізнавальну мотивацію; особливий інтерес до предмету, прагнення глибше його пізнати; прагнення активно експериментувати, пізнавальний інтерес.

Аналіз отриманих результатів засвідчив, що за шкалою «пізнавальний інтерес» переважає середній рівень (46,1 %) з переходом до низького (40,9 %) рівня. Діти з високим рівнем (13 %) яскраво виражали пізнавальну потребу; спостерігалася значна кількість супровідних запитань, які задавалися ними не для привернення уваги, а саме для прагнення дізнатись те, що їх цікавило. Діти з цікавістю ставилися до невідомого предмету, активно експериментували з отриманою інформацією.

На середньому рівні розвитку мотиваційного критерію респонденти проявляли активність та зацікавленість лише у певних ситуаціях та на вибіркові запитання. Спостерігалася невелика кількість питань, про що свідчить незначний інтерес та прагнення його пізнати. Діти активно

включались у роботу, проте під час виникнення труднощів втрачали інтерес. Їх було важко зацікавити новим предметом. Прояви активності до експериментування ззовні не дуже виразні, якщо план дій перед дітьми не був розписаний, діти не виявляли особливого ентузіазму до вирішення поставленого завдання.

Показник дітей із низьким рівнем мотиваційного критерію після обрахування даних складав 40,9 %. Діти вели себе пасивно та байдуже до ситуації, яка відбувалась. Інтересу до бесіди не проявляли. Дехто відмовлявся від спілкування, мотивуючи це тим, що нудно.

Отож, за даними результатами видно, що групи дітей із середнім та низьким рівнем розвитку мотиваційного критерію найчисленніші.

«Емоційність уяви» характеризується позитивним ставленням до об'єктів творчої уяви; емоційним ставленням до процесу творчої діяльності, наявністю позитивної емоційної евристики, емоційністю прогнозу та інтересу і захоплення при створенні творчих образів. Для діагностики емоційності уяви нами було використано методику «Придумай розповідь», за Р.С. Немовим. Відповідно до якої, високий рівень позитивного ставлення до об'єктів творчої уяви притаманний для 14,3 % дітей ЕГ. Це означає, що яскраво виражена впевненість у своєму творчому продукті та підтримці дорослого, який фантазує разом із дитиною. Показники середнього рівня переважають і становлять 44,7 % у ЕГ. Цих дітей характеризує незадоволеність деякими елементами свого творчого продукту. Діти негативно реагують на похвалу та захоплення іншим створеним об'єктом. Низький рівень присутній у 40,9 % досліджуваних ЕГ. Дані результати свідчать про те, що дошкільники бояться фантазувати, оскільки негативне ставлення, або ж просто ігнорування їх творчих образів, викликало у них страх насмішки та неприйняття.

Категорія дітей із позитивним емоційним ставленням до процесу творчості характеризується яскраво вираженим прагненням до творчої діяльності в будь-яких її проявах. Середній та низький рівень є переважаючим.

Показники середнього та низького рівня збільшуються, що свідчить про невміння дітей спроектувати творчий образ та уявити його кінцевий результат. Отримані кількісні дані свідчать про відсутність у дошкільників емоційної насолоди від творчого процесу.

Психологічні умови зазначеної групи характеризуються умінням оригінально та самостійно виконувати завдання творчого змісту, активізувати творчу уяву завдяки нестандартним процесам мислення та яскравістю образів.

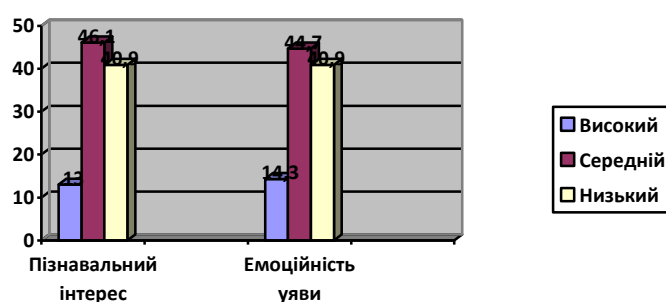

Рис. 2.6. Кількісний аналіз за психологічною умовою «внутрішня мотивація старшого дошкільника до творчості».

Отримані результати засвідчили тісну кореляцію між загальним показником розвитку творчої уяви та психологічними умовами її розвитку.

Високий зв'язок емоційності уяви ($r=0,818$, при $p \leq 0,01$) пояснюється тим, що в цьому віці значну роль відіграють мимовільні пізнавальні процеси, а їх ефективність, фактично для всіх цих процесів, на пряму пов'язана з емоційним фактором. Таким чином, у роботі з цією віковою категорією необхідно повною мірою використовувати емоційні аспекти для забезпечення ефективності творчої уяви, і в той же час працювати над розвитком довільних пізнавальних процесів, сензитивність яких для дошкільного віку доведена психологічною наукою. У тісному позитивному взаємозв'язку перебувають критерії творчої уяви з емоційністю уяви. Отримані результати (гнучкість образів – $r=0,822$, при $p \leq 0,01$; оригінальність образів – $r=0,769$, при $p \leq 0,01$; продуктивність образів – $r=0,751$, при $p \leq 0,01$; швидкість створених образів – $r=0,692$, при

$p \leq 0,01$) засвідчують, що успішність будь-якої дитячої діяльності, залежить від позитивного емоційного фону та загального емоційного стану дитини в момент роботи. Важливими компонентами при врахуванні даної умови є позитивне ставлення до об'єктів творчої уяви в момент діяльності та до процесу творчості загалом.

Пізнавальний інтерес, який є складовим елементом психологічної спрямованості, також ($r=0,817$, при $p \leq 0,01$) виявився вагомим фактором ефективності творчої уяви дошкільника. У процесі кореляційного аналізу виявлено позитивні кореляційні зв'язки між усіма критеріями творчої уяви та вищезазначеною психологічною умовою, зокрема, пізнавальний інтерес та оригінальність образів уяви корелюють на рівні $r=0,813$ при $p \leq 0,01$, це говорить про достатньо високий рівень кореляції, що пов'язано із впливом пізнавальної активності на досвід дитини та активізації пізнавальних процесів (увага, відчуття, сприймання, пам'ять, мислення, уява, мовлення), які характеризуються випереджаючою діяльністю, що і забезпечує подальшу ефективність зазначених процесів. Адже підґрунтям подальшого творчого розвитку та продукування оригінальних, нових продуктів творчої уяви є своєчасна активізація пізнавальних процесів, забезпечення активної позиції щодо пізнання навколишнього світу та потреба в пізнавальному інтересі.

Таким чином, проведений аналіз даних вказує на позитивну кореляцію між творчою уявою та «внутрішньою мотивацією до творчості», що може бути психологічною умовою розвитку творчої уяви.

Для визначення особливостей розвитку «внутрішнього плану дій» старших дошкільників, як психологічної умови розвитку творчої уяви, нами було використано методику «Перестановка сірників» Т.В. Череднікової.

Досліджуючи прояви дитячої творчості, Р.С. Немов зазначав, що існує зв'язок між творчістю та зацікавленістю дитини до здійснюваної діяльності. Автор пояснює це тим, що зацікавленість до творчої діяльності пов'язана із відкриттям нового та бажанням отримати необхідну інформацію [67].

Науково-психологічні дослідження структури діяльності, які виходять із концепції її системного характеру, наголошують на принциповому значенні для досягнення позитивних результатів у діяльності поетапної реалізації її структурних елементів:

1 елемент- формування мети;

2 елемент - мотивація (потяг до діяльності);

3 елемент- планування;

4 елемент – реалізація запланованого;

5 елемент – оцінювання (проміжне та остаточне). Проміжне оцінювання здійснюється з метою усвідомлення правильності чи помилковості поетапного здійснення діяльності та її своєчасне корегування. Остаточне оцінювання забезпечує усвідомлення досягнення поставленої мети (повністю чи частково).

Будь-яка дія творчої уяви так чи інакше відображає дану схему.

Структурування процесу творчої уяви за етапами, притаманними діяльності, та залучення дошкільників до активної участі в реалізації кожного з етапів можна віднести до психологічної умови розвитку творчої уяви дошкільників.

Згідно теорії діяльності за О.М. Леонтьєвим, у дошкільному віці виявляються здібності до самостійного пошуку відповідей для вирішення творчих завдань, здібності до легкого входження в уявну ситуацію та створення продуктів творчої уяви. Створення образу творчої уяви, отримання продукту за її результатами та апробація уявних образів із ровесниками – все це діяльнісний процес [73]. Зазначені характеристики дають можливість уяві трансформувати різні об'єкти, змінюючи при цьому форми репрезентації реальних можливостей за рахунок включення в процес уяви всього раніше здобутого досвіду суб'єкта при спілкуванні.

Аналіз отриманих результатів кількісної характеристики засвідчив, що у 12,6% дітей виявлено високий рівень розвитку за психологічною умовою «внутрішній план дій», при якому завдання дітьми вирішується в образному плані через маніпулювання уявленими об'єктами за заздалегідь складеним,

продуманим і внутрішньо представленим планом. Середній рівень становить – 37,8 % дошкільників, які характеризуються здатністю до вирішення завдання через значну кількість маніпулювань сірниками за допомогою рук та мовлення. У дитини відсутній цілісний план дій. Кількісний аналіз даної методики показав, що низький рівень є переважаючим (49,6 %), під час діагностики діти показали переважно низьку оцінку здатності до пошуку і використання формоутворюючого елемента в ході перетворення одного зображення в інше. Переважна більшість досліджуваних виконували завдання завдяки 2-4 пробам. Інші діти не змогли вирішити поставлене завдання.

Продемонструємо результати кількісного аналізу результатів за допомогою діаграми (рис.2.7).

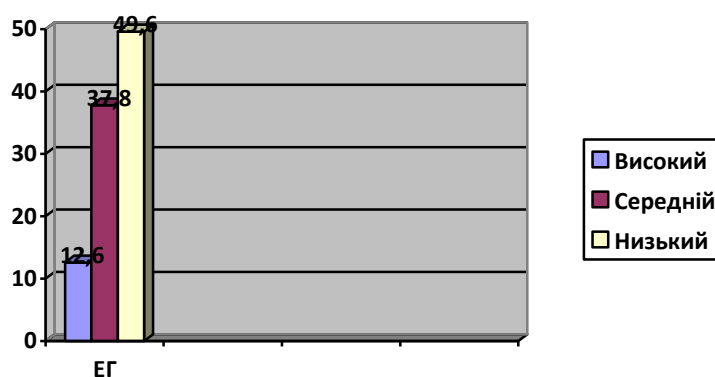

Рис. 2.7. Показники рівнів розвитку «внутрішнього плану дій» за методикою Т.В. Черднікової «Перестановка сірників» у ЕГ.

Для отримання достовірних результатів нашого дослідження необхідно було встановлення взаємозв'язку між розвитком творчої уяви та психологічною умовою «внутрішній план дій».

Найнижчий коефіцієнт кореляції між показником рівнем розвитку творчої уяви та психологічною умовою «внутрішній план дій». На нашу думку, головна причина виявленої тенденції полягає у віковій особливості розвитку зазначеної якості, оскільки коефіцієнт кореляції ефективності творчої уяви дошкільника з його внутрішнім планом дій, на думку експертів, не є показником малозначимості останнього, але відображає вікові

особливості формулювання зазначеної якості, які, за твердженням багатьох вчених, (Л.С. Виготського, П.Я. Гальперіна, Я.А. Пономарьова та інші), є універсальною характеристикою людської свідомості, і виступає в якості провідної умови для розвитку інтелекту особистості. Більше того, оскільки внутрішній план дій, на думку зазначених учених, є нерозривною єдністю таких пізнавальних процесів, як увага, мислення, уява й пам'ять, то в контексті нашого дослідження воно може виступати на інтегрованому рівні в якості фактору вищого порядку. У той же час дослідженнями в галузі вікової психології підтверджено, що внутрішній план дій у старшому дошкільному віці знаходиться у стані формування (М.М. Поддьяков), то невисокий рівень кореляції ми вважаємо за можливе пояснити саме недостатнім розвитком цієї якості у досліджуваному віковому періоді. У той же час організація розвивальної роботи зі старшими дошкільниками, яка спирається на його зону найближчого розвитку (Л.С. Виготський), має передбачати формування саме внутрішнього плану дій, як важливої умови ефективності розвитку творчої уяви. Це підтверджується і нашими спостереженнями за дітьми під час проведення експерименту за методикою «Перестановка сірників» Т.В. Череднікова. Більша частина дітей відразу намагалася виконати завдання по перестановці об'єктів, і в разі невдач повторювала виконання завдань іншим шляхом, приходячи до розв'язання задачі методом проб і помилок. Однак певна частина дошкільників намагалася продумати хід перестановки необхідних елементів, тобто використовувала внутрішній план дій, і лише після цього переходила до практичного виконання. І саме у цих дітей ефективність і результативність творчої уяви була найвищою. Тобто, саме формування внутрішнього плану дій видається нам, як одна з найперспективніших психологічних умов розвитку творчої уяви, яка є прогресивною саме тому, що зорієнтована на зону найближчого розвитку. Таким чином, проведений аналіз кореляційної матриці показав, що існують помірні зв'язки між критеріями творчої уяви та психологічною умовою «внутрішній план дій». Зокрема, констатовано, що міцність взаємозв'язку

достовірна між критеріями гнучкість образів – $r=0,601$ при $p \leq 0,01$; оригінальність образів – $r=0,577$ при $p \leq 0,01$; продуктивність образів – $r=0,556$ при $p \leq 0,01$; швидкість створених образів – $r=0,494$ при $p \leq 0,01$.

Таким чином, спираючись на отримані дані, розвиток внутрішнього плану дій є сприятливим для розвитку творчої уяви старших дошкільників, а тому може виступати психологічною умовою розвитку зазначеного феномену.

Отже, конкретизуючи отримані дані, можемо виділити наступні шкали, в яких виявилася значима кореляція з показниками. На рівні значущості $p < 0,01$ результати показали суттєві позитивні кореляції інтегрального показника творчої уяви та психологічних умов.

Аналізом з'ясувалося, чи перебувають у залежності загальний рівень розвитку творчої уяви, критерії творчої уяви з психологічними умовами, та наскільки між собою корелюють ці показники. Отримані дані дозволяють зробити висновки про певні тенденції та взаємозв'язки між досліджуваними особистісними явищами, їх взаємну детермінацію.

Таблиця 2.7

Матриця кореляційного аналізу щодо зв'язку творчої уяви дітей старшого дошкільного віку із її критеріями та психологічними умовами

№	Критерії	Психологічні умови							
		Розвиток мовлення	Розвиток уваги	Розвиток пам'яті	Розвиток мислення	Емоційність уяви	Пізнавальний інтерес	Довільність регуляції поведінки	Внутрішній план дій.
	Загальний рівень творчої уяви	0,818	0,752	0,749	0,813	0,818	0,817	0,752	0,594
	Швидкість створених образів	0,692	0,651	0,652	0,685	0,692	0,692	0,651	0,494
	Гнучкість образів	0,822	0,781	0,737	0,773	0,822	0,791	0,781	0,601
	Оригінальність образів	0,768	0,723	0,699	0,77	0,768	0,765	0,723	0,577
	Продуктивність образів	0,751	0,704	0,675	0,779	0,751	0,721	0,704	0,556

**Кореляція значима на рівні 0,01 (двохстороння).

в. Табличне значення $N = 230$

Таким чином, результати, отримані після проведення дослідження, свідчать про виражені кореляційні зв'язки в межах статистичної значущості. Як констатовано, міцність та висота взаємозв'язків достовірна між усіма показниками та психологічними умовами. Тому можна вважати, що цей взаємозв'язок визначає прямо пропорційну залежність між критеріями творчої уяви та їх психологічними умовами.

Відповідно до аналізу побудованих і статистично підтверджених психологічних профілів особистості старшого дошкільника, ми можемо виділити психологічні умови розвитку творчої уяви. На нашу думку, за результатами найбільш значущих кореляційних зв'язків серед досліджуваних характеристик дітей дошкільного віку, формування творчої уяви дитини буде ефективним за умови розвитку: розвиненості мовлення; внутрішньої мотивації старшого дошкільника до творчості; розвиненості пізнавальних процесів; внутрішньому плану дій.

Актуалізація виявлених психологічних умов позитивно впливатиме, за нашими припущеннями, на розвиток творчої уяви дітей старшого дошкільного віку, як в умовах закладів дошкільної освіти, так і в родині.

Проведений аналіз психологічних умов інтеркореляційної матриці показав, що існує помітно високий зв'язок впливу психологічних умов на розвиток творчої уяви, тим самим підтвердив наше припущення.

Отже, відповідно до результатів проведеного констатувального експерименту, для розвитку творчої уяви у дітей старшого дошкільного віку ми будемо розвивати вказані якості та властивості (розвиток пізнавальних психічних процесів, збагачення словника дітей та використання художніх засобів, дивергентність мислення, ініціативність та самостійність, творчу емоційність), сформувавши відповідну програму розвитку.

Вважаємо, що зафіксовані рівні розвитку творчої уяви та її критерії оригінальність образів, гнучкість образів, швидкість створених образів,

продуктивність образів не можуть бути задовільними, оскільки переважна більшість старших дошкільників мають середній та низький рівні їх розвитку.

Таким чином, виявлені показники зумовлюють пошук шляхів підвищення рівня розвитку творчої уяви у старших дошкільників у навчально-виховному процесі, однак розв'язання цього завдання вимагає встановлення психологічних умов розвитку зазначеного феномену у старшому дошкільному віці.

Висновки до другого розділу

У результаті теоретичного аналізу наукових джерел виокремлено критерії розвитку творчої уяви старших дошкільників, визначено комплекс психодіагностичних методик дослідження творчої уяви, її критеріїв та психологічних умов розвитку. Здійснено якісний і кількісний аналіз результатів вивчення творчої уяви та психологічних умов її розвитку. Визначено математично-статистичні методи обробки емпіричних даних.

1. У ході емпіричного дослідження творчої уяви старших дошкільників нами встановлено наявність серед досліджуваних таких рівнів їх розвитку: високий рівень виявлено лише у 13,9% досліджуваних, середній рівень переважає у 44,8% дітей, на низькому рівні перебуває 41,3% дошкільників. За отриманими результатами дослідження розвитку творчої уяви було встановлено домінування середнього та низького рівнів її розвитку. Крім того, діагностовано критерії творчої уяви, до яких нами було віднесено оригінальність образів, гнучкість образів, продуктивність образів, швидкість створеного образу. Встановлено, що найбільш розвиненим є оригінальність образів, найменш розвиненим – продуктивність образів.

2. Результати діагностики психологічних умов показали, що внутрішній план дій знаходиться на низькому рівні у 49,6% дошкільників, тоді як високий рівень лише у 12,6% дітей. Наступна психологічна умова «внутрішня мотивація старших дошкільників до творчої діяльності», яка складається із

таких компонентів як емоційність уяви та пізнавальний інтерес, перебуває на середньому з переходом до низького рівня. Пізнавальний інтерес виражений на високому рівні у 13% дітей, середньому – 46,1%, низькому рівні – 40,9% досліджуваних. За результатами емоційності уяви встановлено домінування середнього – 44,7% та низького – 40,9% рівнів. «Розвиненість мовлення» як психологічна умова виражена на високому рівні у 13% дітей, середній рівень переважає у 44,8% досліджуваних та низький становить 42,2%. Зауважимо, що при дослідженні даної психологічної умови зверталась увага на використання художніх засобів у мовленні та його лексичний склад. Отримані показники за психологічною умовою «розвиток пізнавальних процесів та уваги» засвідчили, що більшість дошкільників мають середній і низький рівень їх розвитку.

2. Кореляційний аналіз показників розвитку творчої уяви дошкільників виявив достатньо тісний зв'язок із показниками розвитку мовлення ($r=0,818$ при $p \leq 0,01$); мислення ($r=0,813$ при $p \leq 0,01$); уваги ($r=0,752$ при $p \leq 0,01$); пам'яті ($r=0,749$ при $p \leq 0,01$), емоційністю уяви ($r=0,818$ при $p \leq 0,01$); пізнавального інтересу ($r=0,811$ при $p \leq 0,01$); внутрішнього плану дій ($r=0,594$ при $p \leq 0,01$). Це дає підстави для розвиненості пізнавальних процесів та уваги; розвиненості мовлення; внутрішньої мотивації старшого дошкільника до творчості; внутрішній план дій, розглядати як психологічні умови розвитку творчої уяви у старшому дошкільному віці.

Отримані результати констатувального експерименту свідчать про недостатній рівень розвитку творчої уяви дітей старшого дошкільного віку та необхідність впровадження психолого-педагогічної програми її розвитку.

РОЗДІЛ III

ШЛЯХИ ФОРМУВАННЯ ТВОРЧОЇ УЯВИ СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ

У третьому розділі викладено теоретичне обґрунтування формувального експерименту, авторську модель та програму актуалізації психологічних умов розвитку творчої уяви у старшому дошкільному віці, представлено аналіз кількісних та якісних результатів апробації запропонованої програми в навчально – виховному процесі закладу дошкільної освіти, сформульовано рекомендації вихователям та батькам щодо розвитку творчої уяви у старшому дошкільному віці.

3.1. Теоретичне обґрунтування формувального експерименту з розвитку творчої уяви дітей старшого дошкільного віку

У попередніх розділах нашого дослідження ми зупинилися на суті, структурі, вікових особливостях розвитку творчої уяви дошкільників. Нашу увагу загострила проблема низького рівня розвитку творчої уяви старших дошкільників. Наступним етапом дослідження проблеми розвитку творчої уяви старших дошкільників було здійснення формувального та контрольного експериментів.

Стратегія побудови формувального експерименту з метою розвитку творчої уяви дошкільників передусім вимагає чіткого визначення засадничих принципів, ґрунтуючись на яких лише і можуть бути окреслені та втілені в життя адекватні психологічні умови розвитку творчої уяви дітей старшого дошкільного віку.

Спробуємо у такому методологічному ключі здійснити теоретичний аналіз основних принципів, серед яких положення про сензитивність періоду (Л.С. Виготського [27], В.В. Давидова [13], О.М. Дьяченко [14], О.В. Запорожця [40], Д.Б. Ельконіна [96], , Г.Г. Кравцова [97], В.Т. Кудрявцева

[98], Н.Н. Палагіної [105] тощо), принцип діяльнісного підходу (О.М. Леонт'єв [73]), принцип розвивального-інтегрованого навчання (Л.С. Виготський [27], В.В. Давидов [13], Л.В. Занков [218], М.Г. Іванчук [219], [220]), принцип особистісно – орієнтованого підходу до дитини (І.С. Булах [221], І.Д. Бех [222]), генетичний принцип за С.Д. Максименком [29].

Відповідно до генетичного підходу, початковим завданням нашої програми є вивчення умов, за яких дитина в процесі перетворення змісту і форм психічних явищ, станів свідомості та способів дій зможе досягти певного рівня досконалості психічних механізмів, за яких виникне здібність до створення нових образів, винаходів, творчих відкриттів. Варто зазначити, що мета даного підходу полягає в пошуку об'єктивно існуючого зв'язку між предметами, явищами генезису змісту, сенситивного періоду дитини, задля створення механізмів творчості.

Наступним завданням, керуючись принципом особистісно-орієнтованого підходу, є створення психолого-педагогічного інструментарію з використанням творчих навчальних та виховних прийомів, їх комбінація та вироблення нових нестандартних прийомів активізації пізнавальної діяльності дітей. Адже в національній доктрині розвитку освіти в ХХІ столітті головний акцент звертається на вміння вихователя, вчителя до пошуку та реалізації педагогічних інновацій у навчально-виховному процесі. На основі цього повинна бути побудована самостійна, динамічна система роботи вихователя з дітьми, яка носить творчий характер та створює атмосферу продуктивного творчого пізнання.

Одним із важливих принципів реалізації особистісного підходу, відповідно до нашої програми, є принцип пріоритетності творчої діяльності, що базується на діяльнісному підході, активізації творчої та пізнавальної діяльності і створенні сприятливих умов для її реалізації.

Принцип діяльнісного підходу при створенні програми розвитку творчої уяви становить неабиякий інтерес для нашого дослідження та має ряд характеристик: О.М. Леонт'єв розрізняє зовнішню (маніпуляції особистості з

реальними предметами за допомогою фізичних можливостей рук, ніг) і внутрішню (відбувається за рахунок розумових дій, де людина використовує не реальні предмети, а їх замітники – образи, уявлення про предмети тощо) діяльності. Відповідно до цієї теорії, зовнішня діяльність виходить на передній план, а внутрішня стає вторинною, тобто відбувається інтеріоризація та екстеріоризація діяльності.

Питанням вивчення діяльнісного підходу займалися ряд науковців І.Д. Бех [222], Н.В. Гузій [223], Г.І. Іванюк [224], В.І. Лозова [225], Б.А. Сусь [226], М.І. Шут [227] та ін. Технологія діяльнісного підходу підказує нам, що принцип творчості реалізується через набуття дітьми власного досвіду творчої діяльності, формування уміння самостійно знаходити вирішення нестандартних завдань. Він визначає умову, при якій реалізується максимум: максимальна орієнтація на творчий початок у навчальній діяльності.

Методологічним фундаментом принципу розвивально-інтегрованого навчання дошкільників є положення про особистісно-діяльнісний (К.О. Абульханова-Славська, Б.Ф. Ломов, С.Л. Рубінштейн та ін.), оптимізаційний (Ю.К. Бабанський, К.Ю. Белая, Ю.А. Конаржевський, І.Р. Кіндрат, Т.П. Колодяжна, В.П. Симонов, А.А. Майєр, Г.М. Смірнова та ін.) та системний (В.Г. Афанасьєв, Н.В. Кузьміна, В.С. Лазарєв, Б.Т. Лихачов та ін.) підходів.

Зазначений принцип ми розглядаємо з двох позицій – психологічної та педагогічної. В основі психологічної позиції виступає концепція розвивального навчання (Л.С. Виготський, В.В. Давидов, Д.Б. Ельконін), теорія О.В. Запорожця щодо ампліфікації розвитку особистості.

І.Р. Кіндрат займався обґрунтуванням інтеграційних засад побудови освітнього процесу в сучасному закладі дошкільної освіти [228].

Підґрунтям педагогічної позиції є вчення В.С. Безрукової [227] щодо розуміння сучасного процесу навчання.

К.Ю. Беляя акцентувала увагу на інтегрованій формі занять, які є засобом розвитку дитини [229].

Важливим елементом, який потрібно враховувати при організації навчально-виховного процесу, є включеність навчання у всі сфери життєдіяльності дошкільника, адже навчання здійснюється не лише на спеціально організованих заняттях, а й в повсякденному житті. Це принципова відмінність від шкільного процесу навчання.

Зазначений принцип характеризується принциповим оновленням змісту та сутності навчально-виховного процесу в ЗДО, який здійснюється за допомогою кардинальних змін форм, методів навчання, взаємин суб'єктів навчального процесу.

У процесі впровадження в роботу ЗДО інтегрованого підходу до проведення занять, нами було враховано психолого-педагогічні умови ефективної дії інтегрованого навчання за М.Г. Іванчук, а саме врахування розвитку соціально-пізнавального досвіду дітей, їх бажання до ігрової діяльності; положення про те, що особистісно-розвивальний вплив має лише цілеспрямована інтегрована діяльність. Врахувавши вікову специфіку дослідження М.Г. Іванчук, зазначені умови були нами адаптовані для дітей старшого дошкільного віку [219].

На наш погляд, абсолютно очевидно, що інноваційні напрями розбудови та розвитку сучасної освіти, в першу чергу її початкової ланки – дошкільної освіти, передбачають реалізацію інтегративного підходу до побудови змісту, формування в дошкільників цілісного системного світобачення, та як одним із ключових аспектів є творчий розвиток особистості. Відповідно до орієнтирів сучасних освітніх вимог, на підґрунті аналізу принципів розвивального навчання, ми пропонуємо використовувати інтегративний підхід для навчання та розвитку дошкільників.

Вчені–практики одностайні в думці про важливість впровадження інтеграційних процесів у практику роботи ЗДО (А.В. Беленька, Н.В. Гавриш,

О.Л. Кононко, К.Л. Крутій, В.Т. Кудрявцев, Н.В. Лисенко, Т.О. Піроженко, С.І. Якименко та інші) [98;121;132;226, 230].

Звідси випливає доцільність реалізації принципу інтегрованого підходу до навчання та розвитку дитини з урахуванням синкретичної природи дитини дошкільного віку. Варто врахувати, що дошкільник має величезний запас природних можливостей для розвитку інтелекту та творчості, які недостатньо використовуються при традиційній системі навчання.

Специфіка зазначеного принципу розвивального-інтегрованого навчання полягає в створенні оптимальних психологічних умов, які сприятимуть вияву творчості як вихователів, так і дітей та цілеспрямованому розвитку творчої уяви. Це забезпечить дітям повну свободу творчої діяльності та ефективного навчання, а для вихователів свобода вибору та інтеграції засобів та методів із метою реалізації виховного, організаційного, розвивального завдань.

При запровадженні розвивально-інтегрованого навчання необхідно враховувати вікові особливості дошкільників (Л.С. Виготський, В.В. Давидов, В.Т. Кудрявцев, К.Л. Крутій, М.М. Поддяков тощо).

Ми вважаємо, що виокремлені нами принципи відкривають нові можливості для вихователів щодо виховання творчості дитини та сприяють розвитку творчих здібностей, творчої уяви дошкільника.

Виходячи із аналізу основних принципів, нами були опрацьовані різні альтернативні програми, які спрямовані на розвиток як окремих сторін психіки, так і на розвиток особистості дитини в цілому, промоніторили значну кількість ЗДО щодо їх творчого спрямування.

Зокрема, нами було розглянуто та проаналізовано програму розвитку дитини дошкільного віку «Я у світі», освітню програму для дітей старшого дошкільного віку «Впевнений старт», парціальну програму з організації театралізованої діяльності в дошкільному навчальному закладі «Грайлик», програму «Дитина в дошкільні роки», комплексну освітню програму для дошкільних навчальних закладів « Світ дитинства», парціальну програму з

розвитку соціальних навичок ефективної взаємодії дітей від 4 до 6–7 років «Вчимося жити разом» та ін. [231].

Результати аналізу базувалися на визначенні відповідності програм до зазначених нами підходів та виділенні головної ознаки – наявності розвитку творчої складової у програмах.

Таблиця 3.1

Теоретичний аналіз освітніх програм щодо наявності складової творчої

уяви

№	Програма/ Автори	Головні характеристики	Творчий зміст
	Базовий компонент дошкільної освіти (нова редакція 2012 р.), А. М. Богуш, Г. В. Беленька, О. Л. Богініч, Н. В. Гавриш, О. П. Долинна, Т. С. Ільченко, О. В. Коваленко, Г. М. Лисенко, М. А. Машовець, О. В. Низковська, Т. В. Панасюк, Т. І. Поніманська, Т. О. Піроженко, О. Д. Сідельнікова, А. С. Шевчук, Л. Ю Якименко.	Серед базових якостей особистості виділено ініціативність (освітня лінія "Особистість дитини"); виділено освітню лінію "Гра дитини", як таку, яка передбачає розвиток ініціативності, імпровізації, вміння дітей висловлювати власну думку. усвідомлення дитиною себе як активного учасника гри, узгодження партнерської діяльності та прояв самостійності під час вибору сюжетів гри, розвитку творчості.	Спрямований на розвиток та зрілість когнітивних, емоційних та вольових психічних процесів; всі види діяльності спрямовані на властивість дитини проявити своє «Я». Допускається діяльність дитини як за зразком, так і проявляти творчий підхід, що сприяє гармонійному поєднанню рушійних сил активності дитини, спрямованих на здобуття знань, умінь, навичок та реалізацію особистісних механізмів регуляції своєї поведінки для досягнення поставленої мети. Крім того, творчі досягнення дитини характеризуються проявом її здібностей (пізнавальних, рухових, мовленнєвих, комунікативних, образотворчих, музичних тощо).
2	«Дитина» Науковий керівник проекту В.О. Огнев'юк	Акцентовано увагу на соціальному аспекті формування особистості (соціальна комунікація з однолітками, вміння творчо	Гра є дієвим засобом формування творчої особистості. У розділі "Граючись, зростаємо" визначено завдання творчого змісту, а саме: вміння творчого

		взаємодіяти та відтворювати діалоги в грі, формування навичок взаємодії з однолітками під час створювання та розгортання сюжетів ігор.	використання уявлень про навколишній світ, власного досвіду та з казкових сюжетів, для створення основи для сюжету гри; взаємозв'язок під час гри, комунікація та втілення задуманих ідей під час гри.
3	«Впевнений старт» Н. В. Гавриш, Т. О. Піроженко, О. Ю. Хартман, А. С. Шевчук, О. С. Рогозянський.	Передбачає два рівні впровадження: репродуктивний (за принципом «Роби як Я») та творчий (самостійне формулювання змісту освітньої роботи). Завдання: інтерес до предметного світу; пізнавальної діяльності; творчого використання власних знань і вмінь; пошуку можливих способів використання предметів; мотивацію до пізнання світу предметів; пізнавальну потребу (з'ясувати, дізнатися, розібратися, що буде далі, що могло б бути, як це допомагає людині тощо).	Ігрова діяльність старших дошкільників є провідною, в основі якої покладено завдання для її розвитку. Акцентується увага на розвитку особистісних якостей дитини. Подано перелік сюжетних ігор для старшого дошкільного. Використання альбому з художньо-творчої діяльності.
6	«Соняшник» Л. Калуська	Програма побудована на основі особистісно-орієнтованого підходу до виховання дітей дошкільного віку	Розділ «Розвиток і виховання здібностей та творчості» спрямований на розвиток мотивування проявів творчості дітей за допомогою сюжетно-рольових ігор та творчого відображення навколишнього життя у діяльності. Одним із завдань програми є розвиток інтелекту у процесі різних видів дитячої діяльності (пізнавальної, навчальної, ігрової,

			трудової) та розвиваток творчих задатків і здібностей дитини. Розділ VI присвячений розвитку і вихованню здібностей і творчості (передумови розвитку здібностей і творчості, розвиток творчості у мовленнєвій, образотворчій, пісенній, танцювальній та ігровій діяльності).

Здійснивши аналіз сучасних діючих програм та зосередившись на розділі «Творча діяльність», щодо програмного забезпечення розвитку творчої уяви, можна констатувати, що у більшості дошкільних програм акценти на розвиток творчості мають місце. Проте виділення окремого розділу щодо творчості та формування вимог творчих завдань є недостатнім.

Особливу увагу звертаємо на програму «Дитина», в якій представлено підрозділ, що стосується розвитку творчості та творчих здібностей дітей на кожному віковому етапі та на програму «Соняшник», в якій є розділ, присвячений розвитку і вихованню здібностей та творчості [232].

Варто звернути увагу на програму «Впевнений старт», робота за якою відбувається за видами діяльності. Для нас важлива пошуково – дослідницька та ігрова діяльність, які забезпечують розвиток пізнавальних процесів, творчих здібностей, самостійності, ініціативності та формування стійкого інтересу до пізнання оточуючого середовища, а також мовленнєвий та художньо-естетичний розвиток. Акцент у даній програмі робиться на самостійності думки.

У більшості дошкільних програм увага звертається на властивості сюжетно-рольової гри для розвитку творчості, зокрема, моделювання відносин у грі, самостійність у виборі матеріалу гри, ініціативність, обдумування плану майбутньої гри, вміння діяти відповідно до ролі та встановлених правил гри, розвивати здатність виконувати декілька ролей, формувати вміння дітей

аналізувати ігрову діяльність, вміння самореалізовуватися, використання в грі предметів–замінників, що сприяє формуванню творчої ініціативи у дітей дошкільного віку та ін.

Таким чином, здійснивши детальний аналіз цілого ряду програмного забезпечення розвитку дітей дошкільного віку, ми дійшли висновку, що у даних програмах спостерігається спрямованість освітнього процесу на розвиток особистості, що базується на особистісно – орієнтованому напрямку виховання та розвитку базових якостей особистості, вихованню ініціативності у провідному виді діяльності – грі. Значна кількість діючих програм згідно Базового компоненту дошкільної освіти, розкривають деякі компоненти, які сприяють розвитку творчої уяви. Проте ми вважаємо, що для розвитку творчості цього недостатньо. Для ефективного розвитку творчої, інноваційної особистості, доцільно у варіативну складову дошкільних програм додати освітню лінію «Крок до творчості», яка буде спрямована на забезпечення психологічних умов розвитку творчої уяви у старших дошкільників.

Ми переконані, що вивчення можливостей розвитку творчої уяви у психолого-педагогічній практиці можливе з урахуванням таких психологічних умов: 1) розвиненість пізнавальних процесів та уваги (продуктивність та стійкість уваги, точність запам'ятовування, самостійність умовисновків, здатність до узагальнень, встановлення причинно-наслідкових зв'язків); 2) розвиненість мовлення (достатній словниковий запас, його образність, використання художніх засобів мовлення, нестандартність висловлювань, деталізація образів); 3) внутрішня мотивація старшого дошкільника до творчості (наявність пізнавального інтересу, емоційна спрямованість творчого процесу); 4) внутрішній план дій.

На основі теоретичного аналізу та результатів емпіричного дослідження нами була побудована концептуальна модель розвитку творчої уяви дошкільників із врахуванням вікових особливостей та психологічних умов. Розпочавши працювати над формувальним експериментом, ми виходили з

того, що спеціально організовані навчально-розвивальні впливи повинні сприяти підвищенню рівня творчого розвитку дошкільників.

Загальна гіпотеза нашого дослідження конкретизувалася наступним чином: розвиток творчої уяви у дітей старшого дошкільного віку буде ефективнішим, при створенні сприятливих психологічних умов та їх взаємозалежності з творчим процесом.

Значна кількість авторів у своїх дослідженнях зверталися до визначення засобів розвитку даного феномену. Зокрема, за Т.В. Яценко, розвиток творчої уяви полягає в розвитку внутрішніх механізмів даного феномену як новоутворення дошкільного віку. Вченою-психологом створено цілеспрямовану програму для розвитку творчої уяви, яка націлена на розвиток обдарованих дітей. До головних компонентів розвитку творчої уяви Т.В. Яценко відносить пізнавальний інтерес, розумові здібності та дитячі види діяльності. Крім того, у системі розвитку творчої уяви впроваджені різні заходи з вихователями та батьками [50].

О.В. Андрощук в контексті свого дисертаційного дослідження для розвитку творчої уяви пропонує використовувати комп'ютерні ігри за жанром – покрокові стратегії [Turn-Based Strategy]. Для розвитку оригінальності автором визначено комп'ютерні ігри за жанром – логічні [logic]. О.В. Андрощук стверджує, що саме завдяки запропонованих нею видів компютерних ігор можна простежити динаміку розвитку творчої легкості, творчої оригінальності, творчої гнучкості, творчої продуктивності та творчої уяви [233].

Інше бачення щодо розвитку творчої уяви пропонує І.Г. Тітов, який у своєму дослідженні констатує, що позитивна динаміка творчої уяви залежить від створення належних психологічних умов, зокрема, це створення творчо насиченого розвивально-ігрового середовища, максимальне використання життєвого досвіду дітей під час стимулювання різних видів активності, заохочення до самостійних пошуків та нетривіальних суджень, фасилітація процесу розв'язання ними навчальних завдань. Основним засобом розвитку

творчої уяви у молодших школярів вбачає нетрадиційне заняття, яке включає три етапи: стимулюючо-мотиваційний (організаційний), операційно-пізнавальний (змістовний) та оціночно-рефлексивний (підсумковий). Головний акцент автором під час таких занять робиться на розвиток пізнавальних процесів та новоутворень даного вікового періоду (внутрішнього плану дії, рефлексії, довільності) [171].

Ефективним засобом розвитку творчої уяви є використання хореографічного мистецтва, за Т.М. Чурпітою. Вчена, спрямовуючи свою роботу на молодший дошкільний вік, вважає, що використання казки, казкових ситуацій та їх інсценування в навчально-виховному процесі сприяє розвитку хореографічної творчості та творчої уяви загалом [176].

Отже, проаналізувавши вищезазначені наукові доробки, працюючи над розробкою моделі комплексної програми щодо розвитку творчої уяви дошкільників, ми виходили з розуміння того, що провідний вид діяльності в даному віці є гра. Даний аспект вказує на можливість активізації всіх пізнавальних процесів.

Акцент при розробці мети та завдання програми ми робили на психологічному наповненні змісту самої програми з метою активізації та розвитку творчої уяви дітей старшого дошкільного віку.

Отже, метою програми стало стимулювання та розвиток творчої уяви дітей старшого дошкільного віку шляхом створення сприятливих психологічних умов для даного розвитку.

Нами виділено складові програми розвитку творчої уяви:

1. Забезпечення психологічних умов розвитку творчої уяви.
2. Актуалізація пізнавальних процесів.
3. Застосування засобів розвитку творчої уяви.
4. Емоційне підкріплення творчого процесу.

Розглянемо теоретичні засади можливостей актуалізації кожної із вищезазначених психологічних умов розвитку творчої уяви.

О.М. Гарькавець у своїх наукових доробках аналізує розвиток уваги, сприйняття, пам'яті та мислення. Зокрема, автор звертає увагу на те, що розвиток, формування уваги та інших пізнавальних процесів – одне з найважливіших ланок у педагогічній діяльності вихователів. До методів розвитку пізнавальних процесів відносить використання інноваційних педагогічних технологій навчання, які ґрунтуються на навчальних та розвивальних методиках, враховуючи вікові та індивідуальні особливості дитини («Будинок вільної дитини» М. Монтесорі, технологія раннього розвитку Г. Домана, технологія раннього навчання М. Зайцева тощо) [234].

Т.В. Башаєва, О.В. Філатова вважають, що стихійне, не комплексне формування пізнавальної діяльності, без врахування закономірностей їх розвитку, може спричинити шкоду психічному розвитку, виходячи з того, що всі пізнавальні процеси пов'язані між собою і розвиваються в комплексі. Пізнавальні процеси взаємно впливають один на одного і в процесі функціонування, і в розвитку. Відчуття, сприйняття і увага забезпечують отримання первинної інформації з зовнішнього світу, мислення, уяву і пам'ять. Переробляють її, а мова переводить цю інформацію на рівень другої сигнальної системи, що дозволяє дитині освоювати досвід людства і спілкуватися. Узгоджена робота пізнавальних процесів впливає на об'єктивне відображення дитиною навколишнього світу, на розвиток його особистості і забезпечує адекватне пристосування до нього.

Таким чином, вчені до засобів розвитку пізнавальних процесів відносять спеціально організовані розвиваючі заняття за допомогою дидактичних і рольових ігор [235].

Питання розвитку пізнавальних процесів та уваги у дітей дошкільного віку було предметом дослідження ряду науковців (О.О. Вовчик-Блакитна, І.І. Карабаєва, С.О. Ладивір, Т.О. Піроженко, О.В. Проскура), які, враховуючи провідний вид діяльності дітей дошкільного віку – гру, пропонують для розвитку пізнавальних процесів систему розвивальних ігор та вправ [115;122;161;201].

Стосовно останнього аспекту схожі міркування знаходимо і у О.П. Ноздрової, яка в якості засобу розвитку зазначених феноменів пропонує використовувати дидактичні ігри та ігри проблемного характеру («Три слова», «Образ букви», «Звукова пляма», «Єдиний початок», «Мовна пластика», «Крамниця», «Грибники» тощо) [236].

Теоретичним підґрунтям для актуалізації психологічної умови «розвиток мовлення» є праці значної кількості науковців. У дошкільному дитинстві мовлення формується із появою певних функцій. Протягом дошкільного віку відбувається розвиток планувальної функції мовлення, яка складається із трьох етапів (Л.С. Виготський та Р.Є. Левіна): а) планування для інших (повертається до дорослих і називає свою майбутню дію); б) планування для себе (дитина промовляє до себе, що вона буде робити); в) внутрішньомовленнєве планування.

Проблема розвитку мовлення ґрунтовно досліджувалась у працях С.Л. Рубінштейна, де розкрито зміст поняття мовленнєвих функцій: комунікативної, сигніфікативної, пізнавальної мовленнєвої, позначальної, семантичної та смислової, функції вираження та емоційного впливу. На думку автора, особливо важливою видається емоційна функція, яка є основою спілкування [17].

З точки зору групи науковців, існують такі форми мовлення у дітей, як монологічне, контекстове, внутрішнє; мовлення-повідомлення (Д.Б. Ельконін), мовлення-пояснення (Н.І. Кузіна, М.М. Поддьяков), мовлення-міркування, мовлення-інструкція.

С.Л. Рубінштейн та Г.М. Леушина до первинної форми мовлення відносять ситуативну (до 4 років). У процесі розвитку дитина поступово переходить до контекстового мовлення, яке і є провідним протягом дошкільного віку. Проте не потрібно забувати, що контекстове та ситуативне мовлення перебувають у внутрішньому взаємозв'язку. Тобто, під час наочної ситуації в дошкільному віці на перший план виходить ситуативне мовлення, а

під час створення дитиною самостійних творчих розповідей – контекстове мовлення (З.М. Істоміна та Г. М. Леушина) [237].

Відповідно до психологічної періодизації мовленнєвого розвитку за А.К. Марковою, у дітей дошкільного віку виникають такі мовленнєві функції: «регулювальна, планувальна функції мовлення, соціальний контакт. Форми мовлення: діалогічне, монологічне, контекстове, пояснювальне; мовлення-повідомлення, розповідь, опис, міркування, інструкція» [238, с. 32].

На основі викладених базових теоретичних положень, методи розвитку мовлення дітей старшого дошкільного віку ґрунтуються на наукових доробках психологів (Д.Б. Ельконіна, С.Н. Карпова [239], Р.Є. Левіна, Ф.А. Сохіна та ін.) про розвиток і становлення у дітей внутрішнього мовлення (Б.Ф. Баєв [240]); розвиток усного мовлення (І.О. Синиця); формування граматичної правильності мовлення у дітей раннього віку (Д.Ф. Ніколенко); розвиток мовленнєвого спілкування і комунікації (Т.О. Піроженко); психологія процесу розуміння і його вплив на розвиток мовлення (Г.С. Костюк).

За Г.С. Костюком, основою розвитку мовлення є суспільна практика і сенсорний досвід дитини [241].

Відповідно до досліджень у галузі лінгводидактики А.М. Богуш та Н.В. Гавриш, розвиток мовлення дошкільників найбільш сприятливий у процесі використання ігор. Учені вважають, що саме рольові ігри впливають на розвиток самостійних висловлювань дітей, активізуючи певну групу слів, пов'язану зі змістом гри: «професійний» словник вихователя, помічника вихователя, лікаря, моряка та ін. У той же час варто звернути увагу на будівельні ігри, які збагачують словник дітей словами, що означають якості, величину: просторове розміщення предметів (важкий, згори, довгий, всередині); професійні терміни (перекриття, арка, фанера тощо). Дослідниці звертають увагу на рухливі ігри з текстом, ігри-драматизації, що активно сприяють формуванню правильного темпу, дикції, мовленнєвого дихання, виразності дитячого мовлення. Наступна група ігор – дидактичні, сприяють закріпленню та активізації словникового запасу дитини, формуванню її

мовленнєвих умінь і навичок (побудувати речення, пригадати вірш, описати, відгадати загадку та ін.).

Наступним методом розвитку мовлення дошкільників, за А.М. Богуш та Н.В. Гавриш, є господарсько-побутова праця, ручна, на лоні природи тощо. Зазначено, що форма роботи сприяє розвитку словника і формування мовленнєвих навичок у дітей. Мовлення поєднується з активними діями дітей, що сприяє швидкому утворенню тимчасових нервових зв'язків та активізації словникового запасу дітей.

У дослідженні особливостей розвитку мовлення А.М. Богуш введено поняття художньо – мовленнєвої діяльності, яка є складовою як художньої, так і мовленнєвої діяльності. Вона визначила теоретичну структуру художньо-мовленнєвої діяльності, до якої вченою віднесено такі компоненти: когнітивно-мовленнєвий, театральні-ігровий, поетично-емоційний, виразно-емоційний, оцінювально-естетичний.

Орієнтуючись на Базовий компонент дошкільної освіти, А.М. Богуш розроблено програму «Мовленнєвий компонент дошкільної освіти», в якому розкрито зміст і результати формування різних видів художньо-мовленнєвих компетенцій у дітей та виділено чотири складові художньо-мовленнєвої діяльності дітей дошкільного віку: «1) сприйняття на слух та розуміння дітьми змісту художніх творів; 2) відтворення змісту та виконавча діяльність (декламування, бесіда за ілюстраціями, відповіді на запитання, переказування, узагальнювальні бесіди, читання в особах тощо); 3) театралізована діяльність (театральні вистави, інсценування); 4) творчо-імпровізаторська діяльність (ігри-драматизації, ігри за сюжетами літературних творів, словесно-поетична творчість)» [129, с.298].

Опираючись на концептуальні погляди А.М. Богуш, вчена Н.В. Гавриш пропонує використовувати інтегративний підхід до використання різних видів дитячої творчості (образотворчої, театралізованої, музично-ритмічної, художньо-мовленнєвої) [133]. У кожному із попередньо зазначених видів художньо-мовленнєвої діяльності (образотворчо-мовленнєвій, театральні-

мовленнєвій, літературно-мовленнєвій, музично-мовленнєвій) мовленнєва творчість виявляється у різноманітних формах, за рахунок чого відбувається їх взаємодія і взаємозбагачення. Мовлення є стрижнем макродіяльностей, що виникли під впливом художнього слова. Комбінації взаємозв'язку мовленнєвої діяльності з іншими видами художньої творчості можуть бути різноманітними: словесна творчість і образотворча діяльність (діти малюють і складають розповіді до власних малюнків), мовленнєвотворча і музична діяльність (добір музичного твору до своєї казки, музичні асоціації з сюжетом, вербалізований рухливий образ), театралізована та мовленнєвотворча діяльність (сюжетоскладання, складання сценаріїв, дитячий фольклор, ігрові діалоги-імпровізації), образотворча й театралізовано-мовленнєва (створення декорацій, атрибутів, костюмів, що ілюструють вигаданий дітьми сюжет, відбиття вражень від вистави у власних малюнках із наступним коментарем у вигляді зв'язного висловлювання). Цей вплив посилюється тими почуттями, емоціями, переживаннями, які супроводжують сприймання будь-якого виду мистецтва. Художня література активізує й уточнює словник, сприяє розвитку образного мовлення, збагачує мовлення дітей емоційно-експресивною лексикою.

На думку А.В. Омеляненко [242], розвиток мовлення забезпечується збагаченням чуттєво-інформаційного досвіду дітей, забезпечення естетичного сприймання художніх творів, які розкривали світ природи, казки, збагачення словника з тем «Навколо рідної природи», «Стосунки між дітьми»; формуванні елементарних уявлень про структуру розповіді-роздуму; навчання дітей складати розповідь-роздум як суцільне зв'язне висловлювання; формування умінь використовувати різноманітні засоби для зв'язку структурних частин; формування в дошкільників умінь самостійно складати розповідь-роздум у різних видах діяльності (навчально-мовленнєва, художньо-мовленнєва).

Для розвитку внутрішньої мотивації старшого дошкільника до творчості, яка нами розглядається як психологічна умова, Л.В. Лохвицька

[243] пропонує такі методи, які сприяють виникненню позитивних емоційних реакцій на пізнавальні ситуації; підтримування бажання виконувати завдання; вчити співпрацювати з ровесниками. Також доцільними є створення ситуацій зацікавлення, дидактичних ігор, ситуацій успіху, ситуації аперцепції (звернення до життєвого досвіду дітей), показ-пояснення, досліди, запитання-доведення, проблемні запитання, ігри-головоломки, сюжетно-рольові ігри, вправи. Л.В. Лохвицька виділяє інтелектуальний етап розвитку даної психологічної умови, завданнями якого є активізація мислення, пам'яті, уваги, уваги дітей; вміння аналізувати ситуації. Вчена пропонує використовувати дидактичні, розвиваючі ігри, досліди, вправи, пошук, навідні запитання, проблемні запитання, запитання-докази, ігри-кросворди, сюжетно-рольові ігри, діалог, ситуації пізнавальних утруднень, обстеження, показ, пояснення, ситуації несподіванки, сюрпризності, спостереження, метод навмисної помилки. Для розвитку самостійності і творчості, ініціативності, активності та здатності долати труднощі вчена пропонує використовувати ряд таких вправ: піктограми, малюнки-ситуації, сюжетно-рольові ігри, ігри-головоломки, показ, пояснення, допомога, приклад, підказка, спільна відповідь, вправи, пізнавальні завдання, ситуації успіху, зацікавлення.

Здійснений аналіз засобів розвитку внутрішньої мотивації старшого дошкільника до творчості, за Л.В. Лохвицькою, ґрунтуються на змісті навчально-ігрового середовища (новизна матеріалу, його інформативність та емоційність; проблемні ситуації, свобода вибору; демократична організація діяльності, оцінювання її з позиції партнерства, успіху); активності дитини при отриманні нової інформації та виявлення ініціативності, самостійності й творчості під час розв'язання завдань; в оптимальному поєднанні вправ репродуктивного, творчого та інтерпретивного змісту; у використанні демократичного підходу щодо організації дитячої діяльності [243].

Для оптимального розвитку внутрішнього плану дій Л.А. Венгер, А.З. Зак, О.Д. Захарова, Н.Г. Салміна, О.В. Суворова, Е.А. Фарапонова, Л.Д. Фрідман пропонують метод моделювання, а ряд авторів В. В. Давидов,

Л.К. Магкаєв, Я.А. Пономарьов, В.Н. Пушкин, А.Г. Пушкіна пропонують використовувати вирішення теоретичних завдань. На думку вищезазначених авторів, підґрунтям формування зазначеного феномену є створене ігрове поле.

О.В. Мінаєва [244] до механізмів розвитку внутрішнього плану дій відносить такі засоби: наочні моделі-алгоритми, схеми, знаково-символічні засоби, які сприяють більш кращому засвоєнню досліджуваного об'єкту; активізація методів і форм навчання, залучення дітей у пошукову діяльність при вирішенні навчальних завдань; підвищення ступеня самостійності дій на етапі планування рішення; використання вправ, де результати потрібно пояснювати в розгорнутій мовній формі тощо.

Таким чином, актуалізація вищезазначених нами психологічних умов розвитку творчої уяви старших дошкільників забезпечується засобами інноваційних технологій навчання, розвивальними, дидактичними та рольовими іграми і вправами; збагаченням сенсорного досвіду; використанням господарсько-побутової, ручної та на лоні природи праці; збагаченням словника дітей; різними видами діяльності – художньо-мовленнєвої, театралізованої, творчо-імпровізаційної, музично-ритмічної та образотворчої; використання методу моделювання та вирішення творчих задач, наочні моделі-алгоритми, схеми, знаково-символічні засоби; розвиток самостійності, винахідливості та планування.

Викладені у даному підрозділі теоретичні положення і стали підґрунтям, на базі якого ми будували формувальний експеримент.

3.2. Програма активізації розвитку творчої уяви старших дошкільників в умовах організації навчально-виховного процесу в закладах дошкільної освіти

Аналіз сучасної державної освітньої політики дає нам підстави для розгляду освіти в якості технологічної інновації, спрямованої на створення умов, здатних забезпечити активізацію та розвиток творчих можливостей дітей. Оновлене суспільство потребує створення нових освітніх концепцій,

шляхів, засобів, методів перетворення у всіх сферах життєдіяльності. Саме тому виникає потреба виховання інноваційної, креативної особистості та розробки нових, сучасних методів розвитку творчої уяви. Однією із тенденцій сучасної дошкільної освіти є зростання інтересу до креативного розвитку, який виявляється в системі творчої підготовки майбутньої інноваційної особистості, яка починається із дошкільного віку і здійснюється впродовж життя. Виходячи із даних підстав, нами була розроблена модель програми розвитку творчої уяви та методичні рекомендації з наочним наповненням до неї.

Проведення констатувального експерименту дозволило виявити рівень розвитку творчої уяви старших дошкільників за виведеними критеріями та простежити зв'язок впливу психологічних умов на творчість дітей. Одержані дані засвідчують недостатню розвиненість творчої уяви та її компонентів, що спричинює необхідність пошуку шляхів та засобів підвищення рівня творчої уяви дітей старшого дошкільного віку шляхом розвитку її компонентів та вдосконалення психологічних механізмів.

Формувальний експеримент проводився протягом 2017 - 2018 років на базі дошкільних навчальних закладів із дітьми старшого дошкільного віку. Для такої роботи було виділено дві групи: експериментальна, у якій проводилася розвивальна робота, і контрольна, з дітьми якої відповідна робота не проводилася. Загальна кількість учасників формувального дослідження 30 респондентів – діти старшого дошкільного віку експериментальної установи ДНЗ №200 м. Київ.

Усі учасники були охоплені діагностикою на основі раніше презентованих методик. Спираючись на якісні показники розвитку основних компонентів творчої уяви, а також на кількісно-якісний аналіз результатів як констатувального, так і формувального експериментів, на основі аналізу вітчизняних та зарубіжних учених, результатів власного експериментального дослідження нами була розроблена загальна модель програми розвитку творчої уяви дітей старшого дошкільного віку (рис. 3.2.).

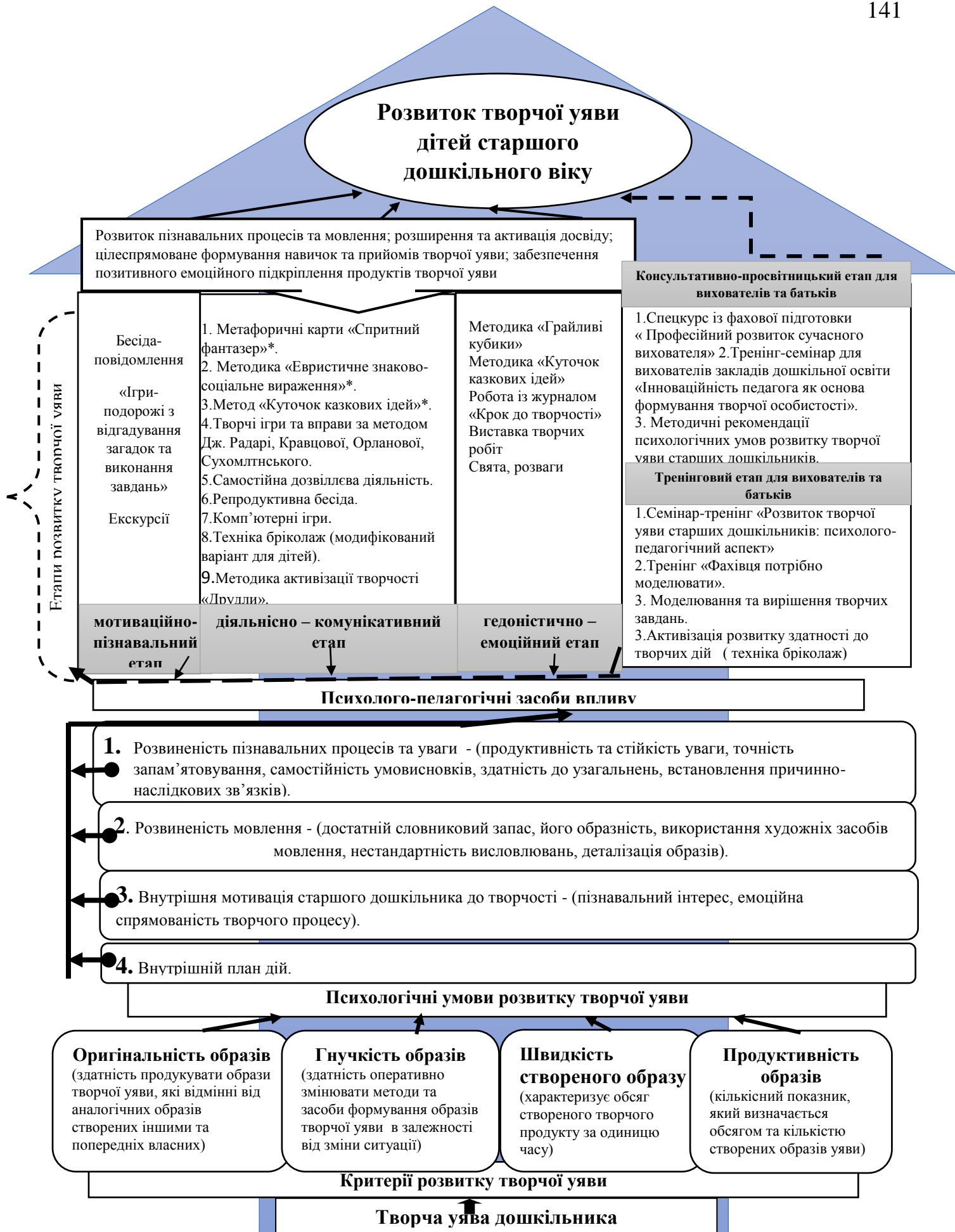

Рис. 3.2. Модель формування творчої уяви старших дошкільників

Змістова основа моделі розвитку творчої уяви старших дошкільників передбачає необхідність реалізації мети, завдань, принципів процесу розвитку творчої уяви та обумовлена метою – розвинути інноваційну особистість XXI століття. Варто зауважити, що змістова основа спричиняє реалізацію моделі загалом та виконання низки завдань, зокрема: формування позитивного ставлення дошкільників до творчої діяльності; підготовка дітей до творчої роботи.

Провідним завданням формувального етапу виступає актуалізація виділених нами психологічних умов розвитку творчої уяви дітей старшого дошкільного віку.

Модель передбачає три взаємопов'язаних етапи, які забезпечують актуалізацію виокремлених психологічних умов розвитку творчої уяви старших дошкільників.

I етап – мотиваційно-пізнавальний (мотиваційно-збагачувальний).

II етап – діяльнісно – комунікативний.

III етап – гедоністично – емоційний.

При виокремленні вищезгаданих етапів розвитку творчої уяви дітей старшого дошкільного віку ми керувалися концептуальними положеннями вчених-психологів про структуру творчої діяльності та принципом розвивального навчання (Л.С. Виготський [15;27], В.В. Давидов [13], Л.В. Занков [218]), про гру, як провідну діяльність дошкільника, яка ефективно сприяє розвитку всіх психічних процесів та формуванню особистісних новоутворень (Л.С. Виготський [27], О.Н. Леонтьєв [73], Д.Б. Ельконін [96]), про структури емоційного досвіду особистості (М.О. Журавльова [245], О.Л. Шевнюк), діяльнісного підходу у психологічному розвитку та інноваційного підходу до розвитку творчої особистості XXI століття. Зокрема, в умовах вивчення структури творчої діяльності ми враховували позицію О.Ф. Лосєва щодо структури процесу світовідчуття, згідно з якою творчий процес представлений у вигляді гри, де особистість досягає мети за умови активного включення в творчий процес за

ступенями норми «зацікавленості», другий ступінь – ефект «здивування», третій – явище «насолоди» і останній – стан «задоволення» [246].

Враховавши той факт, що ефективний розвиток творчої уяви може здійснюватися лише у спеціально організованій та органічно включеній у навчально-виховний процес творчій діяльності, ряд провідних учених – І.Д. Бех, Я. Корчак, Ю.І. Мирівська, О.Н. Леонтьєв, С.Л. Новосьолова та інші, обґрунтовано вважають, що створення художньо-розвивального середовища в закладах дошкільної освіти є важливою умовою розвитку у дітей потреби в творчій діяльності, яка стимулює їх емоційно-чуттєву сферу та полімодальність сприйняття оточуючих предметів і явищ, забезпечує прояв свободи, уяви і фантазії у творчому самовираженні дошкільника та формуванні внутрішньої мотивації до творчої діяльності.

Відповідно до вчень М.Є. Веракса, В.В. Давидова, О.М. Дьяченко, О.М. Матюшкіна, М.М. Поддякова та інших, креативний потенціал, в основу якого покладена творча уява, формується за допомогою створення проблемно-пошукових завдань та ситуацій, для вирішення яких готові шаблони відповідей відсутні. Це спонукає дитину до пошуку нового рішення. При цьому Л.С. Виготський та Л.Б. Єрмолаєва-Томіна переконливо доводять, що ефективність творчого процесу підсилюється включенням «емоційного фактору». Л.Б. Єрмолаєва-Томіна стверджує, що в основі творчості лежить потреба у переживанні позитивних емоцій [247, с. 106].

Окрім цього, за даними Я.А. Пономарьова, емоційність разом із пізнавальними процесами, лежать в основі творчої діяльності [93].

Аналіз наведених вище наукових положень щодо змістових складових творчої уяви переконує, що у структурі її розвитку виділені нами етапи є взаємообумовленими та взаємозалежними і сприяють набуттю досвіду, активізації пізнавальної діяльності дошкільників, поглиблення пізнавального інтересу та забезпечення позитивної внутрішньої мотивації в процесі здобуття досвіду з активним переходом на діяльнісний етап творчої роботи; розвитку та

формуванню творчої позиції дошкільника з подальшим емоційним підкріпленням та отриманням задоволення від результатів творчої діяльності, що, в свою чергу, є потужним генератором оптимальності перебігу мотиваційно-пізнавального та діяльнісно-комунікативного етапів.

Крім того, забезпечення включення в творчу діяльність дошкільника всіх вищезазначених етапів, сприяє формуванню його готовності до навчання в школі, шляхом розвитку зазначених етапів, які сприяють формуванню емоційної та інтелектуальної сфер особистості та її творчої уяви як основи творчого потенціалу.

У програмі застосовувалися методи і прийоми групової та індивідуальної роботи, запропоновані О.О. Барташніковою, І.І Карабаєвою, О.Є. Кравцовою, С.О. Ладивір, Г.Т. Орлановою, Т.О. Піроженко, Дж. Радарі, В.О. Сухомлинським, які були модифіковані й адаптовані нами для виконання поставлених завдань. Окрім цього, у програмі використовувалися авторські вправи і прийоми.

Провідною ідеєю реалізації зазначеної моделі є створення творчого освітнього середовища та сприятливих психологічних умов для розвитку творчої уяви дитини, яке спрямоване на підтримку творчого світосприйняття, забезпечення кожній дитині вільного вибору навчальних ролей, відхід від шаблонного типу мислення, створення сприятливого психологічного комфорту і ситуації успіху, можливості адекватно виражати свої емоційні враження та продукувати новий оригінальний продукт творчої уяви.

Специфіка нашого дослідження вимагала творчого підходу до впровадження програми розвитку, високої психологічної майстерності та створення позитивної емоційної атмосфери. Тому під час впровадження програми розвитку творчої уяви важливий акцент робився на психологічних умовах, які сприяють розвитку зазначеного процесу.

Поставлені нами завдання вирішувались як під час занять, так і після них. Провідним видом діяльності під час формувального експерименту була гра, яка комбінувалась із різними елементами методик.

Змістове наповнення запропонованої моделі здійснюється через розроблення та запровадження спеціальної програми, яка передбачає систему методик, творчих завдань та ігор, спрямованих на розвиток творчої уяви дошкільників у тісному взаємозв'язку з іншими психічними процесами.

Опишемо детальніше зміст заходів, що включались у програму розвитку творчої уяви старших дошкільників.

Реалізуючи програму розвитку творчої уяви, ми намагалися організувати діяльність дітей відповідно до поставлених перед нами завдань, враховуючи аспекти самостійності, творчості, інтересу, здобуття нових знань та досвіду (аналіз, синтез, порівняння, узагальнення).

При формуванні програми ми використовували як авторські методики, так і методики, розроблені іншими дослідниками. Зокрема, нами розроблені такі методики, як: метафоричні карти «Відтінки творчості», методика «Евристичне знаково-соціальне вираження», методика «Куточок казкових ідей», методика «Казкова гра-подорож», методика «Грайливі кубики».

Програма розрахована на 1 навчальний рік.

Таблиця 3.2

Структура програми розвитку творчої уяви дітей старшого дошкільного віку

Тема	Мета	Психологічні умови
Мотиваційно-пізнавальний етап – <u>15 занять по 15-20 хв.</u>		
I. Бесіда-повідомлення на теми: 1. Країна Мультляндія та Ігролендія. 2. Чудеса природи. 3. Хочу все знати (цікаві речі про побут). 4. Морська прогулянка. 5. Екологічний патруль. 6. Світ творчості тощо. II. Авторська методика «Ігри-подорожі з відгадування загадок» на тему:	Отримання нових знань. Розвиток пізнавальної активності, зокрема інтерес дитини до оточуючого середовища, активне сприйняття предметів, спостережливість, допитливість, вмiле запам'ятовування побаченого.	розвиненість пізнавальних процесів; розвиток мовлення

1.Свійські тварини. 2.День здоров'я. 3.Країна емоцій. III. Екскурсії 1.Планетарій. 2.Ляльковий театр. 3.Музей води.	Активізація мовленнєвих аспектів. Сприяння уточненню і упорядкуванню досвіду дітей та уявлень про оточуюче середовище. Розвиток стійкості уваги, послідовність процесів мислення.	
Діяльнісно-комунікативний етап – <u>20 занять по 10-20 хв.</u> (також проходить під час ігрової діяльності дітей)		
<u>I. Метафоричні карти «Відтінки творчості» -</u> 1.«Спритний фантазер». 2.«Чарівне перетворення» . 3. «Детективні ситуації». (застосовується під час занять для різного тематичного наповнення). <u>II.Методика «Евристичне знаково-соціальне вираження».</u> Методика складається із III частин. I – пошук нової інформації, яка потрібна для вирішення завдання. II – на основі здобутої інформації створюється власний творчий образ із детальною характеристикою. Весь процес супроводжується запитаннями. III – вирішення проблемних ситуацій за схемами. <u>III.Методика «Куточок казкових ідей».</u> Використовуємо I та II етап методики. Пропонуємо дітям пофантазувати та створити свою казку. Головний акцент на самостійному виборі дітьми «головного сценариста», «костюмера» та дійових осіб.	Цілеспрямоване формування у дитини навичок та прийомів творчої уяви. Розвиток асоціативного мислення, логічних операцій (аналіз, синтез, класифікація, узагальнення, порівняння) та пізнавальних процесів і здібностей (допитливості, спостережливості, винахідливості, пам'яті, уваги, мовлення); актуалізація потреби в отриманні нових вражень та перетворення їх в практичний досвід, залучення до використання засвоєних знань, умінь, навичок, досвіду у різних проблемних ситуаціях. Інтеріоризація набутої інформації та формування власного досвіду. Активізація творчої спрямованості та розвиток творчих здібностей.	1)Розвиненість пізнавальних процесів; 2)Внутрішній план дій; 3)розвиненість мовлення; 4)внутрішня мотивація старшого дошкільника до творчості.

Дитина – головна дійова особа, протягом всіх етапів методики, вона за власним бажанням може змінювати сценарій, перетворювати, удосконалювати його.

IV. Використання техніки бріколаж.

Процес організації та проведення характеризується створенням із значної кількості підручних матеріалів, продуктів творчої уяви із нестандартним використанням. Важливим елементом є самостійність дитини. Правильно створена творча атмосфера має викликати у дітей ініціативність та інтерес творити.

V. Творчі ігри та вправи за методикою

Дж. Радарі, Кравцової, Орланової, Сухомлинського.

Під час ігор та вправ, дитина повинна почуватися вільно та впевнено, а для цього потрібне відповідне позитивно-емоційне навантаження (застосовуються в процесі навчальної діяльності дошкільників та як цілеспрямований вид роботи).

VI. Серія ігор.

Розвивальні ігри та вправи для дітей 5-6 року життя. Автори: Т.О. Піроженко, С.О. Ладивір, О.О. Вовчик-Блакитна, І.І. Карабаєва. Комплекс розвивальних ігор та вправ із серії «дитина замовляє розвиток».

Світ дитячої гри; Ігровий простір дитини; Самодіяльні ігри дитини за К. В. Карасьовою та Т. О. Піроженко.

Виховання пізнавального інтересу до різних видів творчої діяльності; розвиток умінь ставити запитання, ведення дискусій, підбирати нестандартні методи та засоби для вирішення завдання; виховання емоційно-ціннісного ставлення до результатів власних та чужих продуктів творчої уяви; розвиток умінь самостійно вибирати потрібну інформацію та знаходити нові шляхи розв'язання завдань; самостійність прийняття рішень; розвиток комунікативної спрямованості дошкільників. Екстеріоризація результатів творчої уяви шляхом їх проговорення та обговорення.

Ігри на розвиток творчої уяви (автори О. О. Барташніков, І. А. Барташнікова, О.М. Науменко). <u>VII. Методика активізації творчості «Друдли»</u> за Р. Прайс, адаптована І. Стеценко. <u>VIII. Вправи на розвиток варіативності мислення за О.І. Миргород.</u> <u>IX. Методика «Грайливі кубики».</u> Представлено 2 варіанти гри. Важливою умовою є наявність розвивального ігрового поля та гральних кубиків. У грі головним компонентом є емоційне сприйняття та самостійність у виборі потрібної інформації для знаходження шляхів розв'язання завдання. <u>X. Методика ТРВЗ</u> за Г. С. Альтшуллера (адапованих для дошкільників А.В. Яценко). Запропоновані ігри, завдання, вправи, проблемні ситуації допомагають розвивати творчість, актуалізувати пізнавальні процеси, вміння продумувати оригінальні варіанти вирішення завдань та вихід із різних ситуацій. <u>XI. Комп'ютерні ігри.</u>		
Гедоністично-емоційний етап – <u>10 занять по 15-20 хв.</u>		
<u>I. Завершення методики «Куточок казкових ідей».</u> 3 етап зазначеної методики полягає у інсценуванні дітьми власноствореної казки. Після вистави, обов'язковим атримбутом є куточок казкових ідей, де	Забезпечення позитивного емоційного підкріплення продуктів творчої уяви. Психологічна безпека.	1) розвиток мовлення; 2) внутрішня мотивація старшого дошкільника до творчості

діти діляться своїми емоціями від проведеного дійства. <u>III. Робота із журналом «Крок до творчості».</u> (передбачено самостійну роботу дітей із журналом, а також батьків із дітьми). <u>IV. Виставка творчих робіт на теми:</u> 1.«Світ чарівних фантазій». 2.«Стежечка до казки». <u>V. Свята та розваги</u> 1.Свято 8 березня (подарунок для мами – створення дизайну малюнка для манікюра мамі). 2. Свято для тата. 3.Створи свято дня народження для свого улюбленого казкового персонажа. 4.Конкурс на кращу зачіску.		

Структура психологічної програми розвитку творчої уяви забезпечує збалансованість організації цілеспрямованого процесу вже набутої дошкільником інформації у повсякденному житті та її інтеріоризації й формування власного досвіду. Завдяки збалансованості двох підходів, можливе гармонійне розвивальне середовище для розвитку творчої особистості.

Програма реалізовувалася поетапно.

I етап - мотиваційно-пізнавальний (мотиваційно-збагачувальний) передбачає забезпечення позитивної мотивації до пізнавальної активності та діяльності за допомогою перенесення отриманих нових знань через інтегративний підхід на практичний етап взаємодії, а також створення творчої та продуктивної атмосфери. На даному етапі приділяється увага розвитку пізнавальної активності, активного сприйняття предметів, спостережливості, допитливості, вмиле запам'ятовування побаченого, активізація мовленнєвих

аспектів, що забезпечує розвиненість пізнавальних процесів, як психологічних умов розвитку творчої уяви старших дошкільників.

Важливою на даному етапі є пізнавальна активність дітей, яка виявляється у ставленні дитини до об'єкта пізнання себе та навколишнього світу й готовність досягнути невідоме.

Працюючи над проблемою пізнавальної активності, С.А. Богданова розробила її структуру, яка включає змістово-емоційний компонент (процес розвитку дошкільника не можливий без засвоєння інформації; компонент включає пошук, сенсорно-перцептивну переробку зберігання та використання цієї інформації). На думку С.А. Богданової, особистість може себе реалізувати в діяльності завдяки операційному компоненту, який охоплює мисленнєві дії (операції), пізнавальні процеси, практичні вміння та навички, способи здобуття та переробки інформації [250]. До структури пізнавальної активності відноситься ще мотиваційний компонент, який є одним із важливих у її структурі та пояснюється як сукупність спонукальних чинників, що сприяють до виникнення активної діяльності дитини, тобто, це є «енергетичним ресурсом» цілеспрямованої пізнавальної активності. До мотиваційного компоненту вчена-психолог С.А. Богданова відносить потреби, мотиви та інтереси.

Хочемо звернути увагу на елемент інтересу, який важливий для мотиваційно-пізнавального етапу нашого дослідження. За В.В. Волошиною, Л.В. Долинською та Л.В. Лохвицькою, інтерес це – вибіркове навчально-пізнавальне ставлення особистості до предметів, явищ, подій довкілля, а також певних видів діяльності, які мають для неї життєве значення [251]. Вчені наголошують на винятковій важливості пізнавального інтересу (базується на пошуковій діяльності), який спонукає дитину до пізнання нового.

Відповідно до теоретичних підходів, на даному етапі використовуємо такі методи та засоби: методика «Казкова гра-подорож».

Мета – сприяти емоційно-позитивному стану дітей та інформаційному збагаченню.

Сприяє розвитку уваги, мовлення, ініціативності, мотиваційної спрямованості.

Гра-подорож має узагальнюючий характер. Діти мандрують, наприклад, сторінками свійського двору, відгадують загадки та обмінюються досвідом. У кінці подорожі виконують завдання відповідно до презентації. Наступним завданням, яке отримують діти, є спільний малюнок на тему «Фантастичне свійське подвір'я». Після того, як малюнок намальовано, потрібно розповісти про нього (Додаток Д).

Дана методика має ще один варіант виконання, суть якого полягає в взаємопов'язуючій подорожі (має вигляд гри), де потрібно виконати із героями завдання, щоб повернутися додому (Додаток Е). Даний метод активізує творчу уяву, викликає інтерес та мотивацію до творчої роботи.

Діяльнісно – комунікативний етап є основним для реалізації цілеспрямованого впливу на творчу уяву, забезпечення психологічних умов її розвитку. На даному етапі ми використовуємо активні методи розвитку творчої уяви, зокрема, елементи психокорекції в поєднанні з методами ігрової психотехніки, методи арт-терапії та релаксаційні техніки.

Варто зауважити, що завдяки грі забезпечується звична для дітей невимушена атмосфера, краще застосовуються нові знання та набувають активного характеру вербальні та невербальні комунікативні здібності. Завдяки ігровим методикам відбувається актуалізація творчої спрямованості дітей. На даному етапі, крім авторських методик, нами пропонується цілий спектр інтерактивних ігор – імітаційні, рухливі, ігри з правилами, ситуативно-рольові, самостійно створені тощо. При створенні програми розвитку ми намагалися не використовувати у роботі з дітьми готові шаблони, не створювати пасивну атмосферу, надавати свободу у творчій діяльності. Другий етап характеризується наступними методиками:

Методика «Метафоричні карти «Відтінки творчості» (Додаток Є). Мета – стимулювання творчої уяви за допомогою комплекту абстрактних та сюжетних картинок. Напрямок роботи – розвивально-корекційний.

Сприяє розвитку уяви, уваги, мовлення, мислення, оригінальності, внутрішнього плану дій.

Передбачуваний час для роботи: 10 –15 хв.

Психологічний зміст – послаблюють внутрішнє напруження і опір, створюють атмосферу безпеки і довіри, дозволяють моделювати ситуації майбутнього, є інструментом пошуку і моделювання проблемних рішень та, за допомогою творчого пошуку, є методом вирішення проблемних ситуацій.

Методика складається із трьох варіантів: Гра «Спритний фантазер», гра «Чарівне перетілення» та проєкція уяви «Детективні ситуації».

Особливості методики: із колодою працює лише психолог.

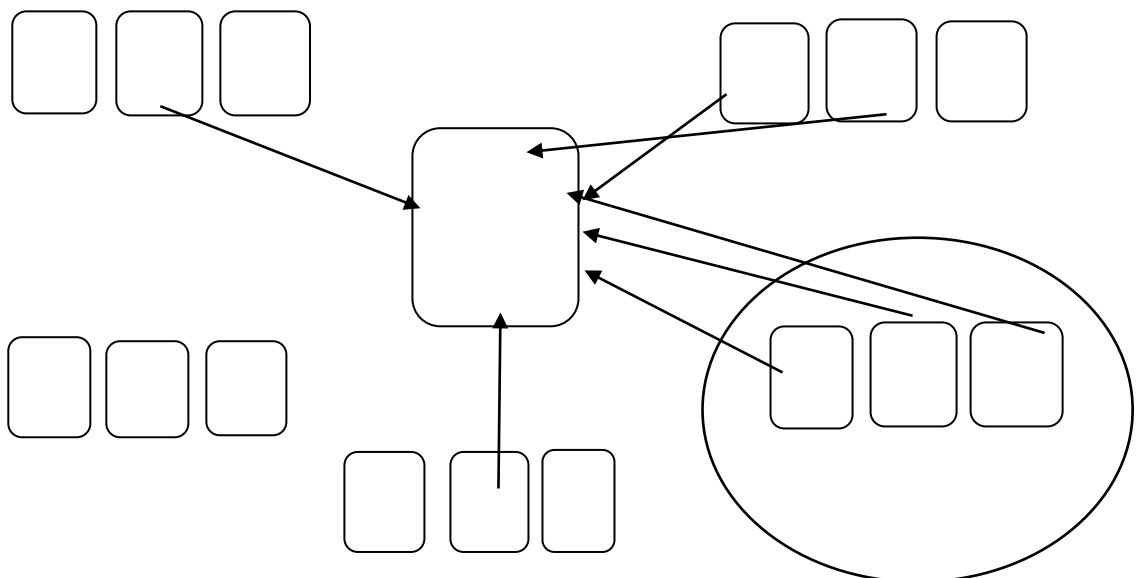
Інструкція: роботу із метафоричними картами «Відтінки творчості» ми пропонуємо у трьох варіантах.

Перший варіант: Ігри з картами

А. Гра «Спритний фантазер»

У грі може брати участь від 3 до 10 дітей.

Інструкція: дорослий роздає дітям по три метафоричні карти, включаючи і себе. Із загальної колоди виймається одна карта, яка кладеться по центру. Суть гри заключається в тому, хто швидше зможе із своїх карт вибрати одну, яка була б пов'язана чимось із центральною картою. Важливо, не тільки вибрати карту, а й пояснити даний вибір. Переможцем гри є той гравець, у якого першими закінчилися всі карти.

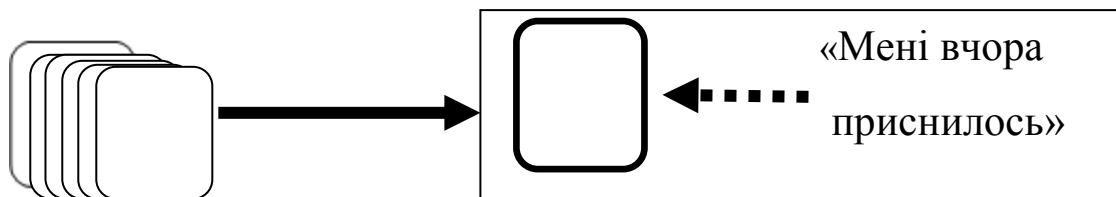
Б. Гра « Чарівне перевтілення »

Мета: розвиток винахідливості, оригінальності, уяви, внутрішнього плану дій.

Інструкція: діти по черзі беруть карту із колоди, і продовжують фразу ведучого тим образом, що зображено на карті. Наприклад, мені вчора приснилось..... « що я чарівник, і можу використовувати еліксир сили ».

Після цього ведучий звертає увагу усіх учасників гри на зображення карти. Декілька хвилин діти її обговорюють, після чого ставиться наступне запитання: де б ти використав цю силу? Для чого людині потрібний еліксир сили?

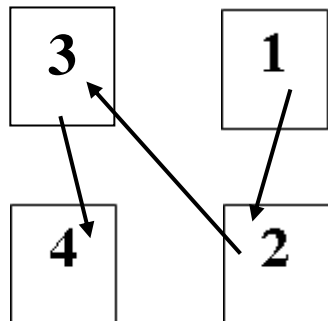
Орієнтовний перелік перших речень: 1) мені подобається....; 2) я схожий на....; 3) я щасливий, коли маю....; 4) я хочу...; 5) я не хочу мати...; 6) я злий, коли ...; 7) мені вчора приснилось, що я..., тощо.

Другий варіант: створення історій

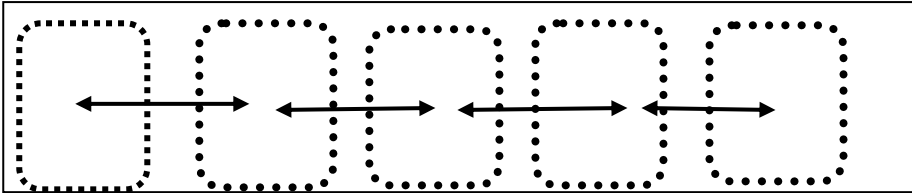
А. Створення історії за допомогою відкритих карт.

Інструкція: Із колоди вихователь вибирає 4 карти, розкладаючи їх перед дітьми. Діти, отримавши карти, моделюють їх так, щоб вийшла розповідь.

Б. Створення історій за допомогою закритих карт.

Використовується 3-5 карт. Із колоди карт дитина самостійно виймає одну карту. Починає її описувати. Потім виймає другу карту – аналізує її та намагається пов'язати із попередньою за допомогою створення спільної історії. Далі історію продовжуємо за допомогою 3 карти, а 4 та 5 карти за необхідності.

Особливості: працюючи з картами, звертається увага на емоції дітей під час складання історій.

Третій варіант: проекція уяви

А. Детективні ситуації (Додаток Ж)

Дітям роздається аркуш, на якому зображено певний образ, та позначено місця, де потрібно домалювати втрачений об'єкт.

Інструкція: «Художник Вікентій готувався до відкриття виставки власних фантастичних картин. Проте на передодні відкриття, він помітив, що декілька картин зіпсовані, з них зникли майже всі намальовані об'єкти. Вікентій дуже засмутився, адже він не встигне до відкриття виставки домалювати всі картини.

Давайте допоможемо художнику! Потрібно домалювати його картини. Але будемо робити це незвичайним способом, а за допомогою метафоричних карт.

Кожному із вас я роздам картину, яку потрібно домалювати. На ній вже є деякі об'єкти. Розгляньте їх уважно. Кружечком позначені ті місця, де потрібно щось домалювати, щоб вийшла картина. Дані пропуски ми будемо домальовувати за допомогою карти. Ви із колоди витягуєте 2 карти, і за допомогою них створюєте малюнок (можна вибирати окремі елементи карти).

Методика «Евристичне знаково-соціальне вираження».

Мета - розвиток продуктивного творчого мислення, пізнання нового. Методика складається із III етапів. Сутність методики полягає в тому, що внутрішній образ виходить на зовні і шляхом обговорення удосконалюється і переноситься в нові образи.

Метою I етапу є створення сприятливої робочої атмосфери та актуалізація тематики заняття. Подача нової інформації.

Особливості методики: перед тим, як розпочинати всі III етапи роботи, вихователь повинен переконатися, що дитина розуміє завдання на кожному з етапів, як розуміє та орієнтується в ситуації, що вона хоче зобразити чи розповісти.

Інструкція: вихователь повідомляє дітям про спрямованість і зміст заняття. Наприклад, «Сьогодні ми з вами з'ясуємо, які мешканці проживають у тропічних лісах, яка їхня роль у житті лісу». Таким чином, коли діти зацікавлені в отриманні нового матеріалу, вихователь розпочинає заняття.

Доречно під час розповіді використовувати наочний матеріал та відео, вербальні та невербальні засоби комунікації.

Нові знання не пропонуються дітям у повністю готовому вигляді, окрему частину потрібно здобути самостійно. Завдання вихователя не подати знання в готовому вигляді, а здійснити їх пошук за допомогою різних методів.

Схема даного процесу має такий вигляд: **вихователь – дитина – вихователь – дитина...**

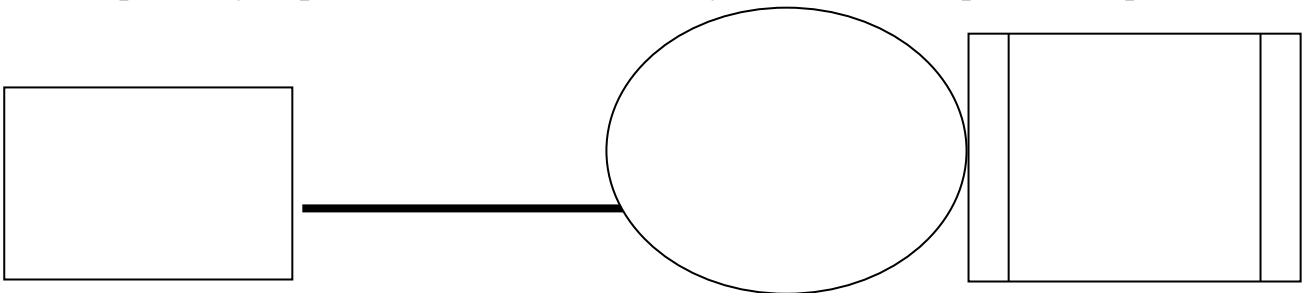
II етап характеризується рекомбінаторикою. Цей етап є проміжним етапом між отриманням інформації та творчим етапом.

На основі отриманої інформації вихователь пропонує дітям в ігровій формі спробувати із наявної картинки, створити свою. Наприклад, « Дітки, давайте уявимо, що тваринки помінялися хвостами? Що б з цього могло бути? Чи красиво це? Чи зручно тваринкам буде з таким хвостом? Яку функцію виконує хвіст у тварин? Яку функцію буде виконувати тобою підібраний хвіст у тварини?».

Мета III етапу – розвиток комунікативних навичок, узгодження пропозиції, стимулювання та прояв творчої уяви.

Інструкція: дітям пропонується ряд запитань, для узагальнення набутих знань щодо даної теми. Наступним кроком є вирішення проблемної ситуації, яку задає дорослий дітям.

1 варіант – за схемою: наприклад, 1) у тропічний ліс завітали Фіксики; 2) виникла проблема (яка саме, придумують діти); 3) на допомогу прийшов; 4) як проблему вирішили. Після цього відбувається обговорення історії.

2 варіант – використовується евристична бесіда з дітьми у вигляді схеми динаміки отримання та обробки інформації: *вихователь – дитина 1 – дитина 2 – вихователь – дитина 3 – вихователь*, із подальшим створенням нового та оригінального образу. Після обговорення дітям необхідно запропонувати незвичні способи вирішення завдання.

Результатами даної методики можуть бути казки, малюнки, конструктори тощо.

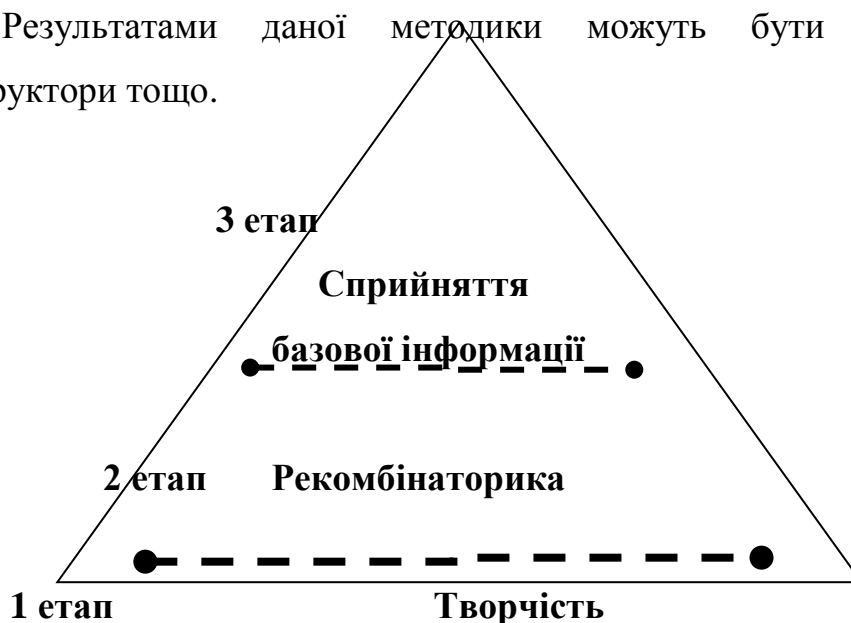

Рис.3.3. Структура творчої діяльності з елементами евристичної бесіди.

Ми вважаємо за доцільне використання у нашій програмі методик інших авторів, виходячи з їх високого наукового інноваційного та розвиваючого потенціалу, які використовуються на першому та другому етапі програми. До таких методик нами віднесені методика «Де чие місце?» О.Є. Кравцова (Додаток З), модифікована методика за Г.Т. Орлановою «Склади казку» (Додаток И), модифікована нами методика «Що ти бачиш у хмаринці» на основі методу В.О. Сухомлинського «Заняття під відкритим небом», моделювання казкових сюжетів – творчих вправ за методикою Дж. Радарі (Додаток І), модифікована нами методика «Техніка бріколаж» за Н.М. Стеценко, І.І. Карташовою [252].

Вперше термін уведений Клод Леві-Строссом. Бріколаж – це перетворення певного значення предмета через їх нове, нестандартне використання. Виокремлено такі види роботи з даною технікою: а) продумати, як вирішити поставлене проблемне завдання, за допомогою підручних предметів. Даний прийом сприяє розвитку когнітивних умінь, розвитку творчої уяви та самостійності прийняття рішення; б) створення нового із старого та відомого (друге життя предметам). Під час роботи ініціатива цілком належить дітям, важливо заохочувати дітей, активізуючи їх інтерес та сприяти творчому емоційному насиченню. Технологія передбачає груповий метод роботи.

Враховавши провідний вид діяльності дітей дошкільного віку – гру, нами підібрано ігровий інструментарій для розвитку творчої уяви дошкільників. У нашому формувальному експерименті були застосовані розвивальні ігри та вправи за О.О. Вовчик-Блакитною, І.І. Карабаєвою, С.О. Ладивір, Т.О. Піроженко, відповідно до яких дитина сама замовляє розвиток [253; 254]. Акцент при даній роботі робиться на самостійному виборі дитиною виду діяльності та активній співпраці з дорослим. Дана форма роботи сприяє формуванню у дітей впевненості, ініціативності, здібності до співпраці з однолітками та дорослими, активному збагаченню досвідом за допомогою пізнання світу та розвитку здібностей до творчої діяльності за

допомогою використання здобутого досвіду у різних сферах діяльності – ігри, конструювання, малювання тощо.

Крім того, нами запропоновано ще серію дитячих ігор за К.В. Карасьовою, О.М. Науменко, які сприяють розвитку творчої уяви дітей старшого дошкільного віку [255].

Наступним кроком у формульованому експерименті є робота з «Друдлами» за Р. Прайсом (Додаток І). Дана методика сприяє розвитку пам'яті, уваги, уяви, творчості, гнучкості, асоціативного, дивергентного та творчого мислення, швидкості, продуктивності та оригінальності.

Друдли – це схематично зображені каракулі, схеми-картинки, які потрібно відгадати. Робота з дітьми повинна бути побудована у формі гри. Завдання дітей – придумати якомога більше описів друдла з поясненням, чому саме так. Для дітей старшого дошкільного віку можливий ускладнений варіант методики – власне придумування друдлів та їх характеристика. Саме завдяки опису у дітей відкривається простір для фантазування. Використання зазначеної методики сприяє розвитку у дітей вміння знаходити нестандартні підходи до вирішення різноманітних завдань.

Для ефективного впровадження нашого формульованого експерименту, доцільно використати вправи на розвиток варіативності мислення за О.І. Миргород. Узагальнивши наукові позиції О.І. Миргород, щодо розвитку творчості, визначено, що здатність до варіативності мислення є необхідною передумовою для розвитку творчості. Відповідно до цього, автор у своєму дисертаційному дослідженні подає програму становлення варіативності мислення з визначеними принципами до неї. Для нас важливими є принцип орієнтованості на «зону найближчого розвитку», систематичності, активної та самостійної діяльності дітей, завдяки чому створюються умови для розвитку пізнавального інтересу та стимулювання до пошуку й принцип прийняття будь-яких продуктів діяльності дітей [256; 257]. Отже, використання в нашому дослідженні системи ігрових вправ О.І. Миргород сприяють розвитку

варіативності мислення у дітей старшого дошкільного віку та подолання стереотипного підходу до розв'язання задач.

Крім зазначених методів, нами було підібрано добірку творчих ігор для самостійної ігрової діяльності (Додаток Й).

Розроблену нами програму розвитку творчої уяви доповнює інноваційна технологія ТРВЗ за Г.С. Альтшуллером (адаптована для дошкільників А.В. Яценко) [258; 259].

В основі теорії розв'язання винахідницьких завдань (ТРВЗ) лежить алгоритм рішення винахідницьких завдань (АРВЗ). Зазначена методика сприяє розвитку критеріїв творчої уяви – оригінальності, гнучкості, продуктивності, а також сприяє формуванню у дітей пошукового мислення, чим зменшує психологічну інерцію, розвиває пластичність думки та подолання страху перед втілюванням своїх неординарних ідей.

Характеризується самостійністю у знаходженні відповідей на запитання, аналізі та вирішенні завдань.

Застосування різноманітних ігор, завдань, вправ, проблемних ситуації сприяє не тільки навчанню аналізувати і знаходити нестандартні шляхи вирішення завдань, але й комплексному розвитку психологічних процесів [260].

Наступним методом, який ми використали для розвитку творчої уяви старших дошкільників були комп'ютерні ігри за жанром – покрокові стратегії за О.В. Андрощук. Даний жанр, до якого відносяться комп'ютерні ігри, характеризується дією по «черзі», через хід. Завдяки іграм цього жанру діти навчаються бачити те, що приховано (пошук предметів), зосереджуватися та утримувати образ у пам'яті (збір заданих грою елементів, які необхідно знаходити на одному рівні, а використати на іншому), прогнозувати, передбачувати. Найбільш ефективними з групи були комп'ютерні ігри: Дивовижний сад, Скарби Монтесуми 4, Вислизаючий світ, Бюро шукачів скарбів: Загублене місто [233].

Використовуючи комп'ютерні ігри, батьки часто не звертають увагу на їх змістове наповнення, вони не відповідають віку дітей, носять агресивний характер, мають негативних героїв та містять сцени насильства. Тому для ефективного, допоміжного в розвитку дитини методу, нами було запропоновано батькам, крім комп'ютерних ігор О.В. Андрощук, ряд програм та ігор, які можливі для використання в домашніх умовах. Зокрема, комп'ютерні програми-ігри «Жабеня», «Зоряні пірати» (спрямовані на розвиток логічного мислення, швидкість реакції, уваги, спостережливості), «Лінгвістон», «Місто пригод» (ігри, що дозволяють «подорожувати», розвивають пам'ять, здатність швидко зорієнтуватися в просторі), авторських програм «Правила руху» (вивчення геометричних фігур), «Розмова по телефону» (лабіринт, що розвиває вміння відстежити маршрут), «Розфарбуй прапори» (виробляє навички комбінаторики).

Завершальний гедоністично – емоційний етап характеризується яскравим виявом гедоністичних емоцій, які виникають безпосередньо при отриманні кінцевого результату творчої діяльності. Зазначений емоційний стан виконує мотиваційну функцію, яка є важливим рушієм активізації творчої уяви дошкільника. На даному етапі важливо звертати увагу на емоційні переживання дошкільника та проаналізувати всю гаму емоцій від початкового етапу задуму і до створення продукту творчої уяви.

На третьому етапі ми використовуємо такі методики:

«Куточок казкових ідей» (Додаток К).

Мета – забезпечити відповідну рухову активність дітей, розвиток творчої уяви за допомогою театралізованої діяльності. Психологічний зміст – максимальна стимуляція стійких творчих інтересів, цілеспрямованості творчих пошуків, самостійності прийняття рішень та створення максимально сприятливого психологічного клімату при обговоренні та подальшому проектуванні створеної вистави. За допомогою зазначеної методики забезпечується соціально-комунікативний компонент.

Вік: 5-7 років

Матеріал: куточок, олівці, фломастери, смайлики

Інструкція: методика складається із чотирьох етапів.

Перший етап – вибір головного сценариста. Другий – створення власної казки, історії. Третій етап – театралізована вистава власної казки. Четвертий – фотозвіт, обмін емоціями. Зазначена методика продовжується і на третьому етапі.

I етап – серед дітей у групі вибирається головний сценарист, фото якого прикріплюється до куточку. Діти на протязі 2 тижнів придумують свої будь-які ідеї (малюнки, розповідь), які відправляють у конверти в куточку.

II етап – в кінці 2 тижня головний сценарист із групою дітей відкриває конверти з творчими ідеями. Завдання полягає в тому, щоб з отриманих ідей, створити казку, історію, врахувавши всі напрацювання дітей і поєднавши їх між собою.

На даному етапі діти повинні самі придумати сюжет історії. Дорослий виконує функції лише секретаря.

III етап – створений сценарій дітьми інсценується в ЗДО. Діти з допомогою дорослого, думають над створенням костюмів та над вибором ролей, пропонують варіанти декорацій залу.

IV етап – після інсценування в куточок прикріплюється фотозвіт. Діти оцінюють своє емоційне задоволення, свій емоційний стан та враження за допомогою смайликів, які прикріплюють біля фотографій.

Дитяча театралізована діяльність розвиває як психічні процеси особистості, так і художні здібності, творчий потенціал, загальнолюдську спроможність до міжособистісної взаємодії, допомагає адаптуватися у суспільстві, відчувати себе успішним. Дорослий має створити умови для відкриття дитиною прекрасного навколо себе.

Варто звернути увагу на змістове наповнення освітньої лінії «Дитина у світі культури» Базового компонента дошкільної освіти, де зазначається, що на розвиток дитячої театральної діяльності впливають художньо-мовленнєвий та музично-пластично-пісенний досвід у театралізованій грі, різноманітні

сценки для самостійно придуманої історії, творів інших літературних жанрів тощо.

Спостерігається значний і всебічний вплив театралізованої діяльності на особистість дитини, що дозволяє використовувати її як сильний, але ненав'язливий педагогічний засіб. Саме в цій діяльності дитина відчувається більш розкутою, вільною і природною. Також дитина навчається легше переносити невдачі, не боятися труднощів, адекватно переживати свій програв, поступатися одна одній.

Методика «Грайливі кубики» (Додаток Л).

Мета: розвиток творчої уяви дитини, вміння використовувати різні прийоми уяви та отримання емоційного задоволення.

Психологічний зміст – ігрове поле для гри складається із відповідних секторів, які допомагають дитині емоційно збагатитися та, водночас, ставлять перед нею творчі завдання, які вимагають гнучкості уяви, ламають створені шаблони мислення та дають змогу активізувати всі процеси мислення для вирішення поставленого завдання. Можливі два варіанта гри.

Вік: 5-7 років

Матеріал: 2 кубики із відповідними картинками, поле для гри.

Інструкція: Методика має ігровий характер. Може проводитись як парами дітей, так і командно. Діти вибирають ігрове поле, яке містить певну тематику (у лісі, острів скарбів, «День народження Льолі» тощо). Вихователь роздає учасникам фішки, і починається гра.

Особливості методики: У роботі використовується два кубики. Кубик № 1 – цифровий, кубик №2 – образний.

Ігрове поле для гри складається із відповідних секторів, які допомагають дитині емоційно збагатитися та, водночас, ставлять перед нею творчі завдання, які вимагають гнучкості уяви, ламають створені шаблони мислення та дають змогу активізувати всі процеси мислення для вирішення поставленого завдання.

Для емоційного насичення від гри та зацікавленості, на ігровому полі є можливість збирати солодощі та отримувати монети за виконане завдання.

Ігровий процес починається як у звичайній грі – підкиданням кубика №1 та першим кроком. Наступні дії здійснюються також за допомогою цифрового кубика. Але якщо фішка потрапляє на клітинку із «?», використовується кубик №2, на якому зображено певні предмети – образи, за допомогою яких дитина повинна вирішити завдання на ігровому полі. Після отримання монети за виконане завдання, по тій самій аналогії продовжуємо грати до фінішу.

Варіант №2

Дану методику використовуємо в дещо зміненому варіанті.

Інструкція: використовуємо два кубики із картинками – образами (додаток).

Кубик підкидається вгору, випадає певна картинка (образ), який дитина включає в дану тематику та за допомогою нього намагається виконати поставлені перед нею завдання, що трапляються на шляху в ігровому полі (кожна дія супроводжується словесним описом). Через 3 завдання, використовується кубик №2. По тій самій аналогії, що і кубик №1 підкидаємо кубик №2. Отриману картинку пов'язуємо з картинкою №1, і продовжуємо далі рух по ігровому полі до фінішу.

Примітки: ігрове поле повинно мати психологічний характер та створювати проблемні ситуації, з яких дитина повинна шукати вихід за допомогою отриманих об'єктів.

Окрім того, нами було розроблено ілюстрований дитячий журнал «Крок до творчості» (Додаток М) [3], із адаптованою назвою для дітей «Гра від Льолі. Пошуки подарунків для іменинниці». Журнал розрахований для роботи як в ЗДО, так і вдома, як у групі, так і індивідуально. Ми розраховували, що наше розвивально-ігрове видання допоможе навчити дітей у «нічому» бачити «дещо», пробудить творчий інстинкт, підкаже, як подолати шлях від появи ідеї до отримання творчого продукту, сформує мотивацію до створення нового та дасть змогу пізнати радість від розуміння «Я можу». Завдання розвивально-

ігрового видання «Крок до творчості» скомпоновані таким чином, що дитина не відчуває розвивальний вплив, а навпаки, перебуває у атмосфері гри. Адже кожне завдання пов'язане однією змістовою лінією, що створює мотивацію та інтерес дійти до кінця. Присутність головної героїні та звернення її до читачів сприяє позитивному психологічному клімату під час роботи із журналом.

Журнал може використовуватись як адаптаційний засіб при переході дитини з дошкільного закладу в школу, так і розвивальним засобом.

Рекомендації щодо використання журналу «Крок до творчості».

Робота із журналом має системний характер та розрахована на роботу дитини із батьками. Проте перевага надається самостійності дитини у вирішенні проблемних завдань.

У журналі міститься 10 творчих завдань та подарунок для дітей у вигляді гри від головної героїні журналу. Пропонується виконувати 2 завдання в день, які повинні бути підкріплені цікавою інформацією про персонажів сторінки та активізувати мотиваційний та соціально-комунікативний компоненти.

Якщо це робота в закладі дошкільної освіти, тоді пропонується використовувати даний журнал як підкріплення інтересу та мотивації до творчої діяльності та, водночас, розвиток пізнавальних процесів дитини. Вихователь використовує одне завдання під час проведення заняття, вибравши потрібну йому тематику. Проте необхідно пам'ятати, що всі завдання взаємопов'язані однією змістовною лінією. Після виконання всіх завдань діти повинні побачити кінцевий результат, пригадати всіх героїв сторінок та уявити себе гостем головної героїні. Даний прийом дає можливість активізувати творчу уяву, емоційно підкріпити всю пророблену роботу та спроектувати майбутній варіант продовження історії.

Важливо звернути увагу на гру «Лото від Льолі», яка має розвивально-ігровий характер та сприяє емоційному насиченню дитини.

Слід зауважити, що зазначені етапи програми є досить умовними, оскільки між ними немає чіткого розмежування, відповідно до чого один етап переходить у наступний.

Ми вважаємо, що реалізація цілісної моделі розвитку не можлива без професійної креативності вихователів дошкільних навчальних закладів. Подібний висновок ґрунтується на результатах досліджень Х.В. Барна, Г.В. Беленької, О.В. Вознюк, Н.В. Гавриш, О.С. Донченко, О.А. Дубаснюк, О.А. Половіної та інших.

На думку О.С. Донченко, професійна креативність вихователя ЗДО є одним із ключових показників творчої педагогічної діяльності, а тому і творчої діяльності дитини загалом [261]. Очевидно, що тут має місце ототожнення творчого креативного підходу вихователя із творчим підходом його вихованця. Автором був розроблений арт-терапевтичний «Альбом професійної креативності майбутнього вихователя ДНЗ», який спрямований на рефлексивний аналіз рівня власної креативності, визначення бар'єрів, що перешкоджають творчій діяльності та умов, які сприяють розвитку професійної творчості вихователя ЗДО тощо.

На основі зазначеного альбому нами був проведений тренінг – семінар для майбутніх вихователів під назвою « Фахівця потрібно моделювати».

Окреслені нами теоретичні основи у формуванні творчості вихователів ЗДО, лягли в основу доопрацювання спецкурсу з фахової підготовки «Професійний розвиток сучасного вихователя» Г.Г. Цветкової [262]. Нами був доданий один змістовий блок. При розробці програми спецкурсу ми використовували напрацювання О.М. Гриньова, Л.В. Долинської, О.С. Донченко, І.І. Карташов, О.В. Темрук, Н.М. Стеценко, О.Ю. Чекстере [263].

Структура роботи із вихователями та майбутніми вихователями (студенти 3-4 курсу) складалась із 2 етапів: консультативно-просвітницького та тренінгового.

Консультативно-просвітницький етап включав у себе спецкурс із фахової підготовки «Професійний розвиток сучасного вихователя», який вводився в навчальний план студентів як дисципліна за вільним вибором та включав 12 аудиторних годин (6 годин лекцій та 6 годин практичних занять).

Структура додаткового блоку спецкурсу представлена в табл. 3.4.

Структура додаткового блоку для спецкурсу з фахової підготовки «Професійний розвиток сучасного вихователя».

Таблиця 3.4

Структура спецкурсу з фахової підготовки «Професійний розвиток сучасного вихователя»

№	Модулі/Теми	Кількість годин				
		Лекції	Семинари	Практичні	СРС	Всього
1	2	3	4	5	6	7
	Модуль III. Творчий розвиток особистості					
1	Тема 1. Основні підходи до проблеми психологічних умов розвитку творчої уяви дошкільників у психологічній літературі	2				2
2	Тема 2. Сучасні психолого-педагогічні прийоми формування творчості майбутнього фахівця дошкільної освіти	2		2		4
3	Тема 3. Залежність успішності та творчості дитини від установки дорослого на творчу спрямованість у роботі	2				2
	Всього годин:	6	-	4		10
Форма підсумкового контролю – залік						

Тема 3.1. Основні підходи до проблеми психологічних умов розвитку творчої уяви дошкільників у психологічній літературі.

Поняття «креативність», «творчість» у сучасній психології. Диференціація понять «креативність», «творча уява», «творча особистість», «творчі здібності», «інноваційна особистість». Поняття «психологічна умова».

Тема 3.2. Сучасні психолого-педагогічні прийоми формування творчості майбутнього фахівця дошкільної освіти.

Евристичні методи. Методи продукування ідей – «Шість капелюхів мислення» Е. Боно. Авторська програма розвитку творчої уяви старших дошкільників.

Тема 3.3. Залежність успішності та творчості дитини від установки дорослого на творчу спрямованість у роботі.

Інтегральна самооцінка особистості. Професійне самовизначення. Оптимізація особистісно-професійного розвитку. Концепція «людина-виконавець» та «інноваційна особистість». Життєтворчий потенціал вихователя. Поняття «креативне ядро» творчості.

Під час проведення спецкурсу, в роботі зі студентами використовувалася практична частина навчального підручника С.А. Козачук «Психологія художньої творчості» [264], з метою пошуку у собі творчого джерела та розкриття свого творчого потенціалу.

Отже, показником результативності системи підготовки фахівців дошкільної освіти є вміння приймати нестандартні рішення, виходити із критичних ситуацій, застосовувати в роботі інноваційні технології, відходити від шаблонних стереотипів.

Під час розробки тренінгів для вихователів, батьків та студентів, ми використовували психологічні вправи, творчі ділові ігри, ситуативні завдання сучасних психологів, але в дещо модифікованому варіанті, відповідно до завдань та структури нашого тренінгу.

Орієнтовний зміст тренінгу «Інноваційність педагога як основа формування творчої особистості». У ході роботи тренінгу розкриваються

зміст ключових понять «інноваційність педагога», «інноваційний підхід», «творча особистість». Практична частина роботи тренінгу складається із вправ таких сучасних психологів, як О.М. Гриньової, Л.В. Долинської та О.С. Донченко: «Самоаналіз», «Три долі», «Детектив», «Творчі успіхи», «Мій зоряний час», «Подарунок», «Восени падало листя». Особлива увага зверталася на роботу з технікою «Бріколаж». Наступним етапом розвиваючої роботи було розв'язання творчих професійних завдань за структурою Л. Мільто [265].

Зазначені вправи використовувалися для створення сприятливого емоційного клімату, саморозкриття учасників тренінгу; формування навичок невербального спілкування; для підвищення рівня професійної мотивації, усвідомлення особистісно значущих смислів власної професії; підвищення рівня інтересу до власної професії; формування професійної спрямованості на обраний фах; уміння використовувати нестандартні, творчі підходи в роботі з дітьми; сформування власного творчого мислення, як основи креативного підходу до розв'язання різних професійних завдань.

Освітній дошкільний процес потребує системних підходів до творчого розвитку нового покоління дітей. Із метою інтенсифікації розвитку творчої уяви старших дошкільників нами розроблена програма психологічних умов розвитку творчої уяви дошкільників, яка базується на поєднанні розвивального, навчального та тренувального аспектів, як для дітей, так і для дорослих, на основі вербалізованої рефлексії.

Програма розвитку творчої уяви є цілісною моделлю, поетапної роботи із дітьми старшого дошкільного віку та вихователями і батьками. Ми вважаємо, що основні етапи становлення дитячої творчості тісно взаємопов'язані із творчими можливостями дитини та розвитком її творчої уяви.

3.3. Результати апробації програми формування творчої уяви старших дошкільників

Розроблена нами програма розвитку творчої уяви дітей старшого дошкільного віку апробувалася в рамках проведення формувального експерименту. Перевірка ефективності зазначеної програми передбачала повторну діагностику творчої уяви в експериментальній і контрольній групах відповідно до розробленого алгоритму психодіагностичного дослідження. Для діагностики рівня розвитку творчої уяви дітей старшого дошкільного віку після впровадження експериментальної програми ми використали той самий діагностичний інструментарій, що і на етапі констатувального експерименту.

Із метою апробації авторської програми було сформовано експериментальну (30) та контрольну (30) групи, фокус – групи яких створено із 60 респондентів старшого дошкільного віку. Дослідження здійснювалося на базі таких ЗДО: ДНЗ №2 «Золота рибка» смт Ставище, Київської обл., Ставищенського р-н; ЗДО №200 м. Києва.

Мета заключного етапу контрольного експерименту полягала в проведенні порівняльного аналізу якісних і кількісних змін розвитку творчої уяви, зумовлених впровадженням запропонованої програми розвитку. Це дозволило нам визначити динаміку розвитку творчої уяви старших дошкільників, встановити достовірність виявлених змін для підтвердження ефективності проведеної розвивальної роботи.

У відповідності до поставленої мети нами було виділено такі завдання контрольного етапу дослідження:

- провести порівняльний аналіз рівнів розвитку творчої уяви старших дошкільників в експериментальній і контрольній групах до та після формувального експерименту;
- визначити особливості динаміки розвитку творчої уяви старших дошкільників експериментальної і контрольної груп до та після формувального експерименту.

- визначити ефективність програми психологічних умов розвитку творчої уяви дітей старшого дошкільного віку, спираючись на результати статистичної обробки експериментальних даних.

Із метою оцінювання результативності формувального впливу та його стійкості, достовірність розходжень показників до та після експерименту визначалася через параметричне порівняння середніх величин за допомогою t-критерію Стюдента.

Для того щоб впевнитись у рівномірному розподілі учасників та еквівалентності вибірки, перед початком формувального експерименту нами було проведено зріз двох досліджуваних груп (експериментальної та контрольної).

Як свідчить порівняльний аналіз результатів першого (до початку формувального експерименту) та другого (після завершення формувального експерименту) зрізів, які були проведені в експериментальній та контрольній групах, між ними спостерігаються істотні відмінності.

За результатами даних після проведення контрольного етапу експерименту було встановлено, що в експериментальній групі суттєво змінилися показники критеріїв творчої уяви – продуктивність образів, оригінальність образів, гнучкість образів та швидкість створеного образу (табл. 3.3).

Таблиця 3.3

Показники рівнів розвитку критеріїв творчої уяви старших дошкільників

Критерії	Рівні	Контрольна група				Експериментальна група			
		До фор. експер.		Після форм. експер.		До форм. експер.		Після форм. експер.	
		К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%
Швидкість створених образів	високий	3	10,9	3	10	3	10,9	10	33,3
	середній	14	46,1	16	53,3	14	46,1	20	66,6
	низький	13	43	11	36,6	13	43	0	0
Гнучкість образів	високий	3	11,3	3	10	3	11,3	11	36,6
	середній	14	45,7	14	46,6	14	45,7	17	56,6
	низький	13	43	13	43,3	13	43	2	6,6
Оригінальність	високий	4	13	4	13,3	4	13	12	40

образів	середній	14	44,8	12	40	14	44,8	17	56,6
	низький	12	42,2	14	46,6	12	42,2	1	3,3
Продуктивність образів	високий	3	11,3	3	10	3	11,3	10	33,3
	середній	14	45,2	13	43,3	14	45,2	20	66,6
	низький	13	43,5	14	46,6	13	43,5	0	0

Виходячи з кількісних показників, слід зазначити, що за результатами контрольного етапу експерименту процентний показник змінився. Зокрема, у експериментальній групі за критерієм оригінальність образів відбулося значне зростання високого (40%) та середнього рівня (56,6%). У процесі творчої діяльності створені дитячі образи майже не повторювалися, відрізнялись емоційним забарвленням. Дітям вдавалося поєднувати декілька створених образів в один загальний. Результати контрольної групи залишилися майже без змін.

При аналізі якісного показника за критерієм гнучкість образів було виявлено суттєві відмінності до та після проведення формувального експерименту. Після проведення формувального експерименту створені образи дітей відрізнялися наявністю новизни без використання шаблонів. Під час роботи у дошкільників спостерігалася логіка при вирішенні проблемних ситуацій та вміння багаторазового використання певних деталей чи предметів при створенні творчого продукту. Відповідно високий рівень в ЕГ становить 36,6%, а в КГ – 10%, середній рівень збільшився на 10,9%, низький рівень за даним критерієм в ЕГ становить 6,6%, в КГ – 43,3%.

Діагностовано зниження низького рівня та збільшення високого й середнього за критерієм продуктивність образів. У експериментальній групі відбулося зростання високого рівня з 11,3% до 33,3%, середнього рівня з 45,2% до 66,6%, низького рівня з 43,5 до 0%. Під час обстеження діти активно намагалися продукувати власні ідеї, які перевтілювали в образи з подальшим їх застосуванням у творчих продуктах. Крім цього, дошкільники детально описували свій новостворений образ із подальшим його застосуванням у творчій роботі. Отримані дані контрольної групи свідчать про незначне зниження високого та середнього рівня.

За критерієм швидкість створених образів в ЕГ кількість дітей на низькому рівні не виявлено, відносно зросли показники високого рівня – 33,3% та середнього рівня – 66,6%. Під час повторного дослідження діти ЕГ швидко орієнтувалися в незвичних для них ситуаціях та створювали значну кількість образів, які інтерпретували на композиційні картини із завданням. Діти характеризувалися швидкістю думки, в проблемних ситуаціях за допомогою імпровізації із образами вдало виконували поставлене перед ними завдання. У КГ значних позитивних змін не виявлено. Діти хаотично та непродумано видають образи, які не пов'язані із зазначеною темою чи завданням.

Окремо, за допомогою діагностичного інструментарію, який ми використовували на констатувальному етапі, нам вдалося простежити динаміку змін прояву показників творчої уяви дошкільників до та після формувального впливу (таблиця 3.3).

Отримані дані свідчать про позитивні зрушення в експериментальній групі, де можемо спостерігати динаміку (0,51) суттєвого зменшення низького рівня. Вагомих змін у контрольній групі не відбулося. Графічно ці результати представлені на діаграмі (рис. 3.1).

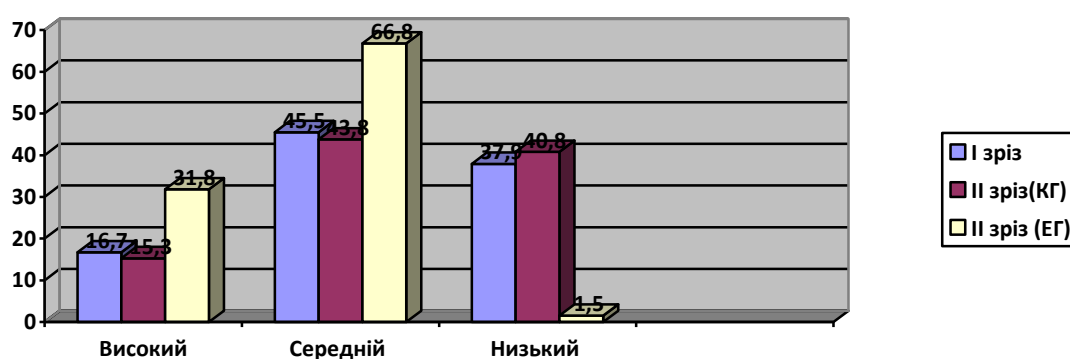

Рис. 3.1. Рівні розвитку творчої уяви старших дошкільників (до і після формувального експерименту), де 1 – низький рівень, 2 – середній рівень, 3 – високий рівень

Як видно з діаграми, отримані дані першого та другого зрізів показують, що в експериментальній групі в результаті формувального експерименту

зафіксовано статистично значущі зміни, які відображають зменшення кількості дітей із низьким (з 37,9% до 1,5% відповідно) та збільшення кількості дітей із високим (з 16,7% до 31,8% відповідно) рівнями розвитку загального показника творчої уяви.

За результатами аналізу даних рівня розвитку творчої уяви старших дошкільників констатовано значні якісні зміни дітей ЕГ, що проявляються в здатності дітей до генерації відповідної кількості нових образів, які за допомогою засобів мовлення апробовуються та втілюються в творчих продуктах. Діти характеризуються творчою спрямованістю, ініціативністю та самостійністю при вирішенні проблемних завдань. Під час роботи спостерігається позитивне емоційне ставлення як до процесу створення образу, так і після його втілення в певний продукт діяльності.

Що стосується контрольної групи, то результати першого та другого зрізів показують, що тут зафіксовано незначну різницю між отриманими даними до і після формуального експерименту. За критерієм знаків ця різниця не є статистично значущою і в цілому не змінює ситуацію щодо розвитку творчої уяви.

Для статистичної перевірки значущості відмінностей між рівнями розвитку творчої уяви у контрольній та експериментальній групах по закінченню формуального експерименту обчислення було здійснено за допомогою t-критерію Стьюдента. Отримане емпіричне значення t (5.1) перебуває в зоні значущості. Отже, середньостатистичний показник між експериментальною і контрольною групами значно більший ніж 0,1, це говорить про те, що рівень творчої уяви у ЕГ групі вищий, ніж у КГ групі дітей старшого дошкільного віку. Емпіричні значення t-критерію та уніфіковані результати експериментів з урахуванням середньостатистичного показника наведено у табл. 3.4.

Таблиця 3.4

Статистика показників розвитку творчої уяви дітей старшого дошкільного віку до та після формувального експерименту (%)

Рівень розвитку творчої уяви	I та II зрізи (методика О.Є Кравцова «Де чие місце»)						Середньо статистичний показник	Динаміка
	Високий		Середній		Низький			
	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%		
I зріз	5	16,7	14	45,5	11	37,9	0,79	
II зріз (ЕГ)	10	33,3	20	66,7	0	0	1,33	0,54
II зріз (КГ)	4	13,3	14	46,7	12	40	0,73	-0,06

* – рівень статистичної значущості ($p < 0,05$)

N (ЕГ) – 30; N (КГ) – 30.

Як видно з табл. 3.4, в експериментальній групі в результаті формувального експерименту зафіксовані відмінності на рівні тенденції ($p < 0,05$) між результатами 1-го та 2-го зрізів. Отримані дані свідчать, що збільшення кількості дошкільників із високим рівнем розвитку творчої уяви (з 16,7% до 33,3%) відбулося в результаті значного зниження кількості респондентів у групі з низьким (з 37,9% до 0%) і збільшення у групі з середнім (з 45,5% до 66,7%) рівнями розвитку творчої уяви.

Так в експериментальній групі виявлено динаміку певних змін рівня творчої уяви (0,54). Що стосується контрольної групи, то результати першого та другого зрізів показують, що тут зафіксовано незначну різницю між отриманими даними до і після формувального експерименту. Значної динаміки практично не зафіксовано (0,06). За критерієм знаків ця різниця не є статистично значущою і в цілому не змінює ситуацію щодо розвитку рівнів творчої уяви.

Відповідно до мети дослідження, нами було виявлено домінування показників середнього та низького рівнів розвитку творчої уяви, що свідчить про недостатню сформованість його компонентного складу і нестійкість цілісності через слабкий перехід від одного компонента до іншого та низький рівень емоційності. У той же час показники високого рівня розвитку творчої

уяви, які є необхідними для розвитку особистості та її переходу до шкільного навчання, є незначними.

Після реалізації програми психологічних умов розвитку творчої уяви старших дошкільників нами були виявлені позитивні зміни у розвитку творчої уяви дітей експериментальної групи.

Вважаємо за доцільне проаналізувати зміни, які зафіксовані в результаті формувального експерименту в експериментальній і контрольній групах, відповідно до психологічних умов.

За допомогою подальшого порівняння результатів першого та другого зрізів показників психологічних умов, в експериментальній групі виявлено значне підвищення високого рівня, в контрольній групі рівень розвитку за діагностичними методиками суттєво не змінився.

Із метою уніфікації системи кількісного обрахування емпіричних результатів, отриманих під час діагностування, нами була передбачена система вирахування середньостатистичного показника. При цьому було передбачено, що виявлений у ході експерименту високий рівень оцінювався 2 балами, середній – 1, низький рівень – 0. У подальшому обраховувався середньостатистичний показник за всім масивом респондентів.

Таблиця 3.5

Статистика показників розвитку психологічних умов за діагностичними методиками до проведення формувального експерименту (%)

№	Умови	Показники	Рівні						Середньостатистичний показник
			Високий		Середній		Низький		
			К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%	
1	Розвиток пізнавальних процесів та уваги	Розвиток уваги	4	13,6	13	43,9	13	42,4	0,71
		Розвиток пам'яті	4	13,6	13	44,7	13	41,7	0,72
		Розвиток мислення	3	12,1	14	45,6	13	42,4	0,69

2	Розвиненість мовлення	Розвиток мовлення	4	12,9	13	44,7	13	42,4	0,7
3	Внутрішня мотивація до творчої діяльності	Наявність пізнавального інтересу	4	12,1	14	47,2	12	40,2	0,72
		Емоційна спрямованість творчого процесу	4	14,4	14	46,2	12	39,4	0,75
4	Внутрішній план дій	Розвиток внутрішнього плану дій	3	11,4	12	40,2	15	48,5	0,63

Виходячи з кількісних показників, слід зазначити, що за результатами констатувального експерименту, розвиток психологічних умов знаходиться на середньому та низькому рівні.

Таблиця 3.6

Кількісні показники розвитку психологічних умов після проведення формувального експерименту у ЕГ (%), при n-30.

№	Умови	Показники	Рівні						Середньо статистичний показник
			Високий		Середній		Низький		
			К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%	
1	Розвиток пізнавальних процесів та уваги	Розвиток уваги	12	40,0	14	46,7	4	13,3	1,27
		Розвиток пам'яті	12	40,0	15	50,0	3	10,0	1,3
		Розвиток мислення	11	36,7	17	56,7	2	6,6	1,31
2	Розвиненість мовлення	Розвиток мовлення	12	40,0	14	46,7	4	13,3	1,27
3	Внутрішня мотивація до творчої діяльності	Наявність пізнавального інтересу	12	40,0	16	53,3	2	6,6	1,33
		Емоційна спрямованість творчого процесу	13	43,3	15	50,0	2	6,6	1,37
4	Внутрішній план дій	Розвиток внутрішнього плану дій	11	36,7	16	53,3	3	10,0	1,27

Аналіз результатів, отриманих за методикою контрольного зрізу, дав розгорнуту картину тих змін, які відбулися у індивідуальних особливостях творчого розвитку досліджуваних ЕГ за період формувального експерименту.

З огляду на отримані результати, можна стверджувати, що в експериментальній групі зросли показники високого рівня розвитку пізнавальних процесів, зокрема, високий рівень розвитку уваги зріс на 26,4 %, пам'яті на 26,4%, процесу мислення на 24,6%. Суттєво зменшився низький рівень розвитку. Загальний середньостатистичний показник знаходиться в межах від 1,27-1,31, що говорить про позитивну динаміку розвитку.

Виявлено значні позитивні зміни в розвитку мовлення, що характеризується збільшенням словникового запасу, образністю мовлення, емоційним забарвленням тощо. Зросли показники високого рівня з 12,9% до 40%, середнього рівня з 44,7% до 46,7% та знизився низький рівень з 42,4% до 13,3%.

У результаті формувального експерименту зросли показники високого рівня за психологічною умовою «внутрішня мотивація до творчої діяльності». На підставі якісного аналізу констатовано підвищення пізнавального інтересу (40%) дітей до творчої діяльності, їх мотиваційна та емоційна спрямованість (43,3%), ініціативність, активізація активності дошкільників під час роботи. Спостерігали прояв емоційності подачі створених образів та позитивне емоційне ставлення до власної творчості.

Зросли кількісні показники високого рівня за психологічною умовою «внутрішній план дій» з 11,4% до 36,6%, показники середнього рівня збільшилися на 13,1% (з 40,2% до 53,3%). Низький рівень зменшився на 38,5%. Якісний аналіз дозволяє констатувати про розвиток вміння дітей до цілісного плану дій при вирішенні проблемного завдання та внутрішньому маніпулюванні образами, при їх представленні в готовому варіанті для створення продукту творчості.

Нами представлено порівняльну характеристику рівнів розвитку творчої уяви старших дошкільників КГ після формувального експерименту у табл. 3.7. Спираючись на отримані емпіричні результати, нами не виявлено в КГ значних змін у показниках розвитку за всіма психологічними умовами. Показники високого та середнього рівня залишилися майже сталими.

Таблиця 3.7

**Кількісні показники розвитку психологічних умов в КГ після проведення
формульовального експерименту (%), n=30**

№	Умови	Показники	Рівні						Середньо-статистичний показник
			Високий		Середній		Низький		
			К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%	
1	Розвиток пізнавальних процесів та уваги	Розвиток уваги	4	13,3	13	43,3	13	43,3	0,70
		Розвиток пам'яті	6	20,0	9	30,0	15	50,0	0,70
		Розвиток мислення	4	13,3	12	40,0	14	46,6	0,66
2	Розвиненість мовлення	Розвиток мовлення	5	16,6	11	36,6	15	50,0	0,70
3	Внутрішня мотивація до творчої діяльності	Наявність пізнавального інтересу	6	20,0	9	30,0	15	50,0	0,66
		Емоційна спрямованість творчого процесу	6	20,0	10	33,3	14	46,6	0,73
4	Внутрішній план дій	Розвиток внутрішнього плану дій	4	13,3	11	36,6	15	50,0	0,63

У табл. 3.8. показано результати первинних показників ЕГ та КГ до проведення програми розвитку та діагностичні зрізи після закінчення (II зріз) формульовального експерименту в експериментальній та контрольній групах. Можна констатувати, що у досліджуваних експериментальної групи відбулося значне зростання кількості дітей із високим рівнем творчої уяви.

Ми переконалися, що обрані методики дозволяють ефективно впливати на творчу діяльність дітей. Вивчивши результати формульовального експерименту та порівнявши їх із результатами констатувального експерименту, ми відмітили ряд суттєвих відмінностей, а саме, відсутність будь-якої динаміки розвитку творчої уяви у дітей КГ у порівнянні з позитивними змінами дітей ЕГ.

Таблиця 3.8

**Порівняльна таблиця по середньостатистичних показниках розвитку за
діагностичними методиками до та після проведення формувального
експерименту (%)**

№	Умова	Методика	Показники	Контрольна група			Експериментальна група		
				I зріз	II зріз	Динаміка	I зріз	II зріз	Динаміка
1	Розвиток пізнавальних процесів та уваги	Немов «Знайди і викресли»	Увага	0,71	0,70	-0,01	0,71	1,27	0,56
		Істоміна «Запам'ятай 10 слів»	Пам'ять	0,72	0,70	-0,02	0,72	1,3	0,58
		Берштейн «Послідовність подій»	Мислення	0,69	0,66	-0,03	0,69	1,31	0,62
2	Розвиненість мовлення	Немов «Придумай розповідь»	Мовлення	0,70	0,70	0	0,7	1,27	0,57
3	Внутрішня мотивація до творчої діяльності	«Дерево бажань»	Пізнавальний інтерес	0,72	0,66	-0,06	0,72	1,33	0,61
		Немов «Придумай розповідь»	Емоційна спрямованість	0,75	0,73	-0,02	0,75	1,37	0,62
4	Внутрішній план дій	Череднікова «Перестановка сірників»	Внутрішній план дій	0,63	0,63	0	0,63	1,27	0,64

Як видно з табл. 3.8, за результатами першого та другого зрізів формувального експерименту зафіксовано значущі зміни, які свідчать, що в експериментальній групі до формувального експерименту переважав низький рівень розвитку пізнавальних процесів та уваги. У результаті проведеної розвивальної роботи кількість досліджуваних із середнім і високим рівнем розвитку суттєво збільшилася, натомість, як у контрольній групі статистично значущих змін щодо розвитку пізнавальних процесів зафіксовано не було. Усі без винятку діти експериментальної групи адекватно сприймали інформацію

пізнавального змісту, проявляли активність та захопленість усім процесом пізнання. Високий (здатність до відображення деталей та їх рекомбінаторика, адекватне сприймання змісту інформації та прагнення до цілісного його сприймання) та середній (нетривала зосередженість уваги на предметах та об'єктах, схильність до значних коливань; невеликий обсяг запам'ятовування, не охоплення необхідної кількості деталей, слабка здатність до рекомбінаторики, детальний аналіз матеріалу та значна кількість уточнюючих запитань) рівні розвитку пізнавальних процесів.

Рівень розвитку даної умови із середньостатистичними показниками (пам'ять – 1,3; увага – 1,27; мислення – 1,31) та їх динамікою зростання від 0,56 до 0,62 говорить про позитивний формувальний вплив.

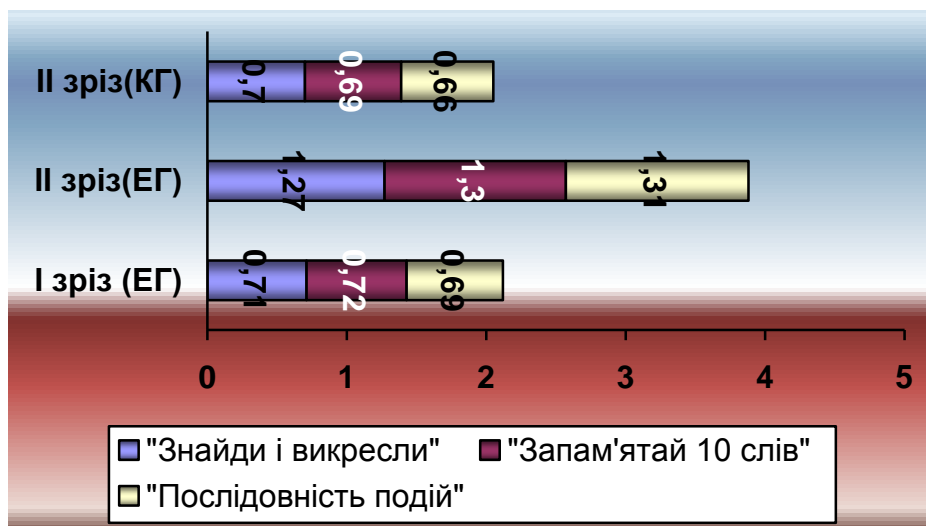

Рис. 3.2. Динаміка розвитку пізнавальних процесів та уваги ЕГ та КГ на етапі I та II зрізів за середньостатистичним показником

Далі проаналізуємо зміни, які зафіксовані в результаті формувального експерименту в експериментальній і контрольній групах щодо психологічної умови «Розвиненість мовлення».

За допомогою порівняння результатів першого та другого зрізів рівнів розвитку комунікативно-мовленнєвої діяльності старших дошкільників, в експериментальній групі виявлена підвищена динаміка рівня розвитку мовлення (0,57), зокрема, збільшення на 27,1 % дітей із високим рівнем розвитку, які характеризуються збільшенням соціального досвіду, його

апробацією з активним залученням методів комунікації; достатній словниковий запас, його висока образність, використання художніх засобів мовлення тощо.

Група із середнім рівнем розвитку мовлення збільшилася на 42 %, за рахунок зменшення досліджуваних, які до формувального експерименту були на низькому рівні. У 13,3% дітей зафіксовано низький рівень, що зумовлений постійними пропусками дітей ЗДО за станом здоров'я. Ці діти намагаються зробити все самі, не обговорюючи з ровесниками та дорослими, що негативно впливає на результати їх творчої діяльності. Ці дошкільники потребують спеціальної корекційної роботи шляхом розвитку їх комунікативних вмінь та навичок, підвищення соціальної активності, залучення до спілкування з ровесниками та дорослими.

Що стосується контрольної групи, то результати першого та другого зрізів не засвідчують вираженої позитивної динаміки його зростання.

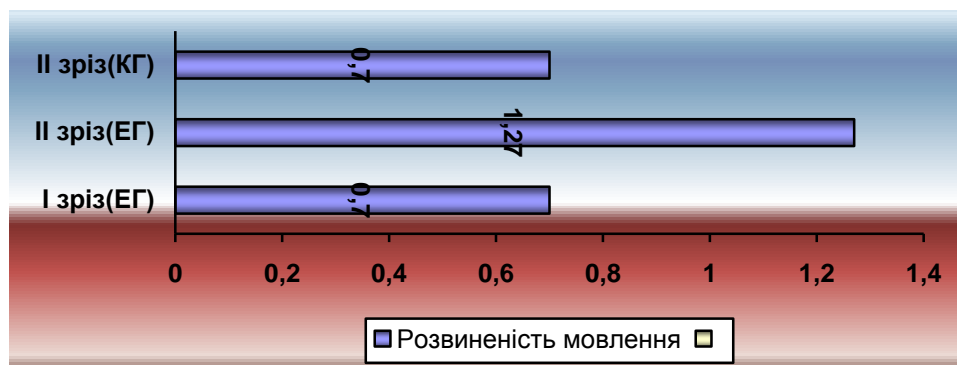

Рис. 3.3. Динаміка розвиненості мовлення ЕГ та КГ на етапі I та II зрізів за середньостатистичним показником

Отже, за умовою «Розвиненість мовлення» у ЕГ спостерігається позитивна динаміка 0,57, яка свідчить про розвиток зазначеної умови та її вплив на загальний фон розвитку творчої уяви дошкільників.

Наступний порівняльний аналіз результатів першого та другого зрізів рівня розвитку за психологічної умови «Внутрішня мотивація старшого дошкільника до творчості», проведених в експериментальній та контрольній групах, виявив значні відмінності в розвитку даної умови у

експериментальній групі під час формуючого експерименту, а в контрольній групі таких змін практично не зафіксовано.

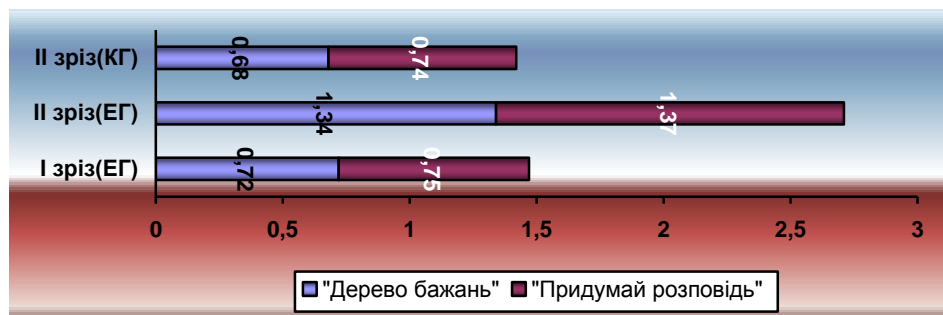

Рис. 3.4. Динаміка розвиненості психологічної умови «Внутрішня мотивація старшого дошкільника до творчості» ЕГ та КГ на етапі I та II зрізів за середньостатистичним показником

Як видно з рис. 3.4, результати першого та другого зрізів показують, що в експериментальній групі зафіксовані відмінності (на рівні $p < 0,003$). Діагностика проводилася відповідно до двох показників – наявності пізнавального інтересу та емоційної спрямованості творчого процесу. Було використано дві діагностичні методики. Для визначення розвитку пізнавального інтересу за методикою «Дерево бажань» після проведення формувального експерименту діти ЕГ показали такі результати: високий рівень – 40,0%. Суттєво збільшилась кількість дітей, що мають середній рівень розвитку мотивації до творчої діяльності (53,3 %). Низький рівень становив – 6,6% дітей.

Натомість, якщо проаналізувати дітей контрольної групи, то ми бачимо незначну динаміку розвитку за даною умовою. Діти контрольної групи демонстрували, як і раніше, мінімальність або відсутність вияву потреб у творчій діяльності, інтерес до творчості виникав дуже рідко, слабкий інтерес до завдання, незадоволення результатами діяльності та репродуктивний рівень творчої діяльності.

Як видно з табл. 3.8, в експериментальній групі в результаті формуючого експерименту зафіксовані відмінності на рівні тенденції ($p < 0,05$) між результатами 1-го та 2-го зрізів. Отримані дані свідчать, що збільшення

кількості дітей із високим рівнем розвитку щодо емоційної спрямованості творчого процесу (з 14,4% до 43,3%) відбулося в результаті значного зниження кількості респондентів у групі з низьким (з 39,4% до 6,6%) і збільшення у групі з середнім (з 46,2% до 50,0%) рівнями розвитку. А це означає, що переважна більшість дітей характеризується позитивним емоційним ставленням до процесу творчості, високою емоційністю та захопленістю при створенні та апробації творчих образів. Спостерігається позитивна динаміка – 0,62.

Що стосується досліджуваних контрольної групи, то тут результати майже не змінилися. Спостерігається негативна динаміка розвитку -0,02 при 0,62 в експериментальній групі.

Порівняльний аналіз результатів першого та другого зрізів за рівнями розвитку психологічної умови «Внутрішній план дій», показав значні кількісні та якісні відмінності в експериментальній групі, в контрольній групі таких змін практично не зафіксовано. Кількість дітей із високим рівнем розвитку збільшилася на 25,3% (з 11,4% до 36,7%), середній рівень розвитку було констатовано у 53,3% дошкільників, що на 13,1% більше, ніж до формувального експерименту. Зменшився рівень досліджуваних із низьким рівнем на 38,5%. Дітей характеризувала відсутність умінь оригінально та самостійно виконувати завдання творчого змісту, бідність створених образів та відсутність етапів творчого процесу, продуманих в уяві перед виконанням.

Результати повторної діагностики в контрольній групі дозволяють резюмувати, що між першим та другим зрізом зафіксовані зміни розвитку даної психологічної умови на рівні слабкої тенденції. Кількість респондентів із низьким рівнем збільшилася з 48,5% до 50%. Із середнім рівнем кількість досліджуваних зменшилась із 40,2 до 36,6. Незначні зміни, які виявлені за низьким рівнем розвитку внутрішнього плану дій, не змінюють ситуацію в цілому.

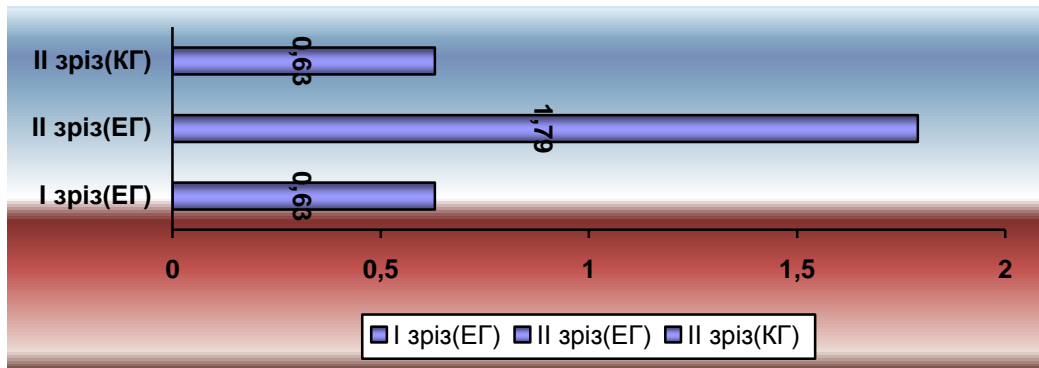

Рис. 3.5. Динаміка розвиненості психологічної умови «Внутрішній план дій» ЕГ та КГ на етапі I та II зрізів за середньостатистичним показником

Узагальнюючи результати аналізу динаміки змін досліджуваних показників в експериментальній групі до і після проведення формувального експерименту, зафіксовано статистично значущі позитивні зміни у рівнях розвитку творчої уяви досліджуваних ЕГ, у той час, як у КГ такі зміни є не значущими. Отримані результати дослідження засвідчують позитивні зміни в учасників експериментальної групи стосовно рівня розвитку їх психологічних умов. У результаті проведеної роботи у дошкільників підвищився оптимальний рівень розвитку пізнавальних психічних процесів, набули творчої спрямованості до творчої діяльності, високу позитивну емоційність, послідовність творчої діяльності та високу активність, легкість у прояві ініціативності та самостійності до створення оригінального продукту творчої уяви.

Статистична достовірність за обчисленими даними $p \leq 0,05$ всіх досліджених. Отже, можемо стверджувати, що відмінності між результатами в експериментальній та контрольній групі є статистично значущими і засвідчують достовірність позитивних зрушень, що відбулися у рівнях розвитку творчої уяви.

Отже, результати контрольного експерименту, зокрема їх кількісний та якісний аналіз, довели результативність представленої нами авторської експериментальної програми актуалізації психологічних умов розвитку

творчої уяви. Її запровадження дозволяє комплексно розвинути творчу уяву старших дошкільників, зокрема гіпотетично виведені та експериментально перевірені нами психологічні умови розвитку творчої уяви, дозволяють сприяти забезпеченню вироблення системи стійких умов та мотивів, розвиткові пізнавальних психічних процесів та здатності до творчої діяльності.

Проведений нами експеримент підтвердив ефективність розробленої і запровадженої нами психологічної програми розвитку творчої уяви та емпірично доведених психологічних умов, що робить актуальною задачу подальшої розробки на базі зазначеної програми психолого-методичних рекомендацій для батьків, психологів та вихователів

У цілому результати формульованого експерименту підтвердили гіпотезу, яка була висунута на початку експерименту, і довели, що важливою умовою розвитку творчої уяви дітей старшого дошкільного віку є активне забезпечення сприятливих психологічних умов її розвитку.

3.4. Психолого-педагогічні рекомендації щодо активізації творчої уяви старших дошкільників

Питання щодо виховання творчої особистості закономірно відносяться до пріоритетних проблем сучасної педагогічної та психологічної наук. Зазначена актуальність обумовлена передусім запитом сучасної освіти, реформування і трансформація якої здійснюється з метою забезпечення виховання інноваційної особистості, що в кінцевому підсумку є одним із головних завдань державної освітньої політики.

Сучасні наукові концепції психологічного і педагогічного забезпечення розвитку та формування особистості дають нам підстави для розгляду освіти в якості технологічної інновації, спрямованої на створення умов, здатних забезпечити активізацію та розвиток творчих можливостей дітей. Оновлене суспільство потребує створення нових освітніх концепцій, шляхів, засобів, методів перетворення у всіх сферах життєдіяльності. Однією із тенденцій

сучасної дошкільної освіти є зростання інтересу суспільства до креативного розвитку, який виявляється в системі творчої підготовки майбутньої інноваційної особистості, яка починається із дошкільного віку і здійснюється впродовж життя. Всі рівні освіти повинні будуватися на принципах наступності та забезпеченні цілісного розвитку особистості, а це означає, що найважливіші базові етапи фізичного, психічного та соціального розвитку дитини закладаються саме до завершення періоду дошкільного віку.

Важливою і невід'ємною складовою творчої особистості є її творча уява. Саме в уяві зароджуються і формуються початкові моменти творчості, які в подальшому осмислюються, конкретизуються і знаходять своє відображення у наукових відкриттях, винаходах, мистецьких творах та інших досягненнях людства, невід'ємною складовою яких є креативний компонент. Саме тому виникає потреба виховання інноваційної, креативної особистості та розробки нових, сучасних методів розвитку творчої уяви.

Як нами вже неодноразово акцентувалося, саме сенситивність розвитку творчої уяви в старшому дошкільному віці має забезпечити посилену увагу до розвитку зазначеної властивості в цьому віковому періоді організаторів дошкільної освіти, дослідників у галузі педагогіки і психології, практичних психологів та педагогів.

Особливістю програми розвитку є організація такого освітнього соціально-психологічного середовища, що сприятиме послідовному розвитку творчої спрямованості та здібностей дитини. З цією метою нами укладено комплекс відповідних засобів та методів розвитку, до якого включено сучасні науково-апробовані методи та авторські методики. При цьому планування та дизайн освітнього процесу здійснювалися таким чином, щоб вони були передовсім спрямовані на розвиток та мотивацію до пізнання та навчання.

У дошкільному віці провідним видом діяльності є гра. Проте елементи навчання, які використовуються в роботі з дітьми, за допомогою запропонованих нами методів та засобів так пролонгуються впродовж усіх видів дитячої діяльності, що сам процес навчання органічно поєднується з

ігровими формами і, таким чином, він не створює додаткового навантаження на психіку дитини. Відповідно у дошкільника не втрачається інтерес до роботи та продовжується активне просторово-предметне пізнання. У контексті нашої роботи ми передбачили такий зміст програми, в якому провідні види діяльності дітей старшого дошкільного віку певною мірою будуть збережені і у молодшому шкільному віці. Це дасть можливість до поступового переходу дошкільників до шкільного навчання, як нового провідного виду діяльності, та забезпечить полегшений адаптаційно-ігровий період переходу до початкового навчання.

Керуючись Базовим компонентом дошкільної освіти, в роботі з дітьми дошкільного віку потрібно враховувати визначені цим документом пріоритети щодо розвитку особистості: особистісно-орієнтований, компетентнісний, діяльнісний та середовищний підходи.

Отже, завдання дорослого – створення фундаменту для розвитку творчої особистості. Обов'язкове врахування під час роботи педагогічними працівниками оптимального вікового періоду для розвитку творчої діяльності. Ряд науковців, ґрунтуючись на дослідженнях Л.С. Виготського, В.В. Давидова, О.В. Запорожця, Д.Е. Ельконіна, Г.С. Костюка, В.К. Котирло, С.Є. Кулачківської, В.Т. Кудрявцева, О.І. Кульчицької, С.О. Ладивір, О.М. Матюшкіна, Т.О. Піроженко, Ю.О. Приходько, Л.М. Проколієнко, М.М. Поддякова вважають саме дошкільний вік найбільш сприятливим для розвитку творчої уяви, адже діти вже мають певний запас знань та власного життєвого досвіду, який можуть творчо комбінувати для отримання нового продукту творчості.

При укладенні методичних рекомендацій ми враховували сучасні тенденції розвитку дошкільної та початкової освіти, відповідно до умов реформування загальної середньої освіти на засадах Концепції Нової української школи.

Робота з розвитку творчої уяви старших дошкільників полягає в тому, щоб забезпечити психологічні умови розвитку зазначеної якості.

До психологічних умов розвитку творчої уяви нами віднесені такі:

- 1) розвиненість пізнавальних процесів та уваги (продуктивність та стійкість уваги, точність запам'ятовування, самостійність умовисновків, здатність до узагальнень, встановлення причинно-наслідкових зв'язків);
- 2) розвиненість мовлення (достатній словниковий запас, його образність, використання художніх засобів мовлення, нестандартність висловлювань, деталізація образів);
- 3) внутрішня мотивація старшого дошкільника до творчості (наявність пізнавального інтересу, емоційна спрямованість творчого процесу);
- 4) внутрішній план дій.

По кожній із зазначених умов нами розроблені відповідні психолого-педагогічні рекомендації для вихователів та батьків.

1. Розвиненість пізнавальних процесів та уваги (продуктивність та стійкість уваги, точність запам'ятовування, самостійність умовисновків, здатність до узагальнень, встановлення причинно-наслідкових зв'язків).

Активізація пізнавальних процесів (увага, відчуття, сприймання, пам'ять, мислення, уява, мовлення) характеризується випереджаючою діяльністю, що і забезпечує подальшу ефективність зазначених процесів. Сам процес пізнавальної активності тісно взаємопов'язаний із пізнавальною діяльністю, самостійністю дошкільника, його спілкуванням із дорослими та однолітками і розумовим розвитком.

Старший дошкільний вік визначається розвитком образних форм пізнання оточуючого – відчуття і сприймання, образне мислення та уява, яка базується на конкретному відображенні оточуючої дійсності. Однією із ключових позицій для дошкільника є емпіричне узагальнення свого власного досвіду, який здобувається за допомогою наочних уявлень та узагальнюється за допомогою образних засобів.

Важливо звернути увагу на стан впровадження творчих аспектів під час навчально-пізнавальної діяльності (заняття) у закладах дошкільної освіти. Тут варто зробити акцент на отриманні нових знань та формі їх подачі.

Класик вітчизняної психології Г.С. Костюк наголошував, що здібності, які формуються в процесі навчання, розвиваються завдяки отриманню знань, умінь і навичок. І важливим моментом є контроль їхнього розвитку та організація зайнятості дитини не лише одним видом діяльності. Діяльність потрібно комбінувати для отримання досвіду та його фіксації для подальшого розвитку.

За Г.С. Костюком, дошкільник не просто засвоює знання, а одночасно використовує свої надбання, в результаті чого власний досвід взаємодіє з отриманою інформацією, в процесі чого створюються припущення та матеріал для творчої уяви. Даний процес учений називає саморух, саморозвиток дитячого мислення.

Отже, важливим аспектом активізації пізнавальних процесів є вміння отримувати інформацію з подальшим її запам'ятовуванням. Без даного вміння неможливий творчий пошук та розвиток пізнавальних процесів. Адже на даному етапі велику увагу слід приділити індивідуальним особливостям сприймання дошкільниками предметів їх оточення (асоціації при сприйманні об'єкта, вербальні та невербальні можливості дитини, обсяг уже набутих знань тощо). Зазначені вказівки сприяють формуванню багатоаспектного дитячого досвіду та, на основі нього, побудови нових, оригінальних продуктів творчої уяви. Підвалини подальшого розвитку та бажання і вміння навчатися залежать від своєчасної активізації пізнавальних процесів, від забезпечення активної позиції щодо пізнання навколишнього світу. Адже підґрунтям для пізнавальної активності дошкільника є пізнавальна потреба у отриманні нових знань.

Варто відмітити, що інформація, яка отримана через активізацію пізнавальних процесів, повинна бути «присвоєна» дитиною, стати елементом її свідомості, особистого досвіду. Забезпечення може відбуватися за допомогою інтеріоризації. Інтеріоризація (франц. *interiorisation* - перехід ззовні всередину, від лат. *interior* - внутрішній) - формування внутрішніх структур людської психіки через засвоєння зовнішньої соціальної діяльності,

привласнення життєвого досвіду, становлення психічних функцій і розвитку в цілому. Тобто, ми виходимо з того, що будь-яка інформація, перш ніж стати індивідуальним надбанням дитини, повинна бути присвоєна та реалізована зовні.

Отож, інтеріоризація набутої інформації – це збагачення досвіду дошкільника враженнями від сприймання нового предмета та засвоєння соціального сенсорного досвіду з подальшим відкладанням його у пам'яті. У даному випадку сприймання виступає як взаємодія між інформаційним потоком та когнітивним.

Важлива організація взаємодії дошкільника з ровесниками та дорослими, в ході якої засвоюється інформація та набуття суспільного досвіду, який може бути основою для створення об'єктів творчої уяви. Відбувається попередня апробація результатів творчої уяви.

Дана властивість створює більш повне і ефективно забезпечення даної психологічної умови. За допомогою неї можна додатково отримувати, поглиблювати та уточнювати інформацію, яка в подальшому стане вихідною для створення образів творчої уяви. Адже творча взаємодія є стимулюючим засобом для продуктивності творчого процесу та для розвитку творчих якостей особистості.

Для досягнення активізації вищезазначеної психологічної умови рекомендуємо наступні методи:

- 1) систематичне використання під час організації навчально-пізнавальної діяльності дітей різноманітних інноваційних педагогічних технологій, методів і прийомів. Діапазон дидактичних методів і прийомів варто розширювати розвивальними іграми і вправами, логічними задачами, проблемними питаннями, ігровими технологіями, що активізують у дітей мислення і уяву. Потрібно організовувати систематичні спостереження, пошуково-дослідну діяльність, використовуючи розвивальне середовище групи;
- 2) використання в освітньому процесі різних видів дитячої діяльності творчого характеру (ігор, технічного і художнього моделювання тощо);

використання практико-орієнтованих ситуацій, подібних до реального життя, які сприятимуть позитивній активізації пізнавальних процесів;

3) визначення індивідуальних вподобань дитини;

4) здобуття дитиною соціально-історичного досвіду.

Здобутий досвід дитини в дошкільному віці – це розвиток її кругозору та створення основи для творчої уяви.

Специфіка даної рекомендації вимагає її диференціації за суб'єктом виховного впливу. Для вихователів важливим аспектом є формування дитини як особистості, врахувавши активність дитини та контроль по засвоєнню соціально-історичного досвіду. У роботі рекомендується використовувати різного плану ігри – подорожі, в яких поєднано здобуття інформації, виконання завдань та здобуття певного практичного досвіду в кінцевому результаті.

Батьки для забезпечення вищезазначеної психологічної умови повинні надати дитині можливість для здобуття досвіду за допомогою екскурсій, подорожей, відвідувань зоопарку тощо. Чим більше соціальне оточення та нова інформація, тим продуктивніше набувається власний досвід. Важливим елементом у роботі батьків є можливість надання дитині самостійно та колективно досліджувати світ, не обмежувати в інформації та не створювати шаблони заборони;

5) допомога дошкільнику в процесі змістового упорядкування отриманої інформації по пізнавальним групам.

Дуже важливо навчити дошкільника присвоювати отриману інформацію та вміло нею користуватися уже у вигляді індивідуального досвіду.

Будь-яка інформація, яка подається дітям, повинна бути структурно систематизована у логічній послідовності відповідно до виховного, розвивального чи ігрового характеру. Форма подачі повинна бути змістовною, цікавою, мотивуючою. Пропонується найбільш оптимальний варіант подачі – це комбінований тип (зацікавили [підводимо до отримання нової інформації]-

виклад нової інформації – запитання дорослого – запитання дітей (даємо відповідь із елементами евристичної бесіди);

б) підбір системи проблемно-пошукових ситуацій для активного формування власного досвіду, а також його розширення, систематизація і закріплення отриманої інформації, відповідно до запропонованих пізнавальних тем. Можливі декілька варіантів трансляції інформації до дитини: через дорослого та через відео, фільми, картинки. Робимо акцент на емоційній насиченості, яка в разі підвищує отримання та формування індивідуального досвіду дошкільника (Додаток А);

7) використання методики «Евристичне знаково-соціальне вираження» (Додаток Б);

8) практикувати в роботі узагальнюючі бесіди після відвідання пізнавальних заходів із подальшим використанням ігрових та інших заходів творчого характеру для створення образів творчої уяви.

2. *Внутрішня мотивація старшого дошкільника до творчості (наявність пізнавального інтересу, емоційна спрямованість творчого процесу);*

Структура творчої спрямованості містить у собі наявність системи стійких мотивів до творчої діяльності, творчий досвід та індивідуальні особливості характеристики дітей. У кінцевому результаті індикатором творчої спрямованості є її творча активність. Творча спрямованість дошкільника проявляється як властивість людської психіки, якій притаманні ініціативність, активність мислення, творча уява, здатність до пошуку та вміння шукати шляхи вирішення поставлених завдань, наявність здібностей та певних інтересів, здатність до емоційної задоволеності як від результату, так і від самого процесу творчості, сформованість мотиваційно-творчої активності дошкільника на основі творчих здібностей.

Проблему творчих здібностей досліджували значна кількість вчених-психологів (Б.Г. Ананьєва, Д.Б. Богоявленська, Л.А. Венгер, Л.С. Виготський, Дж. Гілфорд, Ю.З. Гільбух, О.М. Дяченко, В.Н. Дружинін, Г.С. Костюк, В.Т. Кудрявцева, О.Л. Кононко, В.А. Крутецький, С.Є. Кулачківська,

Н.С. Лейтес, О.М. Леонтьєв, О.М. Матюшкін, В.О. Моляко, О.Л. Музика, Я.А. Пономарьов, Дж. Рензуллі, В.О. Рогозіна, В.А. Роменець, С.Л. Рубінштейн, С.О. Сисоєва, Б.М. Теплов та інші). Вчені розглядають творчі здібності як таку властивість індивіда, що розвивається на основі задатків під час його взаємодії з соціумом та в результаті чого є основою для розвитку психічних процесів.

Звертаємо увагу педагогічних працівників та батьків на те, що ефективний розвиток творчих здібностей дошкільників відбувається за допомогою створення відповідного розвиваючого середовища із залученням дітей до творчої діяльності, яка базується на отриманні власного досвіду, врахування індивідуальних особливостей, потреб, інтересів та сензитивних етапів розвитку дошкільників.

Однією із ключових позицій, при активізації творчої спрямованості та розвитку творчих здібностей, є врахування особливостей розвитку творчої особистості на різних вікових етапах (Н.М. Бібік, І.М. Біла, І.А. Зязюн, О.І. Кульчицька, В.В. Рибалка, О.Я. Савченко, С.О. Сисоєва, Л.О. Хомич).

У контексті сучасного освітнього процесу неприпустиме безмотивуюче керівництво творчою діяльністю дітей. Педагогічні працівники повинні відходити від застарілих стереотипних поглядів на розвиток і виховання дитини. В основі активізації творчої спрямованості не повинні лежати регламентовані шаблони. Натомість завдання дорослих активізувати мислення дітей та всі психічні процеси, щоб заохотити дітей до творчої роботи, спрямувати їх емоційно-пізнавальну потребу, яка виникає під час потреби у нових враженнях, у прагненні до активної дії.

Для досягнення даної психологічної умови рекомендуємо наступні методи:

1) створення творчого середовища, що сприяє розвитку творчих здібностей.

Створення сприятливих розвивальних умов у закладі дошкільної освіти означає забезпечити сукупність таких умов, за яких атмосфера та змістовно-матеріальне наповнення сприятиме для прогресивного розвитку творчості та

самостійності дитини. Дане розвивальне середовище повинно базуватися на знаннях вікових та індивідуальних особливостей кожної дитини;

- 2) створення умов для широкого кола інтересів;
 - 3) свобода у виборі діяльності та правило «розумної підказки»;
 - 4) використання у роботі творчих вправ та ігор комбінованого характеру;
 - 5) використання методики «Евристичне знаково-соціальне вираження» (Додаток Б);
- б) психологічна просвіта вихователів.

Ще одним компонентом зазначеної психологічної умови є *емоційна спрямованість творчого процесу*. Успішність будь-якої дитячої діяльності залежить від позитивного емоційного фону та загального емоційного стану дитини в момент роботи. Важливими компонентами, при врахуванні даної умови, є позитивне ставлення до об'єктів творчої уяви в момент діяльності та до процесу творчості загалом.

Для досягнення дошкільниками емоційної спрямованості творчого процесу рекомендуємо наступні методи:

- 1) максимальне залучення дітей до розваг, свят.

Надається перевага в ініціюванні дитини в організаційній роботі та підготовці до свята. Якщо дитина запрограмує себе на творчу роботу у зв'язку з відповідальністю за неї, буде скомбіновано етап переходу від творчої діяльності до задоволення отриманим продуктом.

Для батьків рекомендовано раз на тиждень створювати міні-свята (розваги) на тему, яка цікава дитині. Це дасть змогу розвинути стійкий інтерес дитини та створить сприятливий психологічний клімат. Рекомендується фантазувати разом із дитиною та підтримувати її ідеї щодо форми свята (розваги).

Пропонується **використання методики WowBox** - комплект для читання та гри із доповненою реальністю (AR) дитячих казок («Кіт у чоботях»; «Спляча красуня»; «Білосніжка та семеро гномів» тощо), ілюстрації яких оживають за допомогою використання смартфона. Об'єднання книги та

гаджета сприяє емоційному збагаченню, розвитку пізнавального інтересу та мотивації до вирішення творчих завдань, які пропонуються в книзі.

Рекомендується під час роботи з книгою створювати для дитини міні-виставу, яка оживає за допомогою доповненої реальності (AR) та голосової інтонації, під час читання самої казки. Після прочитання твору, дитина дофантазовує свої елементи сюжету казки, переносячись із реального життя у віртуальне, беручи безпосередньо участь у сюжеті за допомогою уявного героя. За бажанням, дитина виготовляє маску для свого героя та з присутніми ігровими елементами по мотивах казки, що додаються до книги (паперова маска, браслети, наклейки), розіграє з дорослими рольову гру.

Для вихователів ми рекомендуємо роботу за методикою «Куточок казкових ідей». Саме запропонований варіант дає змогу одночасно прослідкувати зародження творчості, етап протікання творчих ідей, емоційний стан під час процесу роботи та кінцевий результат у вигляді інсценізації власної казки.

Макет куточка рекомендовано розмістити в центральній частині групи з роз'ясненням правил роботи з ним. Дана методика передбачає самостійну роботу дітей із куточком. Вихователь виступає у вигляді спостерігача та координатора поетапної роботи;

- 2) збагачення емоційно-чуттєвого досвіду та розвиток творчої уяви за допомогою авторського ілюстрованого розвивально-ігрового журналу «Крок до творчості» [7]. Журнал може використовуватись як адаптаційний засіб при переході дитини з дошкільного закладу в школу, так і розвивальним засобом;
- 3) досягнення емоційного задоволення шляхом активних соціальних та творчих дій при виготовленні спільного проекту.

Пропонується групова робота дітей над заданим об'єктом, яким може бути виготовлення календаря, малюнка, приготування спільної страви тощо.

3. Внутрішній план дій

Враховуючи тенденції сучасної дошкільної освіти щодо розвитку та виховання «нової» інноваційної особистості, завдання педагогічного

працівника полягає в тому, щоб цілеспрямовано сформувати один із компонентів творчості – творчу уяву. Саме дошкільний вік є базисом для перетворення дитини в дієспроможну творчу особистість. Рядом дослідників (А.А. Блохом, О.О. Вовчик-Блакитною, П.К. Енгельмейером) було встановлено, що сформований до кінця дошкільного віку внутрішній план дій, є складовою творчого процесу та сприяє цілеспрямованості задумів, які, проходячи творчу переробку, подаються у вигляді емоційно забарвленого творчого продукту. Адже протягом старшого дошкільного віку дитина оволодіває навичками, прийомами та способами творчої уяви (аглутинація, аналогія, типізація, перебільшення тощо) і за їх допомогою подумки уявляє образи майбутнього продукту творчої уяви. Завдання педагога допомогти їй пройти стадії формування та розвитку творчої уяви, а саме, від наслідування до копіювання, від репродуктивної творчості до створення нового, оригінального продукту.

Важливою, в даному аспекті проблеми, є позиція дорослого під час творчої діяльності. Сучасний вихователь повинен відповідати вимогам часу, а саме: мати профільну освіту; володіти новітньою інформацією; знати методи стимулювання творчих процесів; проявляти творчу активність під час роботи; уміти зацікавити дітей та мотивувати до творчості; відмова від шаблонності виконання завдань; уміти розширювати діапазон творчих ідей та задумів як своїх, так і дітей; будувати освітній процес відповідно до інтересів дитини.

Рекомендовано під час проведення заняття теоретичний матеріал подавати в поєднанні з практичним, або розбавляти його елементами евристичної бесіди, даючи змогу дітям активно та самостійно проявляти власні судження та шукати відповіді на поставлені запитання. Під час роботи варто звертати увагу на захопленість дошкільником процесом творчості та легкістю виконання завдань. Дана схема слугує найбільш оптимальною стратегією для розвитку та виховання творчого дошкільника.

Для досягнення даної психологічної умови рекомендуємо наступні методи:

- 1) використовувати демократичний стиль спілкування з дітьми;

- 2) використання методики «Метафоричні карти «Спритний фантазер» (Додаток В);
- 3) використання в роботі з дітьми творчих ігор та вправ за методом Дж. Радарі (Додаток Г);
- 4) заняття в закладах дошкільної освіти повинні носити творчий аспект, зміст повинен спонукати до творчої дії;
- 5) використання технології бріколаж (модефікований варіант для дітей);
Використання комплексу розвиваючих ігор для самостійної діяльності дітей (Додаток Д);
- б) Використання інтеграційних моделей ігор-вправ.

Головною метою зазначеного виду ігор-вправ є об'єднання окремих елементів ігор та вправ як дорослими, так і дітьми для трансформування об'єктів творчої уяви. При цьому важливо надавати дитині право на вибір (пропонується декілька варіантів поєднання) та самостійність при вирішенні проблемного завдання. Даний метод інтегрує у собі художньо-мовленнєву, театральну, образотворчу та пізнавальну діяльність. Є емоційним підсиленням для розвитку творчості дошкільника.

- 7) використання ігор із «LEGO».

Під час гри одночасно відбувається розвиток дитини, її навчання і виховання. Гра є стимулюючим засобом для ініціації власної діяльності та розвитку творчої думки, сприяє вмінню планувати свою роботу та творчо і сміливо втілювати власні ідеї у грі. Вона допомагає здобувати знання в бурхливому інформаційному потоці та сприяє успішному їх використанню та комбінуванню при створенні нового продукту творчої уяви.

Під час підбірки ігор-вправ для розвитку творчості, пропонуємо використовувати такі вимоги-вказівки:

- 1) повинні відповідати віковим особливостям дитини;
- 2) повинні відповідати інтересам дитини;
- 3) викликати позитивне емоційне задоволення (ігри-вправи повинні викликати ситуації успіху);

- 4) не мати на меті отримання лише одного правильного варіанта, а носити диференційований характер (декілька варіантів розв'язання). Важливо дати дитині можливість пояснити свій вибір та своє бачення;
- 5) ігри-вправи повинні носити багаторазовий характер;
- 6) відмова від типових шаблонів чи прикладів виконання;
- 7) надання можливості дітям використовувати вільні ігри;
- 8) створення психологічної безпеки під час творчої діяльності.

При проведенні занять вихователь у своїй роботі повинен враховувати творчий аспект, робити акцент на самостійності роботи, мінімізувати шаблонність виконання.

4. Розвиток мовлення

Головна функція даної психологічної умови- це апробація та соціалізація образів творчої уяви шляхом її втілення за допомогою засобів мовлення та додаткових видів діяльності, таких як образотворча діяльність, художньо-мовленнєва, театральна діяльність перед її відтворенням.

Ядро творчої діяльності складають психологічні процеси, інтерес до творчості та творча спрямованість. У результаті чого відбувається інтеріоризація аналітико-синтетичної діяльності у формі аглютинації, типізації, гіперболізації та екстеріоризація у формі мовлення.

Екстеріоризація (від лат. зовнішній) – це процес об'єктивації накопиченого особистісного досвіду як втілення в практичній діяльності так і в предметних діях задумів, планів і умінь шляхом переходу внутрішніх, раніше інтеріоризованих дій у зовнішні. Екстеріоризація взаємодіє з інтеріоризацією у процесі формування особистості. Зовнішня інформація, засвоюючись дошкільником, переходить у внутрішню, стає власним її досвідом. Тобто відбувається інтеріоризація творчих дій, формується здатність до оперування засвоєною інформацією, яка поступово переходить у новостворені образи. Наступним етапом є виявлення зазначених образів на зовні. Настає процес екстеріоризації, де відбувається процес переходу від внутрішньої (психічної діяльності) до зовнішньої (предметної). У результаті

чого відбувається винесення уявного процесу та результату творчої діяльності на зовні методом проговорення кожної дії.

Для екстеріоризації важлива правильна організація взаємодії дитини з ровесниками та дорослими.

В основі процесу екстеріоризації результатів творчої уяви шляхом їх проговорення та обговорення лежить потребово-стимулюючий, продукуючий та емоційний елементи.

Відтворення образів уяви в продуктах діяльності дитини є завершальним етапом у процесі творчої уяви. Оскільки будь-який продукт творчої уяви вченого, художника, мислителя, митця тощо повинен знаходити відображення в нових постулатах, технічних новинках, картинах, художніх творах тощо. Фактично це відтворення і є тим результатом, заради якого здійснюються всі процеси творчої уяви.

Зрозуміло, що в загальнолюдському плані творча уява дитини не становить нічого нового, проте, задіюючи всі етапи творчої уяви, дитина створює щось вже відоме людству, але принципово нове для себе і, таким чином, вчиться творити.

До основних видів дитячого відтворення результатів творчої уяви ми відносимо художньо-мовленнєву діяльність (образотворчо-мовленнєва, театральнo-мовленнєва, музично-мовленнєва, літературно-мовленнєва), театралізовану діяльність, образотворчу діяльність, ліплення, конструювання, ігрову діяльність. Звертаємо увагу на те, що мовленнєва творчість виступає у різноманітних формах, відповідно до чого відбувається їх взаємодія та взаємозбагачення.

Художньо – мовленнєва діяльність є інтегрованим засобом щодо розвитку творчої уяви дошкільників.

Комбінації взаємозв'язку мовленнєвої діяльності з іншими видами художньої творчості можуть бути різноманітними: словесна творчість і образотворча діяльність (діти малюють і складають розповіді до власних малюнків), мовленнєвотворча і музична діяльність (добір музичного твору до

своєї казки, музичні асоціації з сюжетом, вербалізований рухливий образ), театралізована та мовленнєвотворча діяльність (сюжетоскладання, складання сценаріїв, дитячий фольклор, ігрові діалоги-імпровазації), образотворча й театралізовано-мовленнєва (створення декорацій, атрибутів, костюмів, що ілюструють вигаданий дітьми сюжет, відбиття вражень від вистави у власних малюнках із наступним коментарем у вигляді зв'язного висловлювання).

Головною особливістю для образотворчої діяльності в творчому аспекті є відхід від шаблонного виконання завдань. Важлива ініціатива дітей до створення образу. Вихователь у даній роботі виконує функцію координатора. Під час протікання процесу створення образу, вихователем задається ряд питань для уточнення або підкріплення інтересу до роботи.

Варто наголосити про зв'язок продукту дитячої творчості з емоціями дошкільників.

Для досягнення даної психологічної умови рекомендуємо наступні методи:

- 1) дати дитині свободу у вияві творчих ідей;
- 2) не висміювати продукти творчої уяви;
- 3) під час проговорення дитячого продукту творчості використовувати уточнюючі запитання, наприклад: «Що ти уявив(-ла)?», «Якої форми уявлений предмет?», «Якого кольору уявлений предмет?», «Як ти назвеш свій уявний об'єкт?», «На що він схожий?», «Де і як ти його будеш використовувати?», «Що можна змінити чи додати до його поліпшення?», «Як би ти його відобразив (-ла) (малюнок, ліплення, оповідання інше)» тощо;
- 4) використовувати в роботі методику «Куточок казкових ідей» (Додаток Є);
- 5) організувати в групі «Куточок старої казки на новий лад». Даний куточок має вигляд фланелеграфа з великою кількістю казкових героїв та додаткових атрибутів. Дозволяється видумувати та виготовляти додаткових героїв, які потрібні для гри. Суть роботи полягає в моделюванні дітьми історій, казок, ситуацій із проговоренням. Робота може бути як індивідуальна, так і колективна;

б) для урізноманітнення роботи пропонується до використання модифікована методика за В.О. Сухомлинським, яка проводиться на свіжому повітрі.

Методика має дві форми проведення: перший варіант - групове завдання. Група дітей спостерігає за хмарами і по черзі дофантазовує творчі об'єкти, які намагаються сформувати та узагальнити із побачених силуетів хмар. Все детально описується та проговорюється. Після того, як декілька образів готові, дітям пропонується придумати історію про даних сфантазованих об'єктів, з прив'язкою до того, як вони потрапили на небо. Другий варіант – індивідуально-групове. Дітям пропонується уважно подивитися на хмари, продумати та уявити, кого чи що вони там бачать. Як результат, кожна дитина індивідуально малює побачений силует. Коли робота завершена, пропонується описати свій малюнок кожній дитині окремо. Завершується методика спільним приклеюванням малюнків на листок А3 та складанням спільної історії;

7) використання ігор із природнім матеріалом. Головний акцент робиться на юнгіантській пісочній терапії (сендплей);

8) використання ігрової методики «Лото від Льолі» (Додаток Е);

9) створення куточка самостійної художньої творчості;

10) для підкріплення актів творчості пропонується влаштовувати кожного тижня виставки дитячих робіт з індивідуальною презентацією. Даний метод можна використовувати як в закладах дошкільної освіти, так і вдома.

5. Психологічна безпека

У сучасному освітньому просторі психологічна безпека є головним завданням для розвитку дитини та збереження її психологічного здоров'я. Саме психологічне здоров'я є умовою успішного розвитку та становлення особистості.

Психологічна безпека – це позитивно емоційний стан дитини із активним забезпеченням її психологічного розвитку (стан психологічної захищеності, а також здатність людини і середовища відбивати несприятливі

зовнішні та внутрішні впливи (І. А. Баєва) або стан суспільної свідомості, у якому суспільство в цілому і кожна окрема особистість сприймають існуюче життя як адекватне й надійне, оскільки воно створює реальні можливості для задоволення природних і соціальних потреб громадян сьогодні й дає їм впевненість у майбутньому (С. К Рошин, В. А. Соснін). А.І. Баєв наголошує, що психіка має дві функції, які забезпечують відображення навколишньої дійсності та регуляцію поведінки і діяльності. Головним інструментом впливу є активна адаптація до оточуючого середовища.

Психологічна безпека особистості та психологічна безпека розвиваючого середовища взаємопов'язано впливають на розвиток особистості.

У закладах дошкільної освіти, крім основної мети – дати знання, завдання педагогічних працівників повинні бути спрямовані на активний курс повноцінного розвитку та становлення творчих особистостей. А це можливо лише завдяки нормальній психологічній атмосфері та сприятливому мікроклімату в групі, який впливає на соціалізацію дитини в соціумі та на психологічний комфорт дошкільників. Педагогічний працівник зобов'язаний враховувати індивідуальні особливості розвитку дітей даного вікового періоду та амплітуду прояву агресії та негативних емоцій, їх причини. Поведінка вихователя, коли дитина відчуває психологічну незахищеність, може викликати відмову вірити у себе та призводить до виникнення страхів.

Психологічна безпека дітей поза межами закладів дошкільної освіти. Насилля в сім'ї, лайки, сварки є психотравмуючими для дитини, викликаючи внутрішні та зовнішні загрози.

Відсутність психологічної безпеки призводить до набуття агресії дитини, уникнення спілкування, відсутності бажання до творчої діяльності, прояву ініціативності, віри у свої сили та можливості, а в подальшому це породжує проблеми в школі та соціумі .

Із метою вирішення проблеми психологічної безпеки, хочемо звернути увагу батьків та педагогічних працівників на джерела, які є чинниками виникнення негативного психоемоційного стану дітей:

- 1) асоціальне сімейне мікросередовище;
- 2) індивідуальні особливості дорослих, які взаємодіють із дітьми;
- 3) недостатня увага з боку дорослого;
- 4) бажання дорослих все зробити за дітей (за браком часу, для кращого визнання тощо).
- 5) маніпулювання дітьми;
- 6) авторитарний або ліберальний стиль спілкування;
- 7) порушення емоційно-особистісного розвитку дитини;
- 8) негативні міжособистісні відносини у групі, що викликає дезорієнтації в мікросоціумі ;
- 9) психоемоційні перевантаження тощо.

Для досягнення даної психологічної умови рекомендуємо наступні методи:

- 1) особистісно-зорієнтоване виховання;
- 2) забезпечення психологічної свободи;
- 3) врахування індивідуально-особистісних характеристик дитини;
- 4) ввести етап роботи з дітьми «позитивна оцінка чогось». Пропонується кожного дня знаходити причину, за яку дитину можна похвалити. Якщо це в групі, діти стають у коло, і по черзі в центр виходить кожна дитина, яку всі діти, починаючи від вихователя, хвалять або дякують їй за щось. Метод пропонуємо застосовувати і вдома батькам;
- 5) подання правдивої інформації дошкільнику, враховуючи вікові особливості;
- 6) планування в режимі для дітей ігор творчого змісту, надаючи перевагу їх ініціативності та самостійності (пропонуємо дітям придумувати самим гру, з власними правилами до неї);
- 7) створення куточка релаксації з відповідним колірним оформленням;
- 8) ввести постійний контроль за самопочуттям та настроєм дитини;

- 9) дотримання режиму дня як в садку, так і вдома;
- 10) правильне фізичне та психоемоційне навантаження. Прослідкувати за їх чергуванням;
- 11) музична терапія, гра на музичних інструментах, введення музичних пауз;
- 12) створення умов для реалізації потреби дитини в русі та творчому розвитку;
- 13) використання в роботі природнього матеріалу;
- 14) збереження саморегулятивних механізмів психіки дитини;
- 15) підтримки та розвитку творчої взаємодії дитини із середовищем, що передбачає рольову гнучкість та об'єднання в цілісне динамічне утворення «ми»;
- 16) сприяти ініціативності та здатності відчувати турботу дорослого та зацікавленість у дитині, отримання зворотнього зв'язку;
- 17) введення правила «заборона плюс». Дане правило означає, що будь-яка заборона озвучується із акцентом на розуміння емоційного стану дитини та проговорення, яку саме емоцію отримує дитина в даний момент. Пропонується відвести місце для окремого куточка, де буде можливість малювати. Куточок ділимо на дві частини. В одній частині пропонуємо дитині намалювати свій емоційний стан, свої емоції у вигляді будь-чого, які вона відчуває у момент відмови. Даємо смайли, якими вона підкріплює свій стан. Після проробленої роботи, разом із дитиною намагаємося знайти щось смішне в роботі, і разом із нею посміятися над негативним у малюнку. У другій частині пропонуємо знову намалювати щось, але уже позитивно висміяне з дитиною. Роботу підкріплюємо смайлами.
- 18) приймати індивідуальність дитини та підкреслювати її.

Висновки до третього розділу

Теоретичним підґрунтям формувального експерименту з актуалізації психологічних умов розвитку творчої уяви старших дошкільників стали положення про сензитивність періоду, принцип діяльнісного підходу, принцип розвивального навчання, принцип особистісно – орієнтованого підходу до дитини, генетичний принцип та принцип розвивально-інтегрованого підходу до навчання та розвитку дитини.

Актуалізація вищезазначених психологічних умов розвитку творчої уяви забезпечується засобами інноваційних технологій навчання, розвивальними, дидактичними та рольовими іграми і вправами; збагаченням сенсорного досвіду; використання господарсько-побутової, ручної та на лоні природи праці; збагаченням словника дітей; різними видами діяльності – художньо-мовленнєвої, театралізованої, творчо-імпровізаційної, музично-ритмічної та образотворчої; використання методу моделювання та вирішення творчих задач, наочні моделі-алгоритми, схеми, знаково-символічні засоби; розвитком самостійності, винахідливості та планування.

Теоретична модель передбачає розвиток пізнавальних процесів та уваги, мовлення, внутрішньої мотивації старшого дошкільника до творчості, внутрішній план дій, як психологічних умов, які визначають формування оригінальності, швидкості, гнучкості, продуктивності, як критеріїв творчої уяви старших дошкільників. Розроблена на її основі програма актуалізації психологічних умов шляхом реалізації мотиваційно-пізнавального, діялісно-комунікативного та гедоністично-емоційного етапів є ефективним засобом розвитку творчої уяви у старшому дошкільному віці.

Авторська модель та програма розвитку творчої уяви реалізовані у процесі застосування етапів актуалізації психологічних умов її розвитку: I етап – мотиваційно-пізнавальний (мотиваційно-збагачувальний), II етап – діялісно – комунікативний, III етап – гедоністично – емоційний.

Результатом впровадження програми психологічних умов розвитку творчої уяви стало підвищення рівня творчої уяви, пізнавальних психічних

процесів та творчої спрямованості до творчої діяльності через високу позитивну творчу емоційність, послідовність творчої діяльності та високу активність, легкість у прояві ініціативності та самостійності до створення оригінального продукту творчості з урахуванням критеріїв творчої уяви. Що в цілому свідчить про позитивні формувальні процеси розвитку у них творчої уяви.

Результати контрольного етапу експерименту цілком підтвердили гіпотезу дисертаційного дослідження щодо ефективності впливу психологічних умов на розвиток творчої уяви дітей старшого дошкільного віку.

На основі контрольного етапу експерименту було отримано кількісні дані, що підтверджують ефективність розвивальної програми, спрямованої на розвиток творчої уяви старших дошкільників. Результати проведеного дослідження свідчать про те, що в експериментальній групі збільшилася кількість дітей із високим рівнем розвитку творчої уяви від 16,7 до 33,3%, а у контрольній групі кількість дітей із високим рівнем розвитку творчої уяви зменшилася з 16,7 до 13,3%. У ЕГ дітей із низьким рівнем розвитку творчої уяви не виявлено.

Сформульовано психолого-педагогічні рекомендації для психологів, вихователів та батьків, які націлені на розвиток творчої уяви дітей старшого дошкільного віку.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичний аналіз та емпіричне вивчення проблеми розвитку творчої уяви дітей старшого дошкільного віку; досліджено рівні та особливості вияву творчої уяви у старшому дошкільному віці, а також психологічні умови їх розвитку; обґрунтовано, розроблено та апробовано програму актуалізації психологічних умов розвитку творчої уяви у старшому дошкільному віці.

1. Категоріально-змістові підходи до дослідження в психології творчої уяви характеризуються широтою та неоднозначністю, які передовсім пов'язані з вибором дослідниками різних психологічних феноменів в якості родових понять для формулювання дефініції уяви. Різноманітність та неоднозначність не є ознакою взаємосуперечливості, а, навпаки, слугують розширенню та уточненню розуміння сутності аналізованого поняття та засвідчують складність та багатоманітність досліджуваного психологічного процесу.

Творча уява дитини дошкільного віку виступає процесом створення нових, оригінальних образів, які формуються без опори на готові шаблони та базуються на суб'єктивних мисленнєвих образах та на досвіді дитини – дошкільника. Уява є центральним психічним новоутворенням дошкільного віку, а творча уява – старшого дошкільного віку, інтенсивність розвитку якої впливає на процеси становлення особистості дитини, виконує організаційну функцію психічних процесів для формування образів.

2. Критеріями творчої уяви дітей старшого дошкільного віку є: оригінальність образів – здатність продукувати образи творчої уяви, які відмінні від аналогічних образів створених іншими та попередніх власних; гнучкість образів – здатність оперативно змінювати методи та засоби формування образів творчої уяви, в залежності від зміни ситуації; швидкість створеного образу – обсяг створеного творчого продукту за одиницю часу; продуктивність образів – кількісний показник, який визначається обсягом та кількістю створених образів уяви.

На основі виділених критеріїв та узагальнення емпіричних результатів дослідження виявлено високий, середній та низький рівні розвитку творчої уяви старших дошкільників й встановлено, що лише незначна кількість досліджуваних знаходиться на високому рівні розвитку творчої уяви, переважає середній та низький рівні розвитку творчої уяви, що проявляється у епізодичності інтересів до будь-якого виду творчої діяльності, зниженні пізнавального інтересу, низькій генерації нових ідей, або їх заміні шаблонним виконанням, що призводить до недостатньої кількості знань, умінь та навичок для подальшої активної дії та обмеження словникового запасу дітей із мінімальним використанням художніх засобів мовлення, відсутності взаємозв'язку між створеними образами, помітній низькій емоційній насиченості при створенні образів та їх подальшому використанню для створення кінцевих творчих продуктів, зумовлює необхідність цілеспрямованого створення певних психологічних умов розвитку творчої уяви дітей старшого дошкільного віку.

3. Психологічними умовами розвитку творчої уяви у старшому дошкільному віці є: розвиненість пізнавальних процесів (точність запам'ятовування, самостійність умовисновків, здатність до узагальнень, встановлення причинно-наслідкових зв'язків) та уваги (продуктивність та стійкість уваги); розвиненість мовлення (достатній словниковий запас, його образність, використання художніх засобів мовлення, нестандартність висловлювань, деталізація образів); внутрішня мотивація старшого дошкільника до творчості (наявність пізнавального інтересу, емоційна спрямованість творчого процесу); внутрішній план дій.

Теоретико-методологічною основою формувального експерименту з розвитку творчої уяви у старшому дошкільному віці є концептуальні положення психологічної науки щодо особистісно-орієнтованого підходу до дитини, генетичний принцип та принцип розвивально-інтегрованого підходу до навчання та розвитку дитини, емпіричні дослідження щодо можливості розвитку творчої уяви шляхом актуалізації психологічних умов їх

функціонування засобами активного цілеспрямованого навчання. Теоретична модель розвитку творчої уяви старших дошкільників передбачає розвиток пізнавальних процесів, мовлення, внутрішньої мотивації старшого дошкільника до творчості, внутрішнього плану дій як психологічних умов, що визначають формування оригінальності образів, швидкості створених образів, гнучкості образів, продуктивності образів як критеріїв творчої уяви старших дошкільників та передбачає реалізацію мотиваційно-пізнавального, діяльнісно-комунікативного та гедоністично-емоційного етапів.

4. Актуалізація психологічних умов розвитку творчої уяви забезпечується розвивальними, дидактичними та рольовими іграми і вправами; збагаченням сенсорного досвіду; використанням господарсько-побутової, ручної та на лоні природи праці; збагаченням словника дітей; різними видами діяльності – художньо-мовленнєвої, театралізованої, творчо-імпровізаційної, музично-ритмічної та образотворчої; використання методу моделювання та вирішення творчих завдань, наочними моделями-алгоритмами, схемами, знаково-символічними засобами; розвитком самостійності, винахідливості та планування. Центральним змістовим компонентом програми розвитку є розвивально-інтегроване навчання як під час заняття, так і в повсякденному житті.

5. Ефективність авторської комплексної програми актуалізації психологічних умов розвитку творчої уяви дітей старшого дошкільного віку проявилась у динаміці рівневих показників розвитку творчої уяви після формувального експерименту, а також суттєвому збагаченні критеріїв і показників творчої уяви дітей старшого дошкільного віку. Зокрема, у дітей експериментальної групи після проведення формувального експерименту зросли цілеспрямованість, жвавість й швидкість сприйняття інформації та генерації ідей, пізнавальний інтерес до творчої діяльності, швидкість створених образів, які характеризуються оригінальністю та емоційністю, гнучкість при генерації творчих образів, винахідливість, здатність до прийняття власних оригінальних рішень. Ефективність авторської розвивальної програми зумовлює доцільність

її впровадження як у процес фахової підготовки студентів напряму підготовки «Дошкільна освіта», так і в практичну роботу закладів дошкільної освіти.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів означеної проблеми. Перспективи її вивчення пов'язані з подальшим дослідженням психологічних чинників і механізмів розвитку творчої уяви дітей старшого дошкільного віку та вивченням впливу сучасних інноваційних психологічних технологій на її розвиток.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Шинкарук В.І. Філософський словник. Друге видання / В.І. Шинкарук. – Київ, Головна редакція Української Енциклопедії, 1986. – 763 с.
2. Спиркин А.Г. Основы философии / А.Г.Спиркин. – М.: Политиздат, 1988. – 592 с.
3. Берни Ж. Воображение / Ж. Берни. – Париж, 1958. – 230с.
4. Жатсель А. Воображение / А. Жатсель. – М.: ФАНР –ПРЕСС, 2006. – 144 с.
5. Рибо Т.А. Творческое воображение / Т.А. Рибо. – СПб, 1901. –327 с.
6. Селье Г. От мечты к открытию / Г. Селье.– М.: Прогресс, 1987. – 368 с.
7. Freeman J. The Emotional Development of Gifted and Talented Children/Joan Freeman//20 Gifted and Talented International. – 2006. – Volume 21, Numdt 2. – P. 20-28.
8. Kyung-Hwa L. The Relationship between Creative Thinking Ability and Creative Personality of Preschoolers/ L. Kyung-Hwa/ International Education Journal. –2005. –№ 6 (2). –P.194-199.
9. Шапар В.Б. Сучасний тлумачний психологічний словник / В.Б. Шапар. – Х. : Прапор, 2005. – 640 с.
10. Приходько Ю.О. Психологічний словник-довідник: Навч. посіб./ Ю.О. Приходько, В.І. Юрченко. – К.: Каравела, 2012. – 328 с.
11. Шаповал В. В. Психологічний тлумачний словник [Текст] : Близько 2500 термінів / В.В. Шаповал. – Х. : Прапор, 2004. – 639 с.
12. Виготський Л.С. Психологія мистецтва під ред. М.С. Ярошевського / Л.С.Виготський. – М. : Педагогіка, 1987. – 344 с.
13. Давыдов В. В. Теория развивающего обучения / В. В. Давыдов. – М. : Интор, 1996. – 542 с.
14. Дьяченко О.М. О некоторых особенностях развития воображения у детей дошкольного возраста / О.М. Дьяченко, А.И. Кириллова // Вопр. психол. – 1980. – № 2. – С. 107—114.

15. Виготський Л.С. Навчання та розвиток у дитячому віці / Л.С. Виготський. – Москва, 1956. – 300 с.
16. Рубинштейн С. Л. Самосознание личности и ее жизненный путь / С. Л. Рубинштейн // Основы общей психологии. – СПб.: Питер, 1999. – 720 с.
17. Рубинштейн С.А. Основы общей психологии / С.А. Рубинштейн. – В 2 т. - Т.1 – Москва, 1989. – С.344- 360.
18. Веккер Л.М. Психика и реальность. Единая теория психических процессов / Л.М. Веккер. – М.: Смысл, 1998. – 685 с.
19. Гамезо М.В. Мышление и воображение [Текст] / М.В. Гамезо, И.А. Домашенко // Атлас по психологии: информ.-метод. пособие. – Москва, 1999. – С. 172-190.
20. Дубровіна І.В. Практична психологія освіти / І.В.Дубровіна [и др.], під ред. І. В. Дубровиной. – СПб.: Пітер, 2004. – 592с.
21. Игнатьев Е.И. Воображение как средство познания и управления творческой деятельностью / Е. И. Игнатьев // Сб. "Вопросы психологии труда, трудового обучения и воспитания". – Яр., 1966. – С. 34–35.
22. Агеєнко Т.А. Казкові мандрівки до чарівного королівства творчості / Т.А. Агеєнко // Обдарована дитина. – 2007. – №8. – С. 43-50.
23. Венгер Л. Розвиток уваги, пам'яті і уяви в дошкільному віці / Л. Венгер, В. Мухіна // Дошкільне виховання. –1974. – № 12. – С. 24-30.
24. Петровский А.В. Общая психология [Текст] / А.В. Петровский. – М.: Знание, 1977. –345с.
25. Дьяченко О.М. Розвиток уяви в дошкільному дитинстві /О.М. Дьяченко. –М., 1990. – 31 с.
26. Ильенков И.В. Об эстетической природе фантазии / И.В Ильенков //Вопросы стетики, вып.6. – М., 1964. – С. 46-92.
27. Выготский Л.С. Воображение и творчество в детском возрасте / Л. С. Выготский. – М. : Просвещение, 1991. – 93 с.

- 28.Максименко С.Д. Генетична психологія особистості: психічний розвиток і навчання / С.Д. Максименко // зб. наук. праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2016. –Вип. 31. – С. 7-19.
- 29.Максименко С.Д. Загальна психологія : [навч. посібник] / С.Д. Максименко, В.О. Соловієнко. – К. : МАУП, 2000. – 256 с.
- 30.Роменець В.А. Психологія творчості / В.А. Роменець. – К: Либідь, 2001. – 288с.
- 31.Клименко В.В. Психологія творчості / В.В. Клименко. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 479с.
- 32.Боришевський М.Й. Психологічні механізми розвитку особистості // Педагогіка і психологія / М.Й. Боришевський. – 1996. – №3. – С. 26-33.
- 33.Максименко С. Д. Особистість в психологічних дослідженнях [Текст] : Тексти / Інститут психології ім. Г. С. Костюка АПН України, Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя ; Упоряд. С. Д. Максименко, М. В. Папуча, За заг. ред. С.Д. Максименко. – Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2005. – 197 с.
- 34.Балл Г.А. Теория учебных задач / Г.А. Балл. – М. : Педагогика, 1990. – 184 с.
- 35.Потебня А.А. Мысль и язык [Электронный ресурс] / О. О. Потебня. – 2-е изд. – Харьков : тип. А. Дарре, 1892. – 228 с.
- 36.Столяренко Л.Д. Основы психологии: Практикум / Ред.-сост. Л.Д. Столяренко. – Изд-е 7-е. – Ростов н/Д: Феникс, 2006. – 704 с.
- 37.Дьяченко О.М. Розвиток уяви дошкільників / О.М. Дьяченко. – М. : РАО, 1996. – 197 с.
- 38.Спиваковская А.С. Нарушения игровой деятельности/ А.С. Спиваковская. – М.: Изд. Моск. универс., 1980. – 132 с.
- 39.Запорожец А.В. Психология / А.В. Запорожец. – М. Учпедгиз, 1953. – 154 с.

40. Якобсон П.М. Психологія художньої творчості / П.М. Якобсон. – М. : Знання, 1971. – 48 с.
41. Натадзе Р.Г. Воображение как фактор поведения / Р.Г. Натадзе // Хрестоматия по психологии. – М., 1987. – С.217-222.
42. Юнг К.Г. Структура психики и процесс индивидуализации / К. Г. Юнг; [пер. Т. А. Ребеко]. – М.: «Наука», 1996. – 269 с.
43. Мелик-Пашаев А.А. Формирование эстетической позиции как условие развития творческих способностей детей / А.А. Мелик-Пашаев, З.Н. Новлянская // Новые исследования в психологии. – 1981. – №2. – С. 49 – 53.
44. Леонтьев А.Н. Психология образа / А.Н. Леонтьев // Вестник МГУ. – 1979. – № 2. – С. 12-13.
45. Люблінська Г.О. Дитяча психологія / Г.О. Люблінська. – К.: Вища школа, 1974. – 356 с.
46. Гальперин П.Я. К психологии творческого мышления // Вопросы психологии / П. Я. Гальперін, Н. Р. Котік. – 1982. – № 5.
47. Поддьяков Н.Н. К вопросу о развитии мышления дошкольников / Н.Н. Поддьяков // Возрастная и педагогическая психология. – М.: Просвещение, 1982. – С. 143-189.
48. Фарман И.П. Воображение в структуре познания / И.П. Фарман. – М., 1994. — 215 с.
49. Яценко Т. В. Особливості сформованості творчої уяви у дошкільників з підвищеним рівнем пізнавальної активності / Т. В. Яценко // Актуальні проблеми психології : Психологія обдарованості : [збірник наукових праць / За ред. С. Д. Максименка та Р. О. Семенової]. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. – Т.6. – Вип. 4. – С. 231 –243.
50. Приходько Ю.О. Психологічний словник-довідник: Навч. посіб./ Ю.О. Приходько, В.І. Юрченко. – К.: Каравела, 2012. – 328 с.
51. Словник української мови (або СУМ-11). – Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/UMOVA>

52. Арнаулов М. Психология литературного творчества / М. Арнаулов; пер. с болг. Д. Николаева. – М. : Прогресс, 1970. – 654 с.
53. Моляко В.О. Здібності, творчість, обдарованість: теорія, методика, результати досліджень / В. О. Моляко, О.Л. Музика. – Житомир: Вид-во Рута, 2006. – 320 с.
54. Бродовська В.Й. Тлумачний словник психологічних термінів в українській мові [Текст] : словарь / В.Й. Бродовська, І.П. Патрик, В.Я. Яблонко. – Миколаїв : Видавництво ПСІ КСУ, 2003. – 216 с.
55. Шрагина Л. И. Логика воображения / Л. И. Шрагина. – 2-е изд. – М. : Народное образование, 2001. – 190 с.
56. Шрагина Л.И. Проблема воображения в контексте функционально-системного подхода / Л.И. Шрагина // Психология в вузе. – 2002. – № 3. – С. 95 –107.
57. Кульчицька О.І. Творчі здібності та особливості їх прояву в дитячому віці // Обдарована дитина / О.І. Кульчицька. – 2000. – № 1. – С. 10-14.
58. Шинкарук В.І. Філософський словник. /за ред. В.І.Шинкарука, Друге видання. – Київ, Головна редакція Української Енциклопедії, 1986. – 763 с.
59. Балацька Л. К. Уява в жигті дитини / Л. К. Балацька. – К. : Знання, 1974. – 48 с.
60. Самарин Ю. Воспитание воображение школьника / Ю. Самарин. – Л., тип.ТЛ -8 в Пушкине, 1947. – 80с.
61. Зяблицева М.А. Развитие памяти и воображения у детей. Игры и упражнения / М.А. Зяблицева. – Ростов на Дону.: Феникс, 2005. – 189 с.
62. Харламова Л.А. Развитие воображения у детей на уроках изобразительного искусства: Методич. разработка / Л. А. Харламова, І. К. Аманіс. – Рига: ЛУ. – 1990. – 66 с.
63. Степанов О. М. Психологічна енциклопедія [Текст] / О. М. Степанов. – К.: Академвидав, 2006. – 424 с.

64. Фіцула М.М. Педагогіка вищої школи : навч. посіб. / М.М. Фіцула. — 2-ге вид., доп. — К. : Академвидав, 2010. — 456 с.
65. Рогов Є.І. Настільна книга практичного психолога. У 2 кн. Книга / Є.І. Рогов. — 2 М.: Владос, 2004. — 528с.
66. Смирнов С. Д. Психология образа: проблема активности психического отражения / С. Д. Смирнов. — М. : МГУ, 1985. — 233 с.
67. Немов Р.С. Психология: Учеб. для студ. пед. вузов: В 3 кн. — кн. 1. / Р.С. Немов. — М.: Гуманит. изд. Центр ВЛАДОС, 2000. — 688 с.
68. Бродовська В.Й. Тлумачний словник психологічних термінів в українській мові [Текст] : словарь / В.Й. Бродовська, І.П. Патрик, В.Я. Яблонко. — Миколаїв : Видавництво ПСІ КСУ, 2003. — 216 с.
69. Дудецкий А.Я. Теоретические вопросы воображения и творчества / А. Я. Дудецкий. — Смоленск, 1974.—153 с.
70. Дудецкий А. Я. Воображение /А. Я. Дудецкий. — Смоленск, 1969. — 94 с.
71. Брушлинский А.В. Субъект: мышление, учение, воображение: Избр. психол. труды / А.В Брушлинский. — М.: Институт практ. психологии; Воронеж: МС ДЗК, 1996. — 392 с.
72. Леонтьев А. Н. Психология образа / А. Н. Леонтьев // Вестник МГУ. — 1979. — № 2. — С. 12-13.
73. Леонтьев О.М. Проблемы розвитку психіки / О.М. Леонтьев. — М., 1965. — 300 с.
74. Эльконин Д.Б. Психическое развитие в детских возрастах / Д.Б. Эльконин; под ред. Д.И. Фельдштейна; вступительная статья Д.И. Фельдштейна. — М.: Издательство «Институт практической психологии», Воронеж: НПО «Модэк», 1995. — 416 с.
75. Лаврент'єва Т.П. Практична психологія для вихователя/ Т.П. Лаврент'єва, Т.М. Титаренко. — К: Вища школа, 1993. — С. 15.
76. Дьяченко О.М. Пути активизации воображения дошкольников / О.М. Дьяченко // Вопросы психологии. — 1987. — № 1. — С. 44 —51.

77. Голюк О.А. Характеристика типів розвитку творчої уяви дітей старшого дошкільного віку / О.А. Голюк, Н.О. Пахальчук / Наука и инновации в современном мире: образование, воспитание, физическое воспитание и спорт. В 2 книгах. К 1.: монография / [авт.кол. : Безрукова Н.П., Львович И.Я., Преображенский А.П. и др.]. – Одесса: КУПРИЕНКО СВ, 2017 – С. 67 – 91.
78. Тітов І. Г. Творча уява молодшого школяра: її критерії та функції у навчальній діяльності [Текст] / І.Г. Тітов // Обдарована дитина. – 2008. – № 10. – С. 56 – 61.
79. Розет И.М. Психология фантазии: Эксперим.-теорет. исслед. внутр. закономерностей продуктив. умств. деятельности / И.М. Розет. – Минск: Университетское, 1991. – 339 с.
80. Пармон Э.А. Роль фантазии в научном познании [Текст] / Э. А. Пармон. – Минск : Издво "Университетское", 1984. – 176 с.
81. Гилфорд Дж. Три стороны интеллекта / Дж. Гилфорд; пер. с англ. Э. А. Голубевой // Психология мышления / ред. А.М. Матюшкина. – Москва: Прогресс, 1965. – С. 443–456.
82. Torrance E. P. The Nature of Creativity as Manifest in its Testing // The Nature of Creativity / Sternberg R.J. (Ed.). Cambridge: Cambridge Univ. Press. 1988. – P. 32-75.
83. Немов Р.С. Психология. В 3-х кн. — Кн.1 / Р.С. Немов.— М: Владос, 1998. – 687 с. – С. 141 – 171.
84. Субботина Л. Ю. Развитие воображения у детей / Л. Ю. Субботина. – Ярославль : Академия развития, 1996. – 240 с.
85. Barron F. Putting creativity to work / R. Sternberg, T. Tardif (eds.). The nature of creativity. Cambridge: Cambr. Press, 1988. P. 76-98.
86. Csikszentmihalyi M. Society, culture, and person: A sistem view of creativity//R.Sternberg, T.Tardif (eds.). The nature of creativity. Cambridge: Cambr. Press, 1988. P.325-339.

87. Feldman D.N. Creativity: dreams, insights and transformation // R. Sternberg, T. Tardif (eds.). The nature of creativity. Cambridge: Cambr. Press, 1988. - P. 271-297.
88. Ветлугіна Н.О. Художня творчість і дитина / Н.О. Ветлугіна. – М.: Просвіта, 1972. – 150 с.
89. Гальченко В.М. Психологічні чинники розвитку винахідливості у дітей дошкільного віку [Текст] : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / В.М. Гальченко; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – К., 2011. – 297 с.
90. Комарова Т.С. Детское художественное творчество. Методическое пособие для воспитателей и педагогов / Т.С. Комарова. – М.: Мозаика-Синтез, 2006. – 128 с.
91. Кузьменко В.У. Розвиток індивідуальності дитини 3–7 років: Монографія / В.У. Кузьменко. – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2005. – 354 с.
92. Моляко В.О. Здібності, творчість, обдарованість: теорія, методика, результати досліджень / В. О. Моляко, О. Л. Музики. – Житомир: Вид-во Рута, 2006. – 320 с.
93. Пономарьов Я.А. Психологія творчості / Я.А. Пономарьов // Тенденції розвитку психологічної науки: Зб. стат. / АН СРСР, Ін-т психології; Відп. ред. Б. Ломів. – М: Наука, 1989. – 268 с. – С. 21 – 25.
94. Холодная М.А. Психология интеллекта. Парадоксы исследования / М. А. Холодная. – 2-е изд., перераб. и доп. / М. А. Холодная. – СПб. : Питер, 2002. – 272 с.
95. Виготський Л.С. Психологія мистецтва під ред. М.С. Ярошевського / Л.С. Виготський. – М. : Педагогіка, 1987. – 344 с.
96. Ельконін Д. Б. Особливості психічного розвитку дітей 6-7 річного віку / Д. Б. Ельконін, Л. А. Венгер. – М.: Педагогіка, 1988. – 136 с.

97. Кравцов Г.Г. Психологические проблемы начального образования: Монография / Г.Г. Кравцов. – Красноярск: изд-во Красноярского ун-та, 1994. – 142 с.
98. Кудрявцев В. Т. Воображение ребенка: природа и развитие (Статья вторая) / В. Т. Кудрявцев // Психологический журнал. – 2001. – № 6. – С. 64–76.
99. Кудрявцев В. Т. Воображение ребенка: природа и развитие. (Статья первая) / В. Т. Кудрявцев // Психологический журнал. – 2001. – № 5. – С. 57–68.
100. Крутецкий В.А. Основы педагогической психологии / В.А. Крутецкий. – М., «Просвещение», 1972. – 255 с.
101. Мухина В. С. Возрастная психология: феноменология развития, детство, отрочество : [учебник для студ. вузов. - 4-е изд., стереотип] / В.С. Мухина. - М. : Академия, 1999. - 456 с.
102. Моляко В.О. Здібності, творчість, обдарованість: теорія, методика, результати досліджень / В. О. Моляко, О. Л. Музики. – Житомир: Вид-во Рута, 2006. – 320 с.
103. Мелхорн Г. Гениями не рождаются. Общество и способности человека: кн. Для учителя: пер. с нем. / Г. Мелхорн, Х. Мелхорн. – М.: Просвещение, 1989. – 159 с.
104. Мухина В.С. Психология дошкольника / В.С. Мухина. Учебн. пособие для студентов пед. институтов и учащихся. – М.: Просвещение, 1995. – 256 с.
105. Палагина Н. Н. Предметная игровая активность в раннем детстве // Вопросы психологии / Н.Н. Палагина. — 1992. — № 5—6. – С.40-47.
106. Шинкарёва Н. А. Сущность понятий «воображение», «творческое воображение» в психолого-педагогической литературе / Н.А. Шинкарёва, А. В. Карманова // Молодой ученый. – 2015. – №24. – С. 1053-1055.

107. Бюлер К. Нарис духовного розвитку дитини / К. Бюлер. – М.: Роботник просвещения, 1930. –223 с.
108. Слободчиков В.И. Психология развития человека: Развитие реальности в онтогенезе: Учебное пособие/ В.И. Слободчиков, Е. И. Исаев. – М.:Изд- во ПСТГУ, 2013. — 400с.
109. Кравцова Е. Е. Психологические новообразования дошкольного периода развития: Дис. д-ра психол. наук : 19.00.13 / Е. Е. Кравцова. – М., 2002. – 106 с.
110. Кудрявцева В. Дитина-дошкільник: новий підхід до діагностики творчих здібностей / В. Кудрявцева, В. Сидельникова // Дошкільне виховання. – 1995. – № 9, 10. – С.52-59.
111. Костюк Г. С. Избранные психологические труды [Текст] : научное издание / Г.С. Костюк. — М. : Педагогика, 1988. — 304 с.
112. Казакова Т.Т. Изобразительная деятельность и художественное развитие дошкольников/ Т.Т. Казакова. – М.: Педагогика, 1983. – 111 с.
113. Казакова Т.Т. Розвиток творчості в дошкільнят / Т.Т. Казакова. – М. : Просвещение, 1988. – 192 с.
114. Комарова Т.С. Условия и методика развития детского творчества/ Т.С. Комарова. – М.: Alma mater, 1994. – 33 с.
115. Карабаєва І.І. Уява народжується в грі / І.І. Карабаєва, С.О. Ладивір // «Дошкільне виховання». – 2007. –№ 10. – с. 4-7.
116. Карабаєва І. І. Особливості розвитку уяви дітей / І. І. Карабаєва, С. О. Ладивір. – К. : Шкільний світ, 2008. – 128 с.
117. Карабаєва І. І. Розвиток пізнавальної активності дошкільників в умовах середовища взаємодії дітей з дорослими / І. І. Карабаєва, О. Д. Літіченко // Актуальні проблеми психології : [збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України / за ред. Максименка С. Д.]. - К. : Інститут психології ім. Г. С. Костюка НАПН України, 2011. – Т. 7, вип. 25. – С. 87-94.

118. Кульчицкая Е. И. Сирень одаренности в саду творчества / Е. И. Кульчицкая, В. А. Моляко. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2008. – 316 с.
119. Лейтес Н.С. Психология одаренности детей и подростков / Н.С. Лейтес. – М.: Академія, 1996. – 416 с.
120. Моляко В. А. Психология детской одаренности / В. А. Моляко, Е. И. Кульчицкая, Н. И. Литвинова. – К. : Общество «Знание» Украины, 1995. – 82 с.
121. Піроженко Т. О. Особистісний потенціал дошкільника: умови розвитку в сучасному суспільстві / Т.О. Піроженко // Дошкільне виховання. – 2012. – № 1. – С. 8–15.
122. Піроженко Т.О. Особистість дошкільника: перспективи розвитку / Т.О. Піроженко. – Тернопіль: Мандрівець, 2010. – 136 с.
123. Проскура Е. В. Развитие познавательных способностей дошкольников / Е. В. Проскура; под ред. Л. А. Венгера. – К.: Рад. школа, 1985. – 127 с.
124. Чорна Л. Г. Творче становлення особистості: природа, структура, функції / Л. Г. Чорна // Практична психологія та соціальна робота. – 2008. – № 3. – С. 66–72
125. Ветлугина Н. А. О теории и практике художественного творчества детей / Н. А. Ветлугина // Дошкольное воспитание. – 1965. – № 5. – С. 6–10.
126. Тарасова К.В. Онтогенез музыкальных способностей / К.В. Тарасова. – М.: Прогресс, 1987. – 207 с.
127. Теплов Б.М. Способности и одаренность / Б. М. Теплов // Хрестоматія по возрастній психології : [учебное пособие для студентов / сост. Л. М. Семенюк / под ред. Д.И. Фельдштейна : издание 2-е, дополненное]. – Москва : Институт практической психологии, 1996. – 304 с.

128. Богуш А. М. Творче самовираження дошкільників у художньо-мовленнєвій діяльності : монографія / А. М. Богуш, Л. І. Березовська ; [рец.: Н. І. Луцан, О. І. Артемова] ; Півден. Наук. центр АПН України. – Одеса : [б. в.], 2008. – 203 с.
129. Богуш А.М. Мовленнєвий розвиток дітей (від народження до 7 років): [монографія] / А.М.Богуш. – К.: – 2004. – 374 с.
130. Богуш. А. М. Мовленнєво-ігрова діяльність дошкільників: мовленнєві ігри, ситуації, вправи / А. М. Богуш, Н. І. Луцан. – К.: Видавничий дім , «Слово», 2008. – 256 с.
131. Гавриш Н. В. Калейдоскоп інформаційно-ігрової творчості дітей. Методичні рекомендації щодо використання коректурних таблиць / Н.В. Гавриш. – К.: Видавничий дім , «Слово», 2012. – 256 с.
132. Гавриш Н. В. Інтеграційні процеси в системі дошкільної освіти / Н. В. Гавриш // Вісник Дніпропетровського ун-ту економіки та права імені Альфреда Нобеля. Серія «Педагогіка і психологія». – 2011. – № 1 (1). – С. 16 – 20 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/...1/3.pdf.
133. Гавриш Н.В. Проблема взаємозв'язку словесної творчості дошкільників з різними видами художньої діяльності / Н.В. Гавриш // Наука і освіта. –2001. – №1. – С. 107 – 112.
134. Калмикова Л. О. Психологія формування мовленнєвої діяльності у дітей дошкільного віку : [монографія] / Л. О. Калмикова. – К. : Фенікс, 2008. –497 с.
135. Піроженко Т. О. Комунікативно-мовленнєвий розвиток дошкільника / Т. О. Піроженко. – Тернопіль: Мандрівець, 2010. – 152 с.
136. Выготский Л. С. Воображение и творчество в детском возрасте / Л. С. Выготский. – М. : Просвещение, 1991. – 93 с.
137. Аверин В.А. Психология личности / В.А. Аверин. – СПб.: Питер, 2001. – 280 с.

138. Матюшин А.М. Мышление, обучение, творчество / А. М. Матюшин; Рос. акад. образования ; Московский психолого-социологический институт. – М. : МПСИ ; Воронеж : МОДЭК, 2003. – 719 с.
139. Дьяченко О. М. Воображение дошкольника / О. М. Дьяченко. – М.: Знание. – 1986. – 96 с.
140. Венгер Н.Ю. Шлях до розвитку творчості [Текст] / Н.Ю. Венгер / Дошкільне виховання. –1982. – № 11. – С. 32-38.
141. Субботина Л. Ю. Развитие воображения у детей / Л. Ю. Субботина. – Ярославль : Академия развития, 1996. – 240 с.
142. Лурия А.Р. Об историческом развитии познавательных процессов / А.Р. Лурия. – М.: Наука, 1974.– 172 с.
143. Урунтаева Г. А. Дошкольная психология / Г.А. Урунтаева. – М.: Изд. центр "Академия", 1997. – С. 168-187.
144. Богомазова С. П. Питання розвитку творчих здібностей дошкільників в процесі образотворчої діяльності та їх діагностика / URL:http://www.rusnauka.org/cgi-bin/search/step7_info.cgi?idw=RZgwac4P0jbUQA0113&id=229473 (дата звернення: 20.01.2018).
145. Єфимкина Р.П. Детская психология./ Р. П. Єфимкина. – Новосибирск: Научно-учебный центр психологии НГУ, 1995. – 34 с.
146. Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям // Сухомлинський В. О. Вибрані твори: в 5-ти томах. – К.: Рад. школа, 1977. – Т.3. – С. 95–98, С. 176–185.
147. Чистякова Г.Д. Творческая одаренность в развитии познавательных структур / Г.Д. Чистякова // Вопросы психологии. – 1991. – №6. – С.103-109.
148. Шаграева О. А. Эмоциональное развитие дошкольников: Учебное пособие / О. А. Шаграева. – М.: «Академия», 2003. – 176 с.

149. Сапогова Е. Е. Операции моделирования как условие развития воображения у дошкольников / Е. Е. Сапогова // Вопросы психологии. – 1993. – № 3. – С. 24.
150. Гамезо М.В. Атлас по психологии: пособие по курсу «Психология человека» / М. В. Гамезо, И. А. Домашенко. — М., 2004. – 276 с.
151. Парламентські слухання на тему: «Національна інноваційна система: стан та законодавче забезпечення розвитку» від 08.02.2018 № 2291-VIII // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: / <http://rada.gov.ua/fsview/156131.html> (дата звернення: 12.02.2018).
152. Ананьев Б. Г. Системный механизм сприйнятия простору і парна работа півкуль головного мозку / Б.Г. Ананьев // Проблемы сприйнятия простору і просторових уявлень . – М .: Изд-во АПН РРФСР, 1961. – С. 5-10.
153. Коршунова Л. С. Воображение и его роль в познании / Л. С. Коршунова. – М. : МГУ, 1979. – 144 с.
154. Коршунова Л. С. Воображение и рациональность / Л.С. Коршунова, Б. И. Пружинин. – М. : МГУ, 1989. –182 с.
155. Дудецкий А.Я. Психология воображения (фантазии) [Текст] / А.Я. Дудецкий, Е.А. Лустина. – Смоленск: Изд-во СГУ, 1997. – 88 с.
156. Бабанский Ю. К. Оптимизация учебно-воспитательного процесса. Методические основы / Ю. К. Бабанский. – М. : Просвещение, 1982. – 143 с.
157. Гальперин П.Я. Современное состояние умственных действий / П.Я. Гальперин, Н.Ф. Талызина. – Вестник МГУ Посв. 225-летию Моск. ун-та. Серия 14. Психология, 1979. – №4 – С. 25-44.
158. Сластенин В. А. Формирование личности учителя советской школы в процессе профессиональной подготовки /В. А. Сластенин. – М.: Просвещение, 1976. – 160 с.

159. Бех І. Д. Виховання особистості : У 2 кн. : Кн. 2 : Особистісно орієнтований підхід : науково-практичні засади/ І.Д. Бех. – К.: Либідь, 2003. – 344 с.
160. Кулачківська С. Є. Методи вивчення психічного розвитку дитини-дошкільника : [метод. посіб. для педагогів, практ. психологів, студ. серед. і вищ. пед. закл. / С. Є. Кулачківська (наук. ред.), Т. О. Піроженко, Л. Г. Подоляк та ін.]. – К. : Світич, 2003. – 40 с.
161. Ладивір С.О. Розвивальний потенціал гри: використовуємо сповна / С.О. Ладивір // Практичний психолог: Дитячий садок, 2015. – №2. – С. 4-8.
162. Сапогова Е. Е. Операции моделирования как условие развития воображения у дошкольников / Е. Е. Сапогова // Вопросы психологии. – 1993. – № 3. – С. 24.
163. Програма розвитку дитини дошкільного віку «Я у Світі» (нова редакція) / [наук. ред. та упоряд. О. Л. Кононко]. – У 2 ч. – К. : «МЦФЕР-Україна», 2014.
164. Апресян Р.Г. Этика: энциклопедический словарь / Р.Г. Апресян, А.А. Гусейнов. – М.: Гардарики, 2002. – 389 с.
165. "Философский энциклопедический словарь". – URL: http://dic.academic.ru/dic.nsf/enc_philosophy/3535/%D0%A3%D0%A1%D0%9B%D0%9E%D0%92%D0%98%D0%95.
166. Словник української мови (або СУМ-11). – URL: <http://sum.in.ua/s/UMOVA> (дата звернення 16.03.2018).
167. Новий тлумачний словник української мови: у 3 т. Т. 3 [уклад. В. Яременко, О. Сліпушко]. –К.: Аконіт, 2005. – 863с.
168. Философский энциклопедический словарь / [гл. редакция : Л. Ф. Ильичев, П. Н. Федосеев, С. М. Ковалев, В. Г. Панов]. – М. : Сов. энцикл., 1983. – 840 с.
169. Конюхов Н. И. Словарь-справочник практического психолога / Н. И. Конюхов. – Воронеж : Из-во НПО «МОДЭК», 1996. – 224 с.

170. Куц О.С. Психологічні умови розвитку творчого мислення старшокласників засобами рольових ігор : Дис... канд. психол. наук: спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / Куц Олександр Сергійович; В. о. Інститут психології ім. Г. С. Костюка НАПН України.–К., 2011.–411 с.
171. Тітов І.Г. Розвиток творчої уяви молодших школярів як компонент становлення їхньої суб'єктності [Текст] : : дис... канд. психол.наук: 19.00.07 / Тітов Іван Геннадійович; Ін-т психології ім. Г. С. Костюка АПН України. – К., 2007. – 229 с.
172. Яценко Т. В. Психолого-педагогічні умови забезпечення гармонійного розвитку дітей з підвищеним рівнем пізнавальної активності / Т. В. Яценко // Актуальні проблеми психології : Екологічна психологія [збірник наукових статей / заг. ред. проф. С. Д. Максименка]. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. – Т.7. – Вип.20. – Ч.2. – С. 292-296.
173. Яценко Т.В. Яценко Т. В. Психологічні особливості розвитку творчої уяви обдарованих дітей старшого дошкільного віку : дис. канд. психолог. наук: 19.00.07 / Яценко Тетяна Володимирівна; Ін-т психології ім. Г. С. Костюка НАПН України – К., 2016 –243 с.
174. Матвєєва О.О. Формування творчої уяви майбутніх педагогів-музикантів у процесі професійної підготовки [Текст] : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Матвєєва Ольга Олександрівна; Харк. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. – Х., 2008. – 243 с.
175. Федорова О.М. Казка як засіб формування творчої уяви сліпих дітей молодшого шкільного віку [Текст] : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.08 / О.М. Федорова; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – Київ, 2015. – 19 с.
176. Чурпіта Т.М. Соціально- педагогічні проблеми розвитку творчої уяви молодших школярів засобами хореографічного мистецтва (на матеріалі використання казок) [Текст] : дис... канд. пед. наук: 13.00.05 /

- Чурпіта Тетяна Миколаївна; Київський держ. ун-т культури і мистецтв. – К., 1998. – 173 с.
177. Мрака Н.М. Психологічні особливості формування літературної творчої уяви студентської молоді [Текст] : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / Мрака Наталія Миколаївна ; НАПН України, Ін-т психології ім. Г. С. Костюка. – К., 2011. – 20 с.
178. Прошкін В.В. Формування творчої уяви майбутніх учителів у процесі розв'язання нестандартних математичних задач [Текст] : дис... канд. пед. наук: 13.00.04 / Прошкін Володимир Вадимович; Луганський національний педагогічний ун-т ім. Тараса Шевченка. – Луганськ, 2003. – 224 с.
179. Вострякова В.В. Слушание музыки как средство развития творческого воображения у детей старшего дошкольного возраста [Текст] / В. В. Вострякова // Вестник Шадринского государственного педагогического института : науч. журн. – 2015. – N 3(27). – С. 83-86.
180. Руденко О.В. Психологічні умови розвитку музичних здібностей у дітей старшого дошкільного віку [Текст]: дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / Руденко Оксана Володимирівна; ДВНЗ "Переяслав-Хмельниц. держ. пед. ун-т ім. Г. Сковороди". – Переяслав-Хмельницький, 2008. – 204 с.
181. Халифаева О. А. Психологические условия развития креативности подростков в учебно-воспитательном процессе : автореф. дис. ...канд. психол. наук: 19.00.13 / О.А. Халифаева; АГУ.-Астрахань, 2007. –20 с.
182. Юм Д. Сочинения в 2-х тт. Т.1./Д. Юм. – М., 1996. – С. 70.
183. Зяблицева М.А. Развитие памяти и воображения у детей. Игры и упражнения / М.А. Зяблицева. – Ростов на Дону.: Феникс, 2005. – 189 с.
184. Швалб Ю. М. Функції уяви у просторі життя особистості / Ю. М. Швалб // Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського. Сер. : Психологічні науки. – 2013. – Т. 2, Вип. 10. – С. 330-334.

185. Мороз О. А. Сучасні підходи до діагностики уяви у дітей з тяжкими порушеннями мовлення старшого дошкільного віку / О. А. Мороз // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 19 : Корекційна педагогіка та спеціальна психологія. – 2014. – Вип. 27. – С. 135-140.
186. Ануфрієв А.А. Психологія творчості [Текст] / А.А. Ануфрієв. – М. : Инфра-М, 2013. – 456 с.
187. Тамберг Ю. Г. Развитие творческого мышления дитини/ Ю.Г. Тамберг. – СПб. : Мова, 2002. –176 с.
188. Celebi E. Preschool children's using of play materials creatively / Elif Celebi Oncua , Esra Unluera // Procedia Social and Behavioral Sciences & Review. – 2010. –№2 (2010). – P.4457-4461.
189. Diachenko O. On major developments in preschoolers' imagination / Diachenko Olga // International Journal of Early Years Education & Review. – 2011. – №1. – P.19-25.
190. Guilford J.P. A psychometric approach to creativity. University of Southern California, 1986. P.1-19.
191. Kyung-Hwa L. The Relationship between Creative Thinking Ability and Creative Personality of Preschoolers/ L. Kyung-Hwa/ International Education Journal. –2005. –№ 6 (2). –P.194-199.
192. Moore M. Follow-up of a Pretend Play Intervention: Effects on Play, Creativity, and Emotional Processes in Children / M. Moore, S.W. Russ// Creativity Research Journal. – 2008. –№20 (4). – P. 427-36.
193. Непомняща Н.І. Становление личности ребенка 6-7 лет / Н.І. Непомняща. –М., 1992. – 160 с.
194. Энгельмейер П.К. Теория творчества / П.К. Энгельмейер. – СПб., 1910. – 210 с.
195. Библер В.С От наукоучения – к логике культуры / В.С Библер. – М., 1991. – С. 6.

196. Богоявленская Д. Б. Пути к творчеству / Богоявленская Д. Б. – М. : Знание, 1981. – 96 с.
197. Зак А.З. Развитие теоретического мышления у младших школьников / А.З. Зак. – М.: Педагогика, 1984. – 153 с.
198. Кайдановская И.А. Формирование внутреннего плана мышления у детей дошкольного возраста (осознание собственных мыслей) : автореф. дисс. на соискание науч. степени канд. психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогическая и возрастная психология» / И.А.Кайдановская; МГУ им. М.В.Ломоносова. – М., 1985. – 22 с.
199. Люблинская Г. А. Детская психология / Г. А. Люблинская. – М.:Просвещение. – 1985. – 235 с.
200. Магкаев В.Х. Экспериментальное изучение планирующей функции мышления в младшем школьном возрасте / В.Х. Магкаев // Вопросы психологии. – 1974. – № 5. – С. 98-106.
201. Вовчик-Блакитна О. О. Індивідуальні особливості емоційного розвитку дитини: стратегії педагогічного супроводу / О. О. Вовчик-Блакитна // Практична психологія та соціальна робота. – 2006. – № 4. – С. 1–3 .
202. Конституція України від 28 червня 1996 р. //Відомості Верховної Ради України.-1996. – №30. – С.141.
203. Закон України «Про освіту»: від 05.09.2017 № 2145-VIII // База даних «Законодавство України» /ВР України. URL: / <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (дата звернення: 12.01.2018).
204. Закон України «Про дошкільну освіту»: від 28.09.2017 № 2145-19// База даних «Законодавство України» /ВР України. URL: / <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2628-14> (дата звернення: 12.01.2018).
205. Готтсданкер Р. Основы психологического эксперимента: Учеб. Пособие / Р. Готтсданкер; [Пер. с англ.]. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1982. – 464 с.

206. Немов Р.С. Психодиагностика. Введение в научное психологическое исследование с элементами математической статистики / Р.С. Немов. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2001. – 640 с.
207. Истомина З.М. Развитие памяти: Учебно-методическое пособие / З.М. Истомина. – М.: Просвещение, 1978. – 120 с.
208. Бернштейн А. Методика «Послідовність подій» // Готовність дитини до навчання / Упоряд.: С. Максименко, К. Максименко, О. Главник. – К.: Мікрос-СВС, 2003. – С. 60
209. Юркевич В. С. Одаренный ребенок: Иллюзии и реальность / В.С. Юркевич. – М.: Просвещение, 1996. – 67 с.
210. Товкач І.Є. Психологічні особливості прояву креативності у старшому дошкільному віці / І.Є. Товкач // Молодий вчений. – 2015. – Частина 3, № 4 (19). – С. 109-112.
211. Музика О.Л. Криза творчої особистості: суб'єктно-ціннісний підхід до типології / О.Л. Музика // Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України, 2001. – С. 63-72.
212. Назаренко В. В. Экспериментальное исследование особенностей мотивационного развития современных дошкольников 5,6 и 7 лет [Текст] / В. В. Назаренко // Психологическая наука и образование. – 2006. – № 3. – С. 26-35.
213. Маклаков А.Г. Общая психология / А.Г. Маклаков. – СПб.: Питер, 2002. – 592 с.
214. Виноградов Ю.Е. Эмоциональная активация в структуре мыслительной деятельности человека: Дисс. ...канд. психол. наук / Ю.Е. Виноградов. – М., 1972. – 174 с.
215. Тихомиров О.К. Психология мышления: Учеб. пособ. / О.К. Тихомиров / О.К. Тихомиров. – М.: Изд-во Моск. ун-та., 1984. – С. 391.

216. Моляко В.О. Стратегії творчої діяльності: школа В. О. Моляко // За заг. ред. В. О. Моляко. – К. : Освіта України, 2008. – 702 с.
217. Проколієнко Л.М. Педагогічна психологія / Л. М. Проколієнко, Д. Ф. Ніколенко. – К., 1991. – С. 78.
218. Занков Л.В. Обучение и развитие (экспериментально-педагогическое исследование) Избранные педагогические труды / Л.В. Занков – М.: Педагогика, 1990. –187 с.
219. Іванчук М.Г. Інтегроване навчання: сутність та виховний потенціал. (Виховання особистості молодшого школяра в умовах інтегрованого підходу до навчання) / М.Г. Іванчук. – Чернівці: Рута, 2004. – 359 с.
220. Іванчук М.Г. Міжособистісна взаємодія в умовах інтегрованого підходу до навчання // Неперервна професійна освіта: теорія і практика. Науково-методичний журнал / М.Г. Іванчук. – К., 2004. – Вип. II. – С.138-145.
221. Бех І. Д. Виховання особистості : У 2 кн. : Кн. 2 : Особистісно орієнтований підхід : науково-практичні засади/ І.Д. Бех. – К.: Либідь, 2003. – 344 с.
222. Бех І. Курс на діяльнісно-компетентнісний підхід / І. Бех, Л. Зайцева // Дошкільне виховання. – 2013. – № 1. – С. 2–5.
223. Гузій Н. Діяльнісно-орієнтовані методологічні засади педагогічного професіоналізму / Н. Гузій // Проблеми сучасної педагогічної освіти : [зб. ст]. – Ялта : [б. в], 2007. – сер. Педагогіка і психологія. – Вип. 15. – С. 118–125.
224. Іванюк Г. І. Освітні ідеали людини на зламі епох / Г. І. Іванюк // Педагогічний процес: теорія і практика. Педагогіка. Психологія : зб. наук. пр. – К., 2010. – Вип. 3, ч. I. –С. 178–188.
225. Лозова В. Стратегічні питання сучасної дидактики / В. Лозова // Розвиток педагогічної і психологічної науки в Україні. – Ч. 1. – Харків : ОВС, 2002. – С. 96–97.

226. Сусь Б. А. Діяльнісний підхід як ефективний спосіб забезпечення дієвості знань / Б. А. Сусь, М. І. Шут // Збірник наукових праць. – 2007. – № 4 (Педагогічні науки). – Бердянськ, 2007. – С. 5–8.
227. Безрукова В. С. Инновационная готовность педагога – качество интегративное / В. С. Безрукова, Г. А. Карпова // Инновационные основы проектирования педагогических технологий. – Екатеринбург: Изд-во Свердлов. инж.-пед. ин-та, 1993. – С. 25–27.
228. Кіндрат І. Р. Інтеграційні засади побудови освітнього процесу в сучасному дошкільному навчальному закладі / І. Р. Кіндрат // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки. – 2012. – № 22(2). – С. 114-120.
229. Белая К.Ю. и др. Интеграция — как основной инструмент создания новой модели ДОУ [текст] // Управление ДОУ/ К.Ю. Белая. – 2003, № 4. – С. 105-109.
230. Беленька Г. В. Розвиток дитини-дошкільника: сучасні підходи та освітні технології: монографія / Г. В. Беленька, Н. М. Голота, А. М. Гончаренко та ін.. – К., 2009. – 272 с. – С. 56–46.
231. Програма розвитку дітей старшого дошкільного віку «Впевнений старт» / О. О. Андрієтті, О. П. Голубович, О. П. Долинна, Т. В. Дяченко, Т. С. Ільченко, Г. Є. Іванова, Г. М. Лисенко, Т. В. Панасюк, Г. В. Петрова, Т. О. Піроженко, Н. М. Романко, Н. А. Случинська, Н. І. Трикоз. — Тернопіль: Мандрівець, 2013. — 104 с.
232. Програми розвитку дітей // Сайт Міністерства освіти і науки України. URL: / <https://mon.gov.ua/ua/osvita/doshkilna-osvita/programi-rozvitku-ditej> (дата звернення: 06.07.2018).
233. Андрощук О. В. Комп'ютерні ігри як засіб розвитку творчих здібностей старших дошкільників / О. В. Андрощук. // Вісник інституту розвитку дитини. Вип. 34. Серія: Філософія, педагогіка, психологія: Збірник наукових праць. – Київ: Видавництво Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова, 2014. – С. 137–142.

234. Гарькавець О. М. Особливості розвитку пізнавальної сфери дошкільника під впливом інноваційних педагогічних технологій / О. М. Гарькавець // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія : Психологія. – 2011. – № 937, вип. 45. – С. 39-43.
235. Башаева Т. В. Познательные процессы. Сущность, развитие, нарушения, диагностика : учеб.-метод. пособие. В 3 ч. Ч. 2 / Т. В. Башаева, О. В. Филатова ; Владим. гос. ун-т им. А. Г. и Н. Г. Столетовых. – Владимир : Изд-во ВлГУ, 2016. – 152 с.
236. Ноздрова О. П. Дидактична гра як засіб стимулювання пізнавальної активності учнів 6 - 7-річного віку : дис... канд. пед. наук: 13.00.09 / Ноздрова Оксана Павлівна ; Південноукр. держ. пед. ун-т ім. К.Д.Ушинського. – О., 2008. – 273 с.
237. Леушина А.М. Развитие связной речи у дошкольников. Психология речи / А.М.Леушина. – Л.: ЛГПИ им. А.И. Герцена, 1941. – С.22-71.
238. Маркова А. К. Психология усвоения языка как средства общения/ А.К Маркова. – М.: Педагогика, 1974. – С. 30-31.
239. Карпова С. Н. Особенности ориентировки на слово у детей / С. Н. Карпова, И. Н. Колобова. – М. : Изд. МГУ, 1978. – 165 с.
240. Баєв Б.Ф. Психологія внутрішнього мовлення / Б.Ф. Баєв. – К.: Вища шк, 1966. – 193 с.
241. Костюк Г. С. Психологія розуміння // Навчально-виховний процес і психологічний розвиток особистості: / Г.С. Костюк. За ред. Л. М. Проколієнко. – К.: Рад. шк., 1989. – С. 253.
242. Омеляненко А. В. Навчання дітей старшого дошкільного віку складати розповіді-роздуми : автореф. дис... канд. пед. наук / А. В. Омеляненко; Південноукр. держ. пед. ун-т ім. К.Д.Ушинського. – О., 2008. – 20 с.

243. Лохвицкая Л.В. Формирование познавательных интересов детей старшего дошкольного возраста в учебно-игровой среде : автореферат дис. ... кандидата педагогических наук : 13.00.08 / Любовь Васильевна Лохвицкая. – Киев, 2000. – 22 с.
244. Минаева Е.В. Формирование внутреннего плана действий у детей младшего школьного возраста: автореф. дис. ...канд. психол. наук: 19.00.07 / Е.В. Минаева. – Н. Новгород, 2000. – 22 с.
245. Журавльова М. О. Емоційний інтелект як проблема психологічних досліджень / М. О. Журавльова // Наука і освіта : науково-практичний журнал Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського. – 2009. – № 1/2. – С. 57-61.
246. Лосев А. Ф. Самое само / А. Ф. Лосев // Самое само : сочинения. – М. : ЭКСМО-Пресс, 1999 – С. 423- 634.
247. Ермолаева-Томина Л. Б. Психология художественного творчества : учебное пособие для вузов / Л. Б. Ермолаева-Томина. – 2-е изд. – М. : Академический Проект, 2003. – 304 с.
248. Барташнікова І. А.. Розвиток уяви та творчих здібностей у дітей 5-7 років [Текст] : тести та ігри / І. А. Барташнікова, О. О. Барташніков. – Тернопіль : Богдан, 1998. – 85 с. – (Азбука для батьків : розвиваємо інтелект дитини).
249. Науменко О. М. Діти-видумщики [Текст] / О. М. Науменко // Психологічна газета. – 2010. – № 14. – С. 3-5.
250. Богданова С.А. Проблема визначення структури пізнавальної активності в контексті суб'єктивно-діяльнісного підходу / С.А Богданова // Науковий часопис НПУ імені МП Драгоманова. Серія 12: Психологічні науки. – 2013. – №42. – С.8-14.
251. Волошина В.В. Розвиток пізнавальних інтересів у дошкільників та молодших школярів / В.В. Волошина, Л.В. Долинська, Л.В. Лохвицька. – К.: НПУ ім. Драгоманова, 2003. – 52с.

252. Стеценко Н.М. Сучасні технології формування креативності майбутніх фахівців / Н.М. Стеценко, І.І. Карташова// Психологія та педагогіка: необхідність впливу науки на розвиток практики в Україні: [Зб. матеріалів Міжнародної наук.-практ. конфер]. – Львів: ГО «Львівська педагогічна спільнота, 2017. – С. 113-117.
253. Піроженко Т.О. Розвивальні ігри та вправи: робочий зошит для дітей шостого року життя /Т.О. Піроженко, С.О. Ладивір, І.І. Карабаєва та ін. –Тернопіль:Мандрівець, 2017. – 80 с.
254. Піроженко Т.О. Розвивальні ігри та вправи: робочий зошит для дітей п'ятого року життя /Т.О. Піроженко, С.О. Ладивір, Т.Л. Гурковська та ін. –Тернопіль:Мандрівець, 2017. – 64 с.
255. Карасьова К. Самодіяльні ігри дитини / К. Карасьова, Т. Піроженко. – К. : Шк. світ, 2011. – 128 с.
256. Миргород О.І. Становлення варіативності мислення у дітей старшого дошкільного віку: автореф. дис... канд. психол. наук: 19.00.07 / О.І. Миргород ; Ін-т психології ім. Г.С.Костюка АПН України. — К., 2009. — 20 с.
257. Миргород О. І. Ігри з розвитку варіативності мислення для дітей старшого дошкільного віку / О. І. Миргород // Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди» : наук.-теорет. збірник. – Переяслав-Хмельницький, 2008. – Вип. 14. – С. 300–304.
258. Альтшуллер Г. С. Найти идею. Введение в ТРИЗ - теорию решения изобретательских задач / Г.С. Альтшуллер. – Новосибирськ: Наука, 1986. – 224 с.
259. Яценко А. В. Джерельце творчості. ТРВЗ / А. В. Яценко. — Х.: Ранок, 2011. — 176 с.
260. Синько О. В. Використання методики ТРВЗ в ігровій діяльності дошкільнят / О. В. Синько // Таврійський вісник освіти. – 2013. – № 2. – С. 102 –107.

261. Донченко О. С. Модель розвитку професійної креативності майбутніх вихователів закладів дошкільної освіти засобами арт-терапії в освітньому процесі педагогічного вузу / О. С. Донченко // Молодий вчений : наук. журнал – Херсон : Гельветика, 2017. – Т. 48. – №. 8. – С. 161–165.
262. Цветкова Г.Г. Креативно-розвиваючий освітній простір як педагогічна умова здійснення професійного самовдосконалення викладачів вищої школи / Г.Г. Цветкова // Наукові записки. Педагогічні науки. – Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2013. – Вип. 121. – Ч II. – С. 84 – 89.
263. Долинська Л.В. Особистісно-професійне зростання: психологічні тренінги: навчально-методичний посібник / За. Ред. Проф. Л.В. Долинської, проф. О.В. Темрук / Л.В. Долинська, О.М. Гриньова // Становлення професійного самовизначення майбутніх фахівців подвійних спеціальностей. – К.: Каравела, 2017. – С. 256-312.
264. Козачук С. А. Психологія художньої творчості: навч. посіб. для вищ. навч. закл. / С. А. Козачук ; Нац. пед. ун-тім. М.П. Драгоманова. – К. : НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2012. – 277 с.
265. Мільто Л.О. Теорія і технологія розв'язання педагогічних задач : навч. посіб. /Л. О. Мільто – Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2013. – 156 с.
266. Яценко А. Граємо, виховуємо й розвиваємо за системою ТРВЗ / А. Яценко // Дошкільне виховання. – 2003. – №2. – С. 18.
267. Грузинська І.М. Крок до творчості. Пошуки подарунків для іменинниці. Розвивально-ігрове видання / І.М. Грузинська. – Львів: Укр. акад. друкарства, 2018. – 20 с.
268. Грузинська І.М. Дослідження рівнів розвитку творчої уяви дітей старшого дошкільного віку / І.М. Грузинська// Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. Випуск 24: Т.ХІІ. Психологія творчості. –К.: Видавництво «Фенікс», 2018. – С. 50-58.

269. Грузинська І.М. Психологічні умови розвитку творчої уяви дітей дошкільного віку: теоретичний аналіз проблеми/ І.М. Грузинська// Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова, серія 12. Психологічні науки: збірник наукових праць. – К. : НПУ імені М.П. Драгоманова, 2017. –№5 (50). – С.95-102.
270. Грузинська І.М. Художньо-мовленнєва діяльність як засіб розвитку творчої уяви дітей дошкільного віку / І.М. Грузинська// Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 12. Психологічні науки: збірник наукових праць. – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2016. – №3(48). – С. 139-146.
271. Грузинська І.М. Структура творчої уяви дітей старшого дошкільного віку/ І.М. Грузинська // Вісник Дніпропетровського університету. Журнал психологічних наук. – 2018. –№24. –С.58-64.
272. Грузинська І. М. До проблеми діагностики розвитку творчої уяви дітей старшого дошкільного віку [Текст] / І. М. Грузинська // Молодий вчений. — Херсон: Видавництво «Молодий вчений», 2018. — №2 (54). –С.71-76.
273. Грузинська І. М. Програма цілеспрямованого формування творчої уяви старших дошкільників: зміст та аналіз ефективності[Текст] / І.М. Грузинська // Молодий вчений. — Херсон: Видавництво «Молодий вчений», 2018. — №7 (59). –С.194-198.
274. Грузинська І.М. Модель формування творчої уяви дітей старшого дошкільного віку: змістові та організаційні аспекти/ І.М. Грузинська// Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Психологічні науки». – Херсон, 2018. –№3. – С.30-36.
275. Грузинська І.М. До проблеми психологічних факторів ефективності розвитку творчої уяви дошкільників / І.М. Грузинська // Актуальні питання сучасних педагогічних та психологічних наук: Збірник наукових робіт учасників міжнародної науково-практичної

- конференції (17-18 лютого 2017 р., м. Одеса). – Одеса: ГО «Південна фундація педагогіки», 2017. – С.15-18.
276. Грузинська І.М. До проблеми художньо-мовленнєвої діяльності в структурі творчої уяви дітей старшого дошкільного віку / І.М. Грузинська // Психологія та педагогіка: необхідність впливу науки на розвиток практики в Україні: Збірник тез наукових робіт учасників міжнародної науково-практичної конференції (м. Львів, 24-25 лютого 2017 р.). – Львів: ГО «Львівська педагогічна спільнота», 2017. – С.9-13
277. Грузинська І.М. Деякі аспекти методичного забезпечення розвитку творчої уяви старших дошкільників / І.М. Грузинська // Сучасні тенденції розвитку науки. Матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції (м. Львів, 27-28 липня 2018 року). –Херсон: Видавництво «Молодий вчений», 2018. – С.54-58.
278. Грузинська І.М. Теоретичний аналіз проблеми розвитку творчої уяви дошкільників / І.М. Грузинська // Єдність навчання і наукових досліджень – головний принцип університету: матеріали звітної науково-практичної конференції викладачів, докторантів та аспірантів факультету філософської освіти і науки 14-18 березня 2016 року / ред. Рада І.І. Дробот (голова) та ін. – К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2016. – С. 204-207.
279. Грузинська І.М. Критерії та показники творчої уяви дітей старшого дошкільного віку/ І.М. Грузинська // Єдність навчання і наукових досліджень – головний принцип університету: матеріали звітної науково-практичної конференції викладачів, докторантів та аспірантів факультету філософської освіти і науки 15-19 травня 2017 року / ред. Рада І.І. Дробот (голова) та ін. – К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2017. – С. 140-144.
280. Грузинська І.М. Психологічні засади формування творчої уяви дітей старшого дошкільного віку / І.М. Грузинська // Єдність навчання і наукових досліджень – головний принцип університету: матеріали

звітної науково-практичної конференції викладачів, докторантів та аспірантів факультету філософської освіти і науки 14-18 травня 2018 року / ред. Рада І.І. Дробот (голова) та ін. – К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2018. – С. 148-151.

ДОДАТКИ

Додаток А

№	ПІБ	«Творча уява»	Де чие місце	День народження гномика	Перестановка сірників	Придумай розповідь
ДНЗ № 3 «Сонечко», смт Ставище, Київська обл., Ставищенський р-н.						
1	Вероніка В.	2	2	2	2	2
2	Каріна В.	1	1	0	1	1
3	Софія А.	1	2	1	1	2
4	Артем Г.	1	1	1	2	1
5	Антон З.	2	2	2	2	1
6	Іван М.	1	1	1	1	1
7	Артем Н.	2	2	2	2	2
8	Денис О.	0	0	0	1	0
9	Олександра О.	0	0	0	0	0
10	Олексій С.	2	2	2	2	2
11	Олександра О.	1	1	1	1	1
12	Олена О.	1	1	1	1	1
13	Андрій М.	0	0	1	0	0
14	Максим Ф.	1	0	0	1	0
15	Богдан Х.	1	0	0	0	0
16	Богдан Ц.	1	1	1	1	1
17	Кіра Ш.	0	0	0	0	0
18	Дарина Ш.	1	1	0	0	1
19	Настя П.	1	1	0	0	0
20	Валентин Г.	2	1	1	0	1
21	Юлія А.	0	0	0	1	0
22	Ірина А.	1	1	1	1	1
23	Дмитро А.	1	1	1	1	1
24	Кіра Б.	2	2	2	2	2
25	Денис Г.	1	1	2	1	1
26	Василь Б.	1	1	1	1	1
ДНЗ №3 «Сонечко» (2 група), смт Ставище, Київська обл., Ставищенський р-н						
27	Руслан Б.	2	2	2	2	2
28	Назар Д.	0	0	0	1	0
29	Андрій С.	0	0	0	0	0
30	Валя М.	2	1	2	2	2
31	Андрій К.	1	1	1	1	1
32	Сергій К.	0	0	0	0	0
33	Денис О.	0	0	1	0	0

34	Іван П.	0	0	0	1	0
35	Тетяна П.	0	0	0	0	0
36	Яна М.	0	0	0	0	0
37	Олександр О.	0	0	0	0	0
38	Вадим В.	0	0	0	0	0
39	Інна Р.	0	0	0	1	0
40	Віолетта О.	1	1	1	1	1
41	Валентин П.	0	0	0	1	0
41	Ольга В.	0	0	0	1	0
43	Володимир Г.	1	1	1	1	1
44	Віталій І.	0	0	0	1	0
45	Тамара В.	0	0	0	1	0
46	Олег М.	1	1	1	1	1
47	Андрій С.	1	1	1	0	1
48	Лідія Ю.	0	0	0	1	0
49	Світлана М.	0	0	0	0	0
50	Ріта В.	0	0	1	0	0
51	Софія А.	1	1	0	1	2
ДНЗ «Казка», Київська обл., Ставищенський р-н, с. Красилівка		0	0	0	0	0
52	Нікіта Г.	1	1	1	1	1
53	Вова І.	1	1	1	0	1
54	Саша С.	1	1	0	1	1
55	Вероніка	0	0	0	0	1
56	Ліза Г.	1	1	1	0	1
57	Діма	2	2	1	1	1
58	Злата	0	0	1	2	1
59	Тереза	2	2	2	2	2
60	Захар	1	1	1	0	1
61	Софія П.	2	2	2	2	2
62	Маша Ю.	1	1	1	1	1
63	Ніколь К.	0	0	0	0	1
64	Денис П.	1	0	0	0	0
65	Іра В.	2	2	2	2	2
66	Ріта	1	1	0	0	1
67	Оля	1	1	1	0	0
68	Нікіта А.	1	1	1	1	1
69	Саша Б.	1	1	0	0	1
70	Єва	1	2	0	0	1
71	Кіріл	1	0	0	1	1
72	Юра	1	1	1	1	1
73	Іра	0	1	0	0	1
74	Маша	1	1	1	1	1
75	Міша	1	1	1	1	1
76	Єгор	0	0	0	0	0

	сума	61	58	53	58	59
	Узагальнений показник	0,93	0,76	0,69	0,76	0,77

ДНЗ №200 (1 група), м. Київ		0	0	0	0	0
77	Наташа Н.	2	2	1	2	2
78	Діма Г.	1	1	1	1	1
79	Діана Г.	1	2	1	1	1
80	Олександр Д.	2	2	2	2	2
81	Роман О.	2	1	2	2	1
82	Оксана Л.	1	1	1	1	1
83	Дарина О.	2	2	2	2	2
84	Катерина К.	1	1	1	1	1
85	Роман М.	0	1	1	0	0
86	Світлана Н.	2	2	2	2	2
87	Поліна О.	1	1	1	1	1
88	Марина К.	1	1	0	1	1
89	Тетяна П.	0	0	0	0	0
90	Ірина Г.	0	0	0	0	0
91	Павло Р.	1	1	0	0	1
92	Мар'яна Р.	1	2	1	1	1
93	Константин С.	0	1	0	0	0
94	Валерія Н.	1	1	1	0	1
95	Ольга С.	0	1	0	0	0
96	Олександр Т.	1	1	1	0	1
97	Каріна У.	2	2	1	2	2
98	Ілона М.	1	1	1	1	1
99	Лєна О.	1	1	1	1	1
100	Олег В.	2	2	2	2	2
101	Юра Я.	2	1	2	1	1
ДНЗ №200 (2 група), м. Київ		0	0	0	0	0
102	Анжела Г.	2	2	2	2	2
103	Антон В.	0	0	0	0	0
104	Борис Г.	0	0	0	0	0
105	Валентин В.	2	2	2	2	2
106	Валерія А.	1	1	1	1	1
107	Дарина С.	0	0	0	0	0
108	Денис Д.	1	0	1	1	1
109	Кірил Н.	1	0	1	1	1
110	Крістіна А.	1	1	0	1	1
111	Ліза П.	0	0	0	0	0
112	Лєна О.	0	0	0	0	0
113	Максим Р.	0	0	0	0	0
114	Марія К.	0	0	0	1	0
115	Надія В.	1	1	1	1	1

116	Настя В.	0	0	0	1	0
117	Остап П.	1	1	1	1	1
118	Оля Г.	1	1	1	1	1
119	Петро Г.	0	0	1	0	0
120	Руслан Д.	0	0	1	0	0
121	Руслана Г.	1	1	1	0	1
122	Рауль А.	1	1	1	1	1
123	Сергій М.	1	0	1	1	1
124	Світлана Б.	0	0	0	0	0
125	Тімур Р.	1	0	1	0	1
126	Тетяна С.	1	1	1	1	2
127	Ульяна Р.	1	1	1	0	2
128	Фетот В.	1	1	1	1	1
129	Ярослав Б.	0	0	0	0	0
ДНЗ № 2 «Золота рибка» (1 група), смт Ставище, Київська обл., Ставищенський р-н		0	0	0	0	0
130	Артем М..	2	2	2	2	2
131	Антон В.	1	1	1	1	1
132	Андрій К.	1	2	1	1	2
133	Борис В.	2	2	2	2	2
134	Вероніка М.	1	1	2	1	1
135	Віка Г.	1	1	1	1	1
136	Глеб А.	2	2	2	2	2
137	Денис І.	0	0	0	1	0
138	Зіна Г.	0	0	0	0	0
139	Іван А.	2	2	1	1	2
140	Костя П.	1	1	1	1	1
141	Люба В.	1	1	0	0	1
142	Ліза М.	0	0	0	1	0
143	Максим В.	0	0	0	0	0
144	Настя І.	0	0	0	0	0
145	Ольга Я.	1	2	2	1	1
146	Олег Р.	0	0	0	0	0
147	Остап В.	0	1	0	1	0
148	Петро О.	1	0	0	0	1
149	Руслан О.	1	1	0	0	1
150	Роман А.	0	0	0	1	0
151	Станіслав Г.	1	1	0	0	1
152	Світлана Ф.	1	1	1	1	1
153	Сніжана В.	2	1	2	2	2
154	Юля Б.	1	1	1	1	1
155	Ярослав Н.	1	1	1	1	1
ДНЗ № 2 «Золота рибка» (2 група), смт Ставище, Київська обл., Ставищенський р-н		0	0	0	0	0

156	Андрій С.	2	2	2	2	2
157	Арсен В.	0	0	0	0	0
158	Борис С.	0	0	0	1	0
159	Валя М.	2	1	2	2	1
160	Володимир Г.	1	1	1	1	1
161	Віктор А.	0	0	0	0	0
162	Давид Д.	1	1	1	0	0
163	Дарина Г.	1	0	1	1	1
164	Інна П.	0	0	0	1	0
165	Ірина С.	0	0	1	0	0
166	Катерина Р.	0	0	0	0	0
167	Катерина В.	1	1	1	0	0
168	Луїза С.	0	0	0	1	0
169	Марина Р.	0	0	1	0	1
170	Назар В.	0	0	0	1	0
171	Ніна К.	1	1	1	1	1
172	Олеся Б.	1	1	1	1	1
173	Оксана Р.	1	1	1	1	1
174	Рената Р.	1	1	0	0	1
175	Руслан А.	1	1	1	1	1
176	Ріта Б.	1	1	1	1	1
177	Сергій С.	1	1	1	1	1
178	Тамара О.	0	1	0	0	0
179	Юля С.	1	0	1	1	1
180	Яна П.	1	1	1	1	1
	Сума	86	84	82	81	85
	Середній показник	0,82	0,8	0,78	0,77	0,81

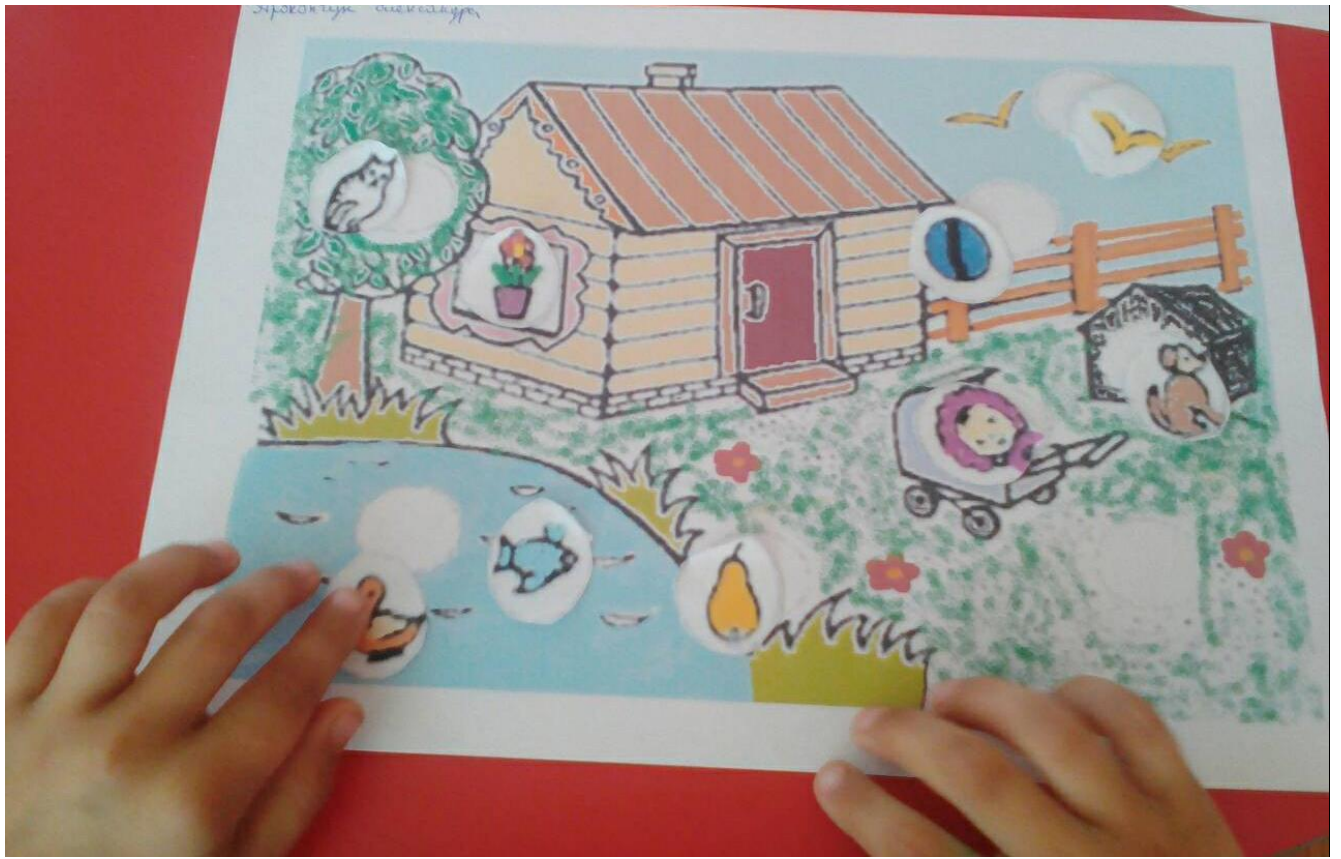
№	ПІБ	«Творча уява»	Де чиє місце	День народження гноміка	Перестановка сірників	Придумай розповідь
ДНЗ № 5, м. Виноградів, Закарпатської обл. (1 група)						
1	Артем Р.	1	2	1	2	2
2	Аркадій В.	1	1	0	1	1
3	Ангеліна С.	1	2	1	1	2
4	Артур М.	1	1	2	2	2
5	Борис Г.	2	2	2	1	1
6	Даніл О.	1	1	1	1	1
7	Денис П.	2	2	2	2	2
8	Зінаїда О.	1	1	0	1	1
9	Інна Г.	0	0	0	0	0
10	Каріна М.	1	2	2	1	2
11	Катя С.	1	1	1	1	1

12	Ксенія А.	0	1	0	1	1
13	Лев С.	0	1	1	0	0
14	Леся О.	0	0	0	1	0
15	Леонід Л.	0	0	0	0	0
16	Маргарита Р.	1	2	1	1	2
17	Марат О.	0	1	0	0	0
18	Ніка В.	1	1	0	0	0
19	Надія О.	1	1	0	0	0
20	Петро Г.	2	1	1	0	1
21	Соня А.	2	1	0	0	0
22	Святослав Д.	1	1	0	0	1
23	Тарас А.	1	1	1	0	1
24	Тоня Д.	2	2	2	2	2
25	Ярослав К.	2	1	2	2	1
ДНЗ №2 «Дзвіночок» м. Гайсин, Вінницька обл.		0	0	0	0	0
26	Аркадій Д.	2	2	2	2	2
27	Антон В.	1	1	0	0	0
28	Богдан В.	0	0	0	0	0
29	Вадім А.	1	1	2	1	2
30	Варвара Д.	1	1	1	1	1
31	Валентин Р.	0	0	0	0	0
32	Віолетта Ю.	0	0	1	0	0
33	Даніл Д.	0	0	0	0	0
34	Давид О.	0	0	0	1	0
35	Ілона Г.	0	0	0	0	0
36	Іванка О.	0	0	0	1	0
37	Каміла В.	0	0	0	0	0
38	Ліана К.	1	0	0	0	0
39	Лідія О.	2	1	1	2	1
40	Максим Р.	0	0	0	0	0
41	Марина С.	1	0	0	1	1
42	Назар В.	1	1	1	1	1
43	Надія А.	1	1	0	1	0
44	Олександр В.	0	0	0	1	0
45	Оля А.	1	1	1	1	1
46	Руслана Л.	1	1	1	1	1
47	Сергій О.	0	0	0	0	0
48	Софія Я.	0	0	0	0	0
49	Тарас П.	1	1	1	1	1
50	Юра К.	2	1	0	1	1
	сума	41	41	31	35	36
	Середній рівень	0,82	0,82	0,62	0,7	0,72

Додаток Б

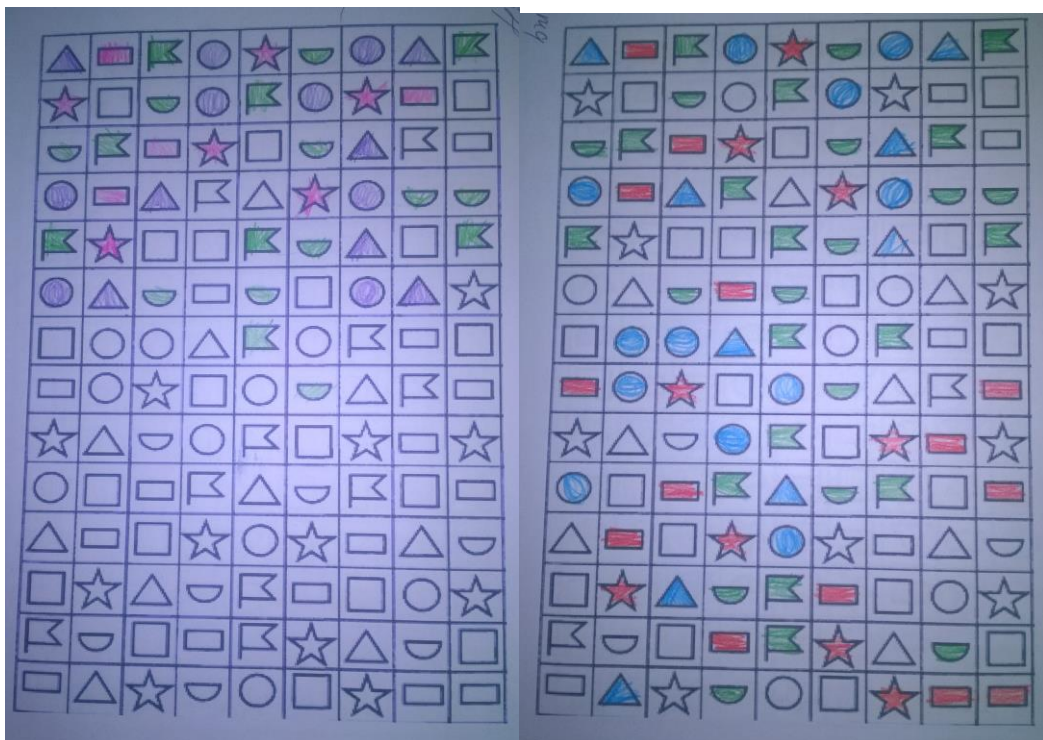
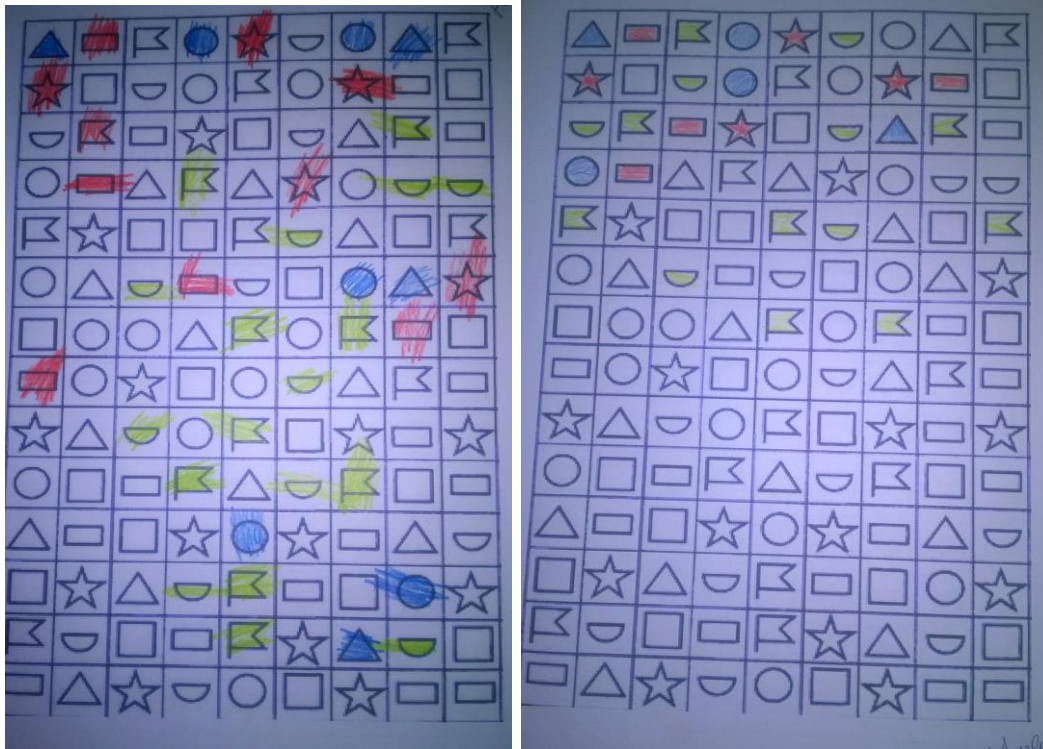
Результати діагностичної методики «Де чие місце» О.Є. Кравцова

Додаток В

Результати діагностичної методики «Знайди і викресли» за Р.С. Немовим

Додаток Г
Дидактичний матеріал для діагностичної методики «Запам'ятай 10 слів» за
З.М. Істоміною.

ЩОДЕННИК СПОСТЕРЕЖЕННЯ

Експериментатор

(прізвище, ім'я, по батькові)

Назва ДНЗ _____, № групи _____, кількість дітей _____

Київ – 20 ____ р.

4. **Індивідуальна картка для діагностики критеріїв творчої уяви.**

№	ШБ групи досліджуваних				
		Швидкість створених образів	Оригінальність образів	Продуктивність образів	Гнучкість образів
1					
2					
3					
4					
5					
6					
7					
8					
9					
10					
11					
12					
13					
14					
15					
16					
17					
18					
19					
20					
21					
22					
23					
24					
25					
26					
27					
28					
29					
30					

Протокол спостереження за дитиною

Мета - _____

Ім'я та прізвище дитини _____

Вік _____ група _____ Дата _____ час _____

ПІБ експериментатора _____

1. _____

2. _____

3. _____

4. _____

5. _____

6. _____

7. _____

Висновки та рекомендації _____

Підпис _____

ІНДИВІДУАЛЬНА КАРТКА ПСИХОЛОГІЧНОГО ДІАГНОСТУВАННЯ

Дитина _____ група

(НАЗВА ЗДО)

№	Дата проведення	Назва методики	Короткий результат. Висновки та рекомендації

Додаток Д

Ігри-подорожі з відгадуванням загадок та виконанням завдань

Матеріал: сенсорна дошка або комп'ютер, презентація про свійських тварин, папір (формат А3), олівці та фломастери.

Інструкція: Гра-подорож має узагальнюючий характер. Діти мандрують сторінками свійського двору, відгадують загадки та обмінюються досвідом. У кінці подорожі виконують завдання відповідно до презентації. Наступним завданням, яке отримують діти, є спільний малюнок на тему «Фантастичне свійське подвір'я». Після того, як малюнок намальовано, потрібно розповісти про нього.

**Вибрати свійських та
домашніх тварин**

У лісі загубилось 5 свійських
тваринок, допоможіть їм
вернутись додому!

Пізнавально-активізуючі презентації

Мета: забезпечити відповідну рухову активність дітей; сприяти емоційно – позитивному стану дітей та збагаченню інформацією.

Вік: 5-7 років

Варіант А

Матеріал: сенсорна дошка або комп'ютер, презентація.

Інструкція: вибираємо тематику подорожі «Казкова Країна Здоров'я». Гра-подорож починається у нетрадиційній формі. Діти знаходять лист із Країни Здоров'я. Почавши його читати, присутні потрапляють у Країну Здоров'я, і разом з героями Чистюлею Машею та Бруднюлею Сашою починають подорож. Нами була придумана казка до цього сюжету, на основі якої відбувається подорож до різних казкових героїв, а саме: Мийдодіра, Котигорошка, Карлсона, Мальвіни, Буратіна. Кожний із цих героїв дає дітям свої завдання та поради.

Діти мандрують по заданому маршруту, відгадуючи загадки від героїв.

Казка «Пригоди Бруднюлі Саші та Чистюлі Маші в Країні Здоров'я».

Одного разу зустрілися Саша та Маша, які гралися на майданчику. Маша збудувала великий замок із піску і назвала його «Царством Чистоти». Саші це не сподобалось, він захотів назвати замок «Царством Брудну».

- Сашо, так не можна, - сказала Маша.
- Я хочу, щоб кругом було брудно, - вигукнув Сашко.
- Уяви собі, що ти потрапив...., - почала розповідати Маша. Але, не встигнувши договорити, діти опинились на незнайомій галявині, де і розпочались їхні пригоди. Саша і Маша потрапили в Країну Здоров'я. Не розгубившись, герої почали шукати вихід додому. По дорозі діти зустріли бабусю, яка дала їм карту, по якій можна було вернутися додому. Але ця карта була не проста, і потрапити по ній додому виявилось не так то і просто.
- Ой, ой, ой, що ж тепер буде? - почав галасувати Сашко. По дорозі він знайшов калюжу, стрибнув туди і почав бруднитися ще більше.
- Ой, який ти брудний! - сказала Маша. - Як я далі буду з тобою таким брудним мандрувати?
- А мені подобається,- кричав Сашко.
- Доброго дня! – почули діти за своєї спиною. Обернувшись, вони побачили умивальник із щітками, милом, рушниками.
- Хааа, так це ж Мийдодір! - крикнула Маша.
- Бачу, я вчасно до вас завітав! Де мої щітки, бігом всі до мене, будемо хлопчика цього рятувати! - сказав Мийдодір.

Почувши ці слова, Саша почав тікати від Мийдодіра і кричати: «Не хочу, не буду умиватися». Та не вдалося йому втекти, щітки Мийдодіра наздогнали брудного хлопчика, почали лоскотати, мило почало вмивати. За хвилину Саша Бруднюля став чистим. Подивившись у дзеркало, хлопчик не впізнав себе.

- Невже це я, це не я...
- Який же ти красивий, - сказала Маша.- Дякую тобі, Мийдодіре.

І тут Мийдодір почав розповідати дітям, що потрібно умиватися кожного ранку, чистити зубки, стежити за своїми речами, бо можна захворіти, якщо бути брудним, не мити руки та купатися в калюжах. Мийдодір дав дітлахам пам'ятку, якою вони повинні були користуватися, щоб бути здоровими.

- 1.Щоранку умиватись.
- 2.Дружити з милом.
3. Прийшовши з вулиці, перед їжею мити руки.
- 4.Стежити за своїми речами та зовнішнім виглядом.

Одержавши цінні поради, друзі попрямували далі. Назустріч їм вийшов здоровий, красивий Котигорошко. Сашкові він дуже сподобався, і хлопчик запитав у нього, що потрібно робити, щоб бути таким сильним? Котигорошко подивився на хлопчика і відповів, що сила, спритність і постава – це все від фізкультури. Щоб бути сильним, потрібно вести здоровий спосіб життя, гарно їсти, робити зарядку, займатись фізичними вправами.

- Котигорошко, а ти візьмеш мене до себе в помічники? - запитав Сашко.
- Візьму лише тоді, коли ти підростеш і будеш постійно виконувати ось ці вправи.

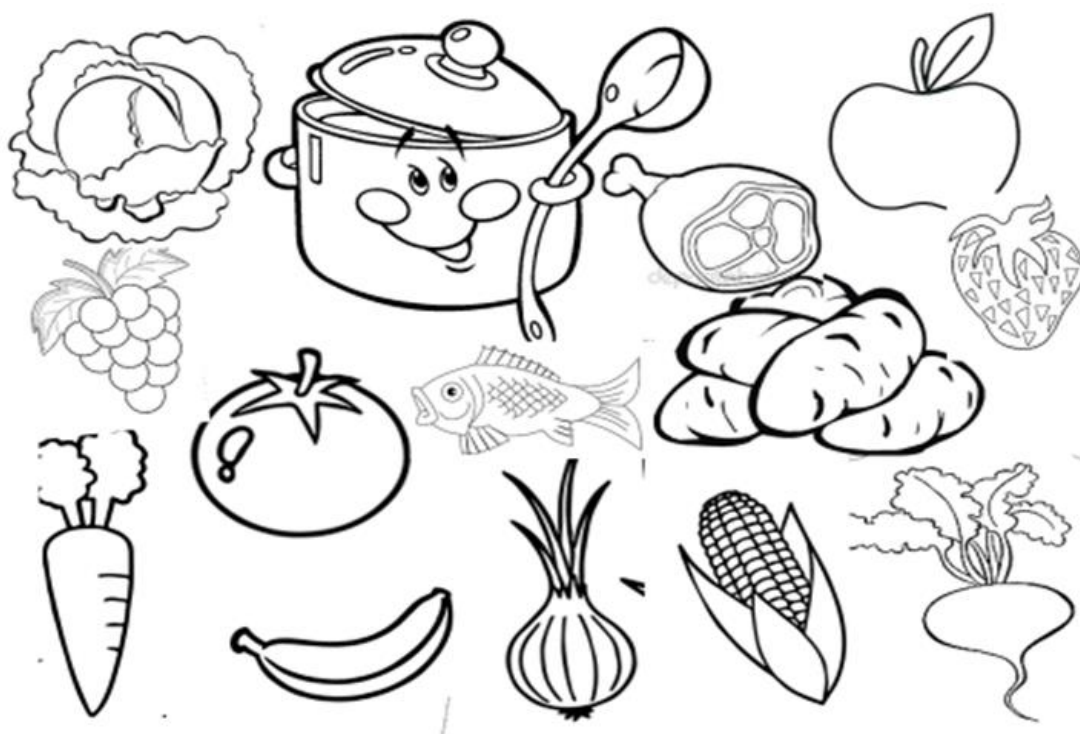
Котигорошко залишив Сашкові вправи для ранкової гімнастики, для заняття на фізкультурі, виконуючи які, хлопчик буде сильним і здоровим, як Котигорошко.

Діти попрощалися з Котигорошком і попрямували далі, адже дорога була далекою.

- Я хочу їсти, - сказала Маша. Сказавши ці слова, діти побачили знайомий силует Карлсона з варенням. Проте смачненьке він дітям не дав, адже вони ще не обідали. Карлсон, перед тим як поїсти варення, запропонував дітям допомогти йому зварити борщ.

Давайте підкажемо, як потрібно варити борщ!

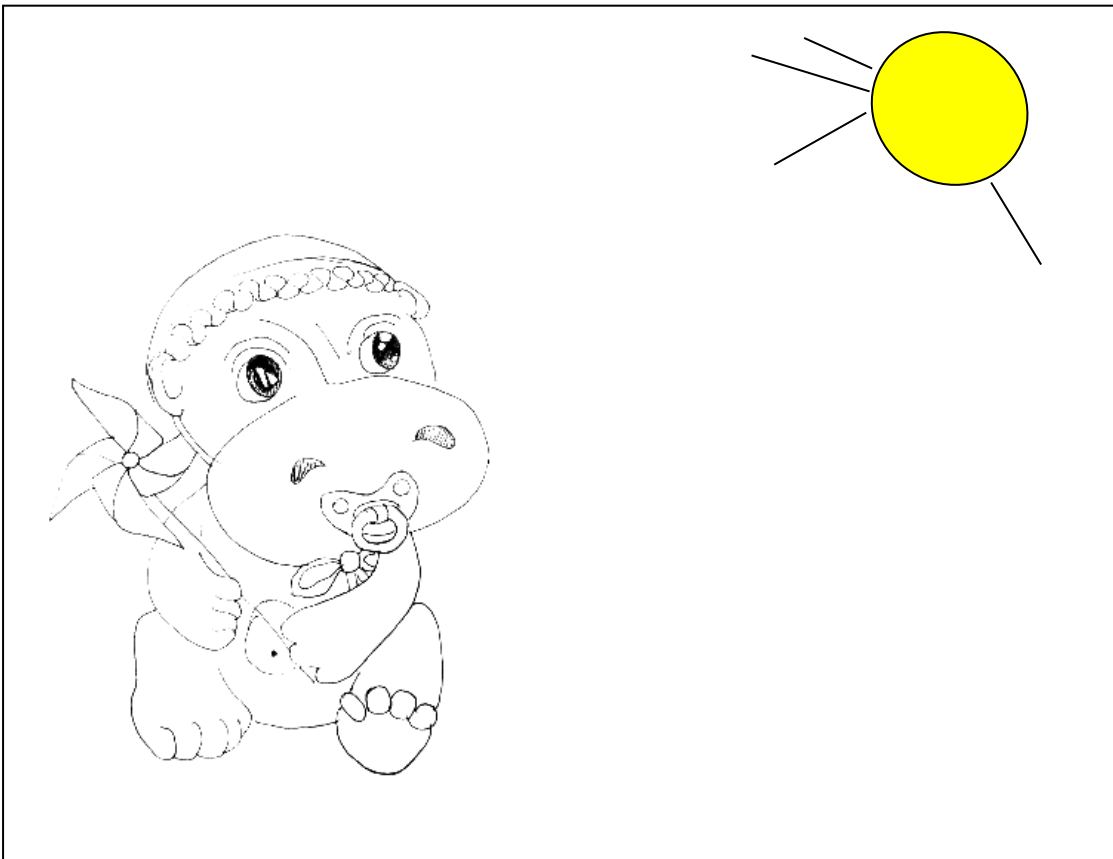
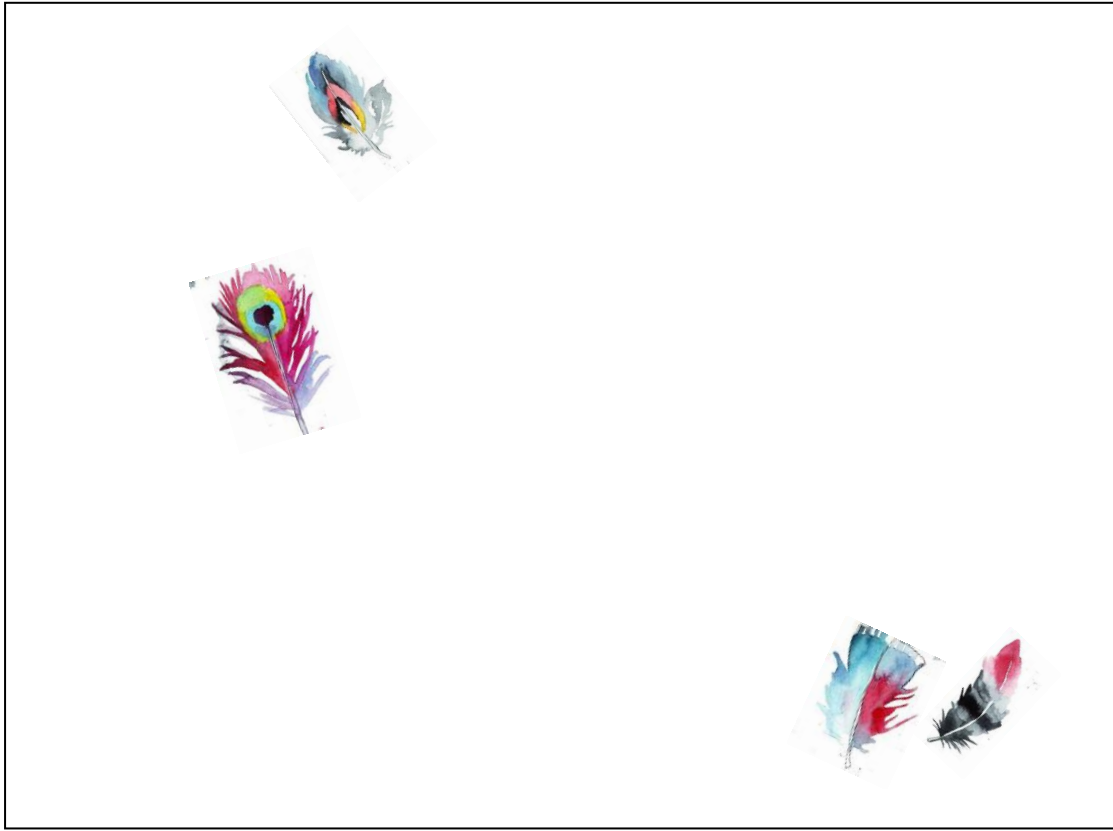
Завдання: розфарбуй інгредієнти, щоб зварити чарівний борщ.

Саша і Маша з радістю допомогли Карлсону. Поївши борщу, Карлсон пригостив дітей варенням. Подякувавши казковому герою, діти попрямували далі. Вони були уже дуже втомлені, адже йшли цілий день. Далі по дорозі Саша і Маша зустріли Мальвіну, котра запропонувала їм трішки відпочити, адже саме повноцінний сон допоможе відновити сили, щоб іти далі. Поспавши, діти набралися сил і вирушили далі, зустрівши на своєму шляху Буратіно, який переконав їх у тому, що потрібно багато часу проводити на свіжому повітрі, щоб бути здоровим. Буратіно дітям показав багато цікавих та рухливих ігор.

Саша та Маша, здорові та усміхнені, повернулися додому. Всім розповідали про свої неймовірні пригоди та навчали правилам здорового способу життя.

Варіант завдання: Детективні ситуації

Ігрова методика «Де чие місце?» Кравцова О.Є.

Пропонована ігрова методика для дітей 4–6 років є засобом її розвитку.

Стимульний матеріал. Для проведення цієї методики-гри підійде будь-яка сюжетна картинка, правда, з деякими особливостями. Ось приклад такої картинки

Ігрове завдання. Дорослий просить дитину уважно розглянути малюнок і поставити кружечки в "незвичайні" місця, а потім пояснити, чому вони там опинилися.

Додаток И

Модифікована методика за Орлановою Г. Т. «Склади казку».

Мета: формування розвитку творчої уяви (вербальна основа), визначення оригінальності, вільність мислення та відхід від шаблонів мислення; визначення характеру взаємозв'язку мовленнєво-творчої та образотворчої діяльності, охарактеризувати складені дітьми розповіді за власними малюнками.

Завдання: скласти казку на основі серії картинок(початок казки або кінець).

Намалювати за бажанням малюнки до продовження казки.

Хід проведення: Дітям дають завдання придумати казку на основі опорної картинки - це може бути початок казки, середина чи кінець казки. Кожній дитині пропонувала придумати казку і намалювати до неї одну картинку.

На основі серії картинок скласти казку.

Моделювання казкових сюжетів – творчих вправ за методикою Дж. Радарі.

Мета: творчі вправи з казками сприяють розвитку фантазії, уяви, творчого мислення, зв'язного мовлення, здатність генерувати нові ідеї.

За Дж. Радарі ми пропонуємо такі методи роботи з казкою: перекручування казки; перевернення казки; придумування «нового героя казки»; створення «вінегрету» («салату») із казок; «біном фантазія».

Пропонуємо їх тлумачення:

1. Колаж із казок (можна із ілюстраціями, а можна і без) – переплутування ситуацій, співіснування героїв із різних казок.
2. Рятівні ситуації у небезпечних для героїв ситуаціях – знаходження виходу для улюблених героїв (наприклад, лисичка не з'їла Колобка, адже раптово чхнула, а Колобок тим часом вискочив і покотився далі)
3. Зміна ситуацій у знайомих казках – схожий метод із попереднім, але йдеться не про порятунок героїв, а просто про зміну сюжету на розсуд дитини (наприклад: казка «Вовк і семеро козенят» — вовку заважає ведмідь, який кличе його на свій день народження; казка «Гуси-лебеді» — на шляху дівчинки зустрічається вовк; казка «Про рибалку та рибку» — рибка виявила бажання сама зустрітися з бабою і т. ін.).
4. Казки по-новому – метод, що допоможе поглянути на знайомі речі інакше (наприклад: «Попелюшка» — дівчинка лінива і зла; «Червона Шапочка» — добрий вовк; «Котигорошок» — лінивий Котигорошко)
5. Кольорові казки - «Казки про чарівні казки». Особливо доцільно під час вивчення кольорів (наприклад, кожна фарба мешкає у своєму чарівному палаці, гостюють одна в одній, зрештою утворюються нові відтінки, а іноді — зовсім несподівані кольори. Фантазуючи, слід дотримуватися правила: в палаці кожної фарби все має бути забарвлене лише у її колір)
6. Серіал у казці – створення нових сюжетів до улюблених казок, із найулюбленішими героями (наприклад, казка «Колобок»: 1-ша серія —

традиційна казка; 2-га — як урятувати Колобка; 3-тя — Колобок потрапляє до кольорових країн і змінюється; 4-та — у Колобка з'являється ніс Буратіно; 5-та — у Колобка є подружка; 6-та — моя казка про Колобка)

7. Із казки — в задачку! — на основі знайомих казок створюються цікаві задачки з математичним, логічним змістом (наприклад, за казками «Вовк і семеро козенят», «Три ведмеді», «Колобок», «Рукавичка» та ін.)

8. Казка — від задачки — модель початку казки — зміст веселої, цікавої дітям задачки (наприклад, задачка:

Борсучиха-бабуся напекла «смаколиків»,

Пригостила п'ять внучат, дуже гарних борсучат.

Два онучка не наїлись, з ревом блюдцями гримлять.

Порахуйте-но швиденько.

Скільки борсучат чекають добавки та мовчать?

Початок казки: вирішили борсучата втекти від бабусі й шукати щастя в світі...)

9. Казка — від лічилочки — після розучування, неодноразового використання під час рухливих ігор. Пропонуємо дітям загадковий початок нової казки, що йде від змісту лічилки. (Наприклад:

Котилось яблучко повз сад,

Повз сад, повз тину,

Хто підніме, той і вийде..

Але яблучко було не простим, а чарівним: воно змінювало характери героїв казок. Першим йому назустріч трапився...)

10. Гороскоп і казка — використовують під час ознайомлення дітей зі знаками Зодіаку, визначення залежності особливостей характеру особи від знака, під яким вона з'явилася на світ. Щоб дітям було доступніше, переносимо дані на персонажів казок (наприклад: Колобок із однойменної казки. Уявімо, що Колобок за знаком Зодіаку — Лев і вирішив поводитися відповідно до цього знаку.

Характерні особливості Лева (можливі зміни в поведінці Колобка)

Не любить, щоб великі звірі на його шляху траплялись.

Він не просить ані Вовчика, ані Зайчика, а дуже сильно галасує, що всі звірі одразу йому поступаються.

Іноді занадто лінивий.

Набридло Колобку котитися по доріжці. Він ліг під кущиком і заснув, прокинувся і вирішив жити на цій галявинці.

Він розумний, любить володарювати.

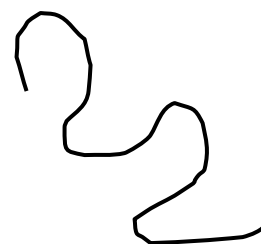
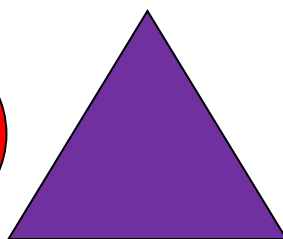
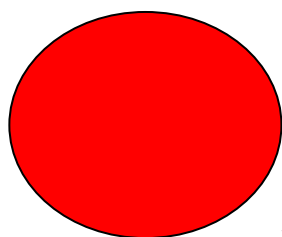
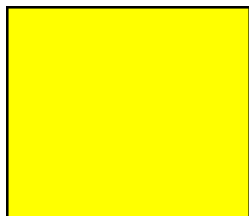
На цій галявинці Колобок став царем усіх маленьких тваринок та комашок.

Любить тринькати гроші, але не любить їх заробляти.

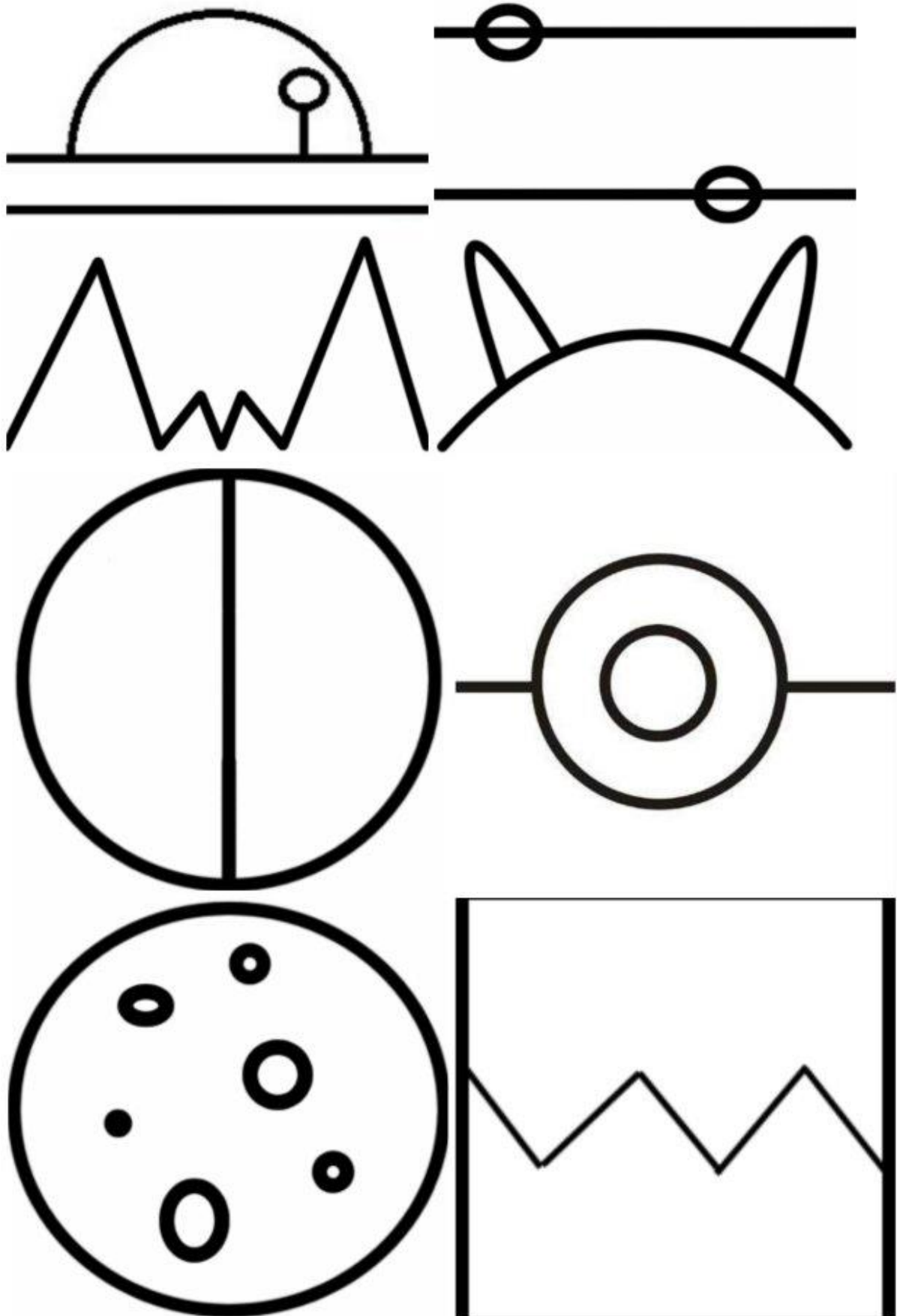
Одного разу на галявинку прибїг Зайчик і в лапках у нього був долар...

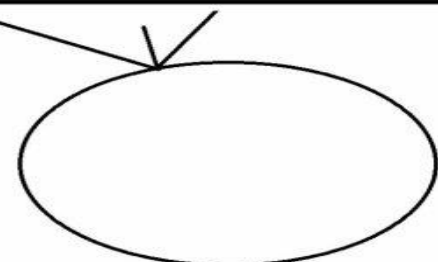
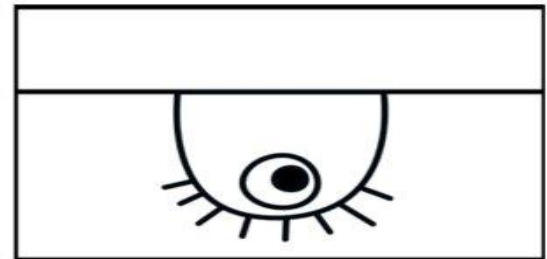
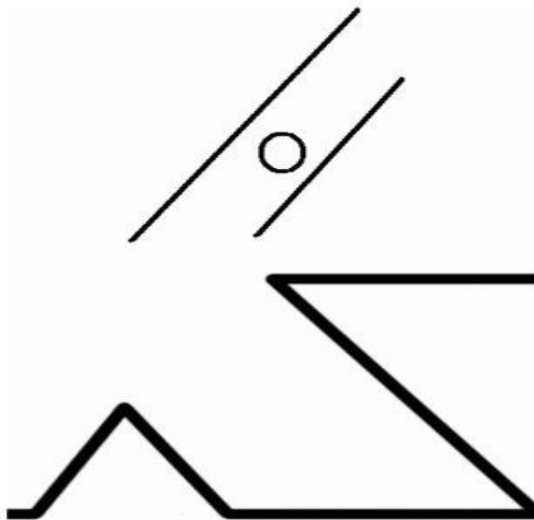
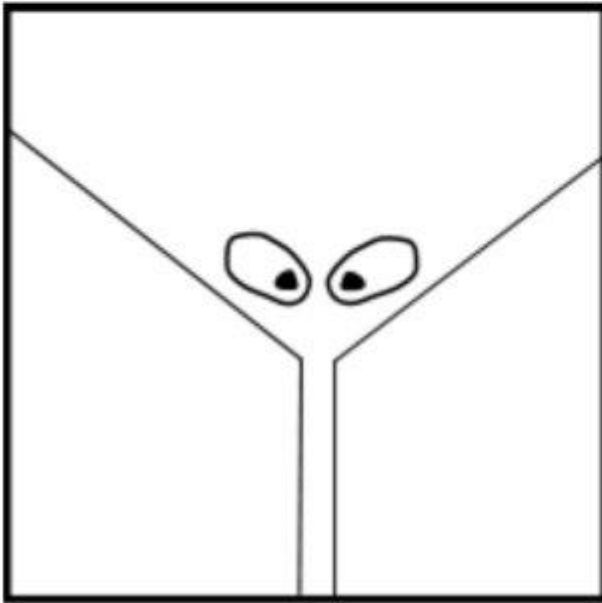
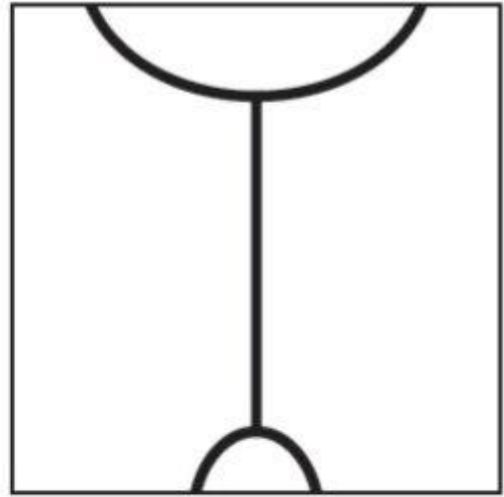
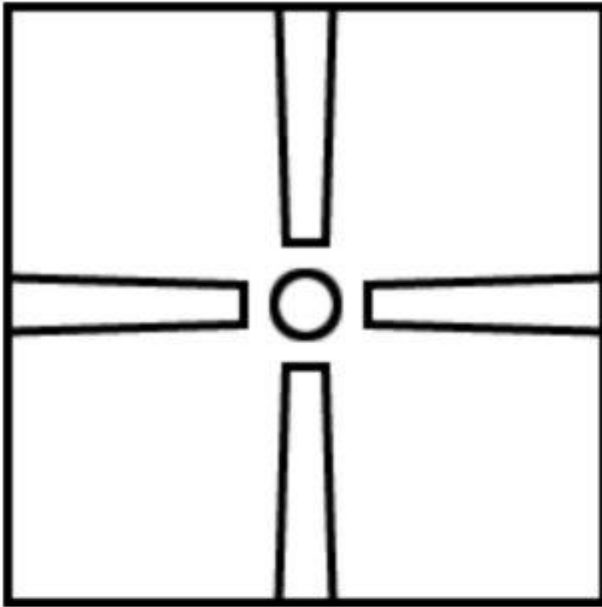
Повідомити дітям, що герої казки з якихось причин заховалися (просто граються, або їх зачаклували—). Ускладнення. У разі зміни місцями героїв чи інших знаків — змінюється сюжет казки.

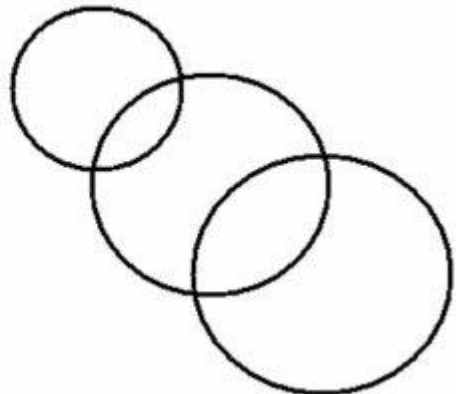
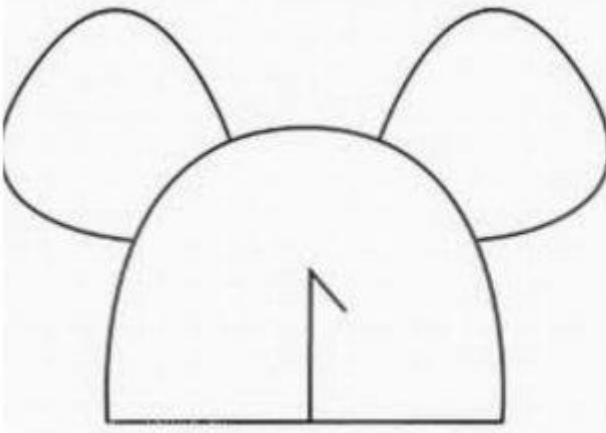
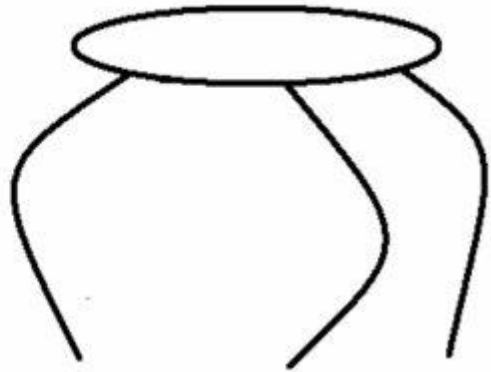
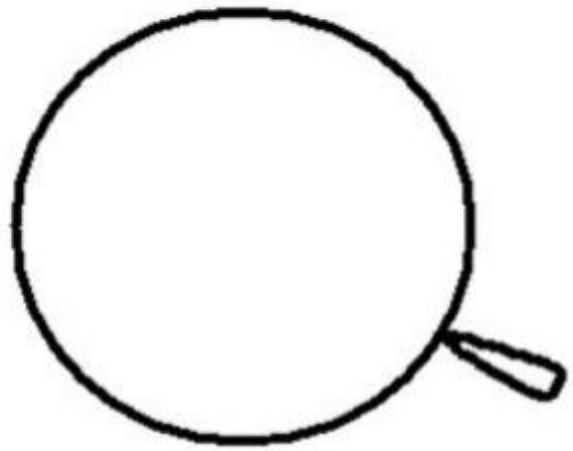
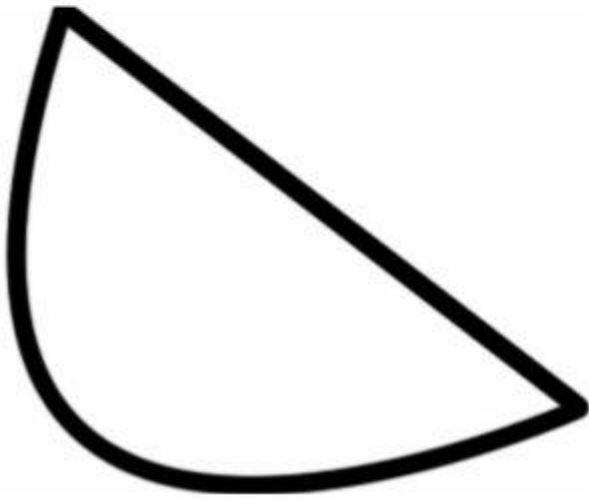
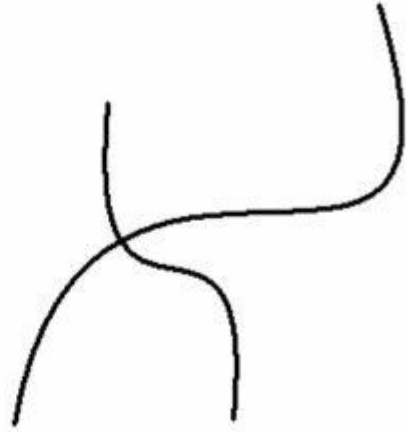
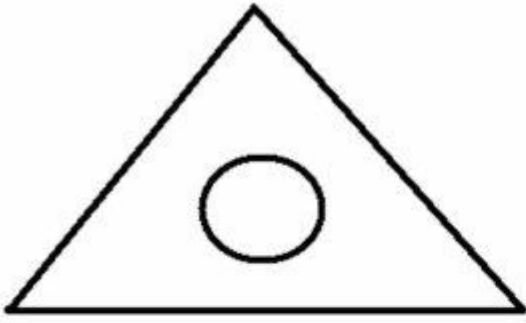
11. Моделювання казок (за схемами-моделями, за знаками, за геометричними фігурами), наприклад:

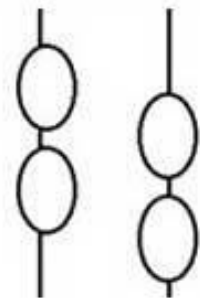
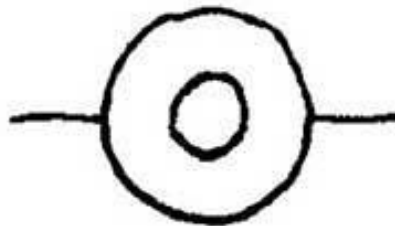
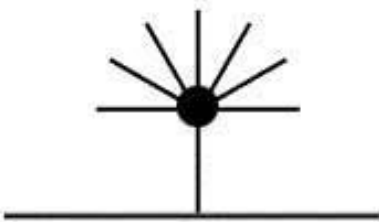
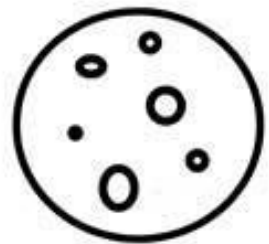
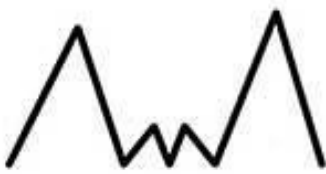
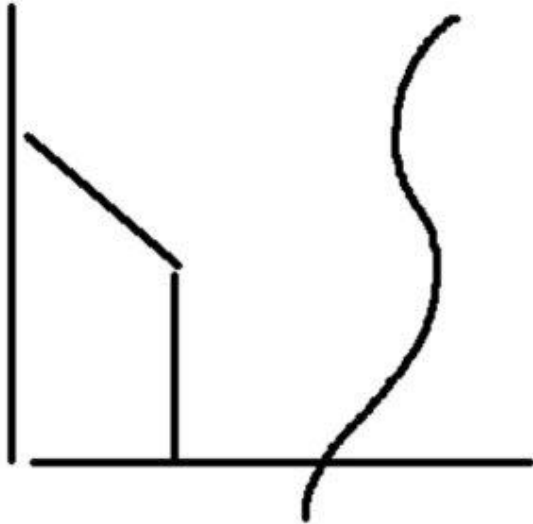
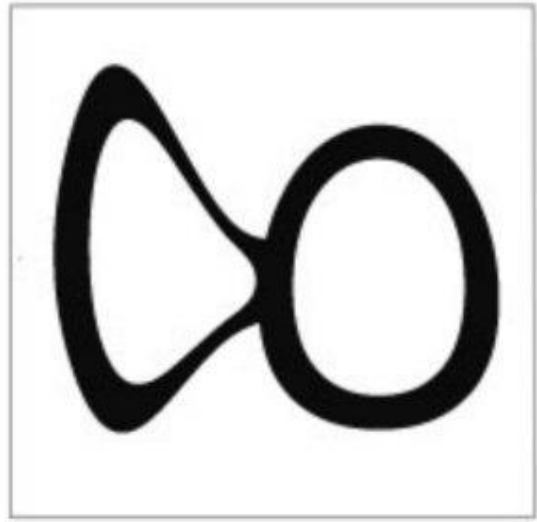
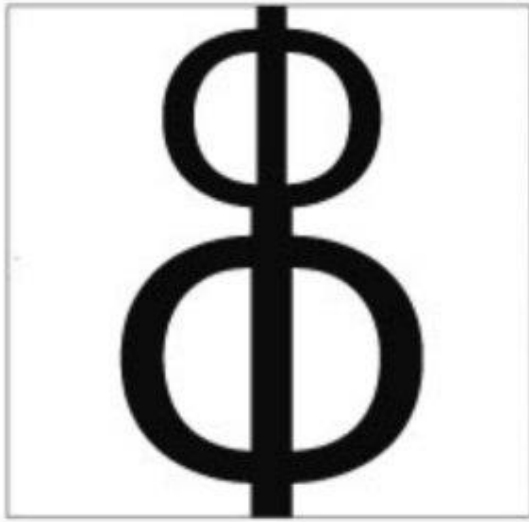

Приклад методу активізації творчості «Друдли»

Самостійна дозвіллева діяльність (ігри)

Мета: розвиток творчої уяви.

Під час занять та самостійної дозвіллевої діяльності з дітьми нами пропонується використання таких ігор, як: «Гномик», «Друге життя», «Чарівна паличка», «Уяви собі», «Крісло мрійника», «Сонячна тваринка», «Реклама» тощо.

Ігри на розвиток творчої уяви

Гра «Гномик» (6-7) років

Мета: розвиток уяви.

Інструкція: «Уявіть собі, що в кімнаті на люстрі сидить гномик. Розкажіть, що він бачить звідти».

Важливо допомогти дітям зробити опис кімнати з незвичної для них просторової точки бачення. Потрібно, щоб діти уявили недоступні місця для їхніх очей (наприклад, верх шафи).

Гра «Зобрази в русі» (6-7) років

Мета: розвиток уяви. Завдання розміщені в порядку зростання складності.

Інструкція: «Уяви, що ти перетворився в тигра, який пробирається в джунглях: робота; орла, що летить над скелями; королеву Франції; киплячу каструлю; авторучку, в якої закінчилося чорнило».

Гра «Друге життя» (6-7) років

Мета: розвиток уяви.

Потрібно придумати друге життя непотрібним на перший погляд речам: великі коробки, порожні пластикові пляшки, використані фломастери, замальовані альбоми.

Гра « Чарівна паличка» (5-7) років

Мета: розвиток уяви.

Інструкція: «Що б ви зробили, якби у вас були такі палички? - Паличка – виручалочка; — Паличка – всезменшувалочка; — Паличка – всезбільшувалочка; — Паличка – просто чарівна».

Гра «Хочу навчитися» (5-6) років

Мета: розвиток уяви, мислення, зв'язаного мовлення.

Інструкція: «Вчитися, ніколи ні в кого не пізно. Чого б ми хотіли навчитись у ведмедя, лисиці, білочки, сонечка?».

Гра «Перетворення» (5-7) років

Продовження додатку 3

Мета: розвиток уяви, самовизначення за допомогою метафоричних засобів.

Усі сідають у коло. Ведучий пропонує закінчити речення.

Якби я був книжкою, то я був би... (віршем, малюнком)

Якби я був явищем природи, я був би...

Якби я був дорослим, то я був би....

Якби я був найрозумнішим, я став би....

Гра «Крісло мрійника»(4,5 років)

Мета: розвиток уяви

Гравці сидять у колі. Посередині стоїть «крісло мрійника», в яке по черзі сідає кожний гравець та із закритими очима продовжує речення :

Я мрію про таке диво...

Ставши татом, я...

Якби я став м'ячиком, я ...

Якби я був президентом, я ...

Якби мені дозволили самостійно...

Якби я стала мамою, а моя мама — моєю донею ...

Якби я був моїм другом Андрієм ...

Якби я був горобчиком ...

Я люблю..

Чим більше розвинена фантазія в дитини, тим більше вона пропонує цікавих та оригінальних варіантів.

Гра «Уяви собі» (4-5 років)

Мета: розвиток уяви.

Інструкція: «Уяви собі, якби ожили твої іграшки: ведмедик, машинка, лялька... Що б вони тобі сказали?»

Гра «Реклама»(4-6 років)

Мета: розвиток уяви, творчого мислення, самосвідомості.

1. Придумайте, що ви вмієте робити краще за все і чого ви можете навчити інших.

2. Придумайте свою фірму і дайте оголошення в газету. Наприклад: Навчаю їзди на велосипеді. Будує будинки з кубиків. Маю одяг для ляльок.

3. Придумайте рекламу : — своїй групі в дитячому садку, — будь-якому предмету, що знаходиться в цій кімнаті.

4. Коза і семеро козенят відкрили свою сімейну справу — кафе « У нашої мами». Допоможіть їм. Намалюйте, як кафе повинно виглядати зовні. Опишіть, як воно виглядає всередині (меблі, колір, прикраси). Придумайте, чим будуть пригощати козенята своїх гостей. Як господарі повинні зустрічати гостей, хто завітає в гості?

Гра «Сонячні тваринки».

Розкладіть перед дитиною зображення тварин та попросіть уявити, що сонечко перетворило цих тваринок на сонячних. Запропонуйте дитині відповісти на запитання: Чим харчується сонячна тваринка? Де вона живе? З ким товаришує? Що більш за все любить робити? Чи можна її приручити? та подібні. Потім можна попросити дитину намалювати сонячну тварину чи зробити цілу виставку «Наші сонячні друзі».

Авторська методика «Куточок казкових ідей»

Методика «Грайливі кубики»

Мета: розвиток творчої уяви дитини, вміння використовувати різні прийоми уяви та отримання емоційного задоволення.

Психологічний зміст - ігрове поле для гри складається із відповідних секторів, які допомагають дитині емоційно збагатитися, та водночас ставлять перед нею творчі завдання, які вимагають гнучкості уяви, ламають створені шаблони мислення та дають змогу активізувати всі процеси мислення для вирішення поставленого завдання. Можливі два варіанта гри.

Вік: 5-7 років

Матеріал: 2 кубики із відповідними картинками, поле для гри.

Інструкція: Методика має ігровий характер. Може проводитись як парами дітей, так і командно. Діти вибирають ігрове поле, яке містить певну тематику (у лісі, острів скарбів, «День народження Льолі» тощо). Вихователь роздає учасникам фішки, і починається гра.

Особливості методики: В роботі використовується два кубики. кубик № 1 – цифровий, кубик №2 – образний.

Для емоційного насичення від гри та зацікавленості, на ігровому полі є можливість збирати солодощі та отримувати монети за виконане завдання.

У результаті ігровий процес починається як у звичайній грі – підкиданням кубика №1 та першим кроком. Наступні дії здійснюються також за допомогою цифрового кубика. Але якщо фішка потрапляє на клітинку із «?», використовується кубик №2, на якому зображено певні предмети – образи, за допомогою яких дитина повинна вирішити завдання на ігровому полі. Після отримання монети за виконане завдання, по тій самій аналогії продовжуємо грати до фінішу.

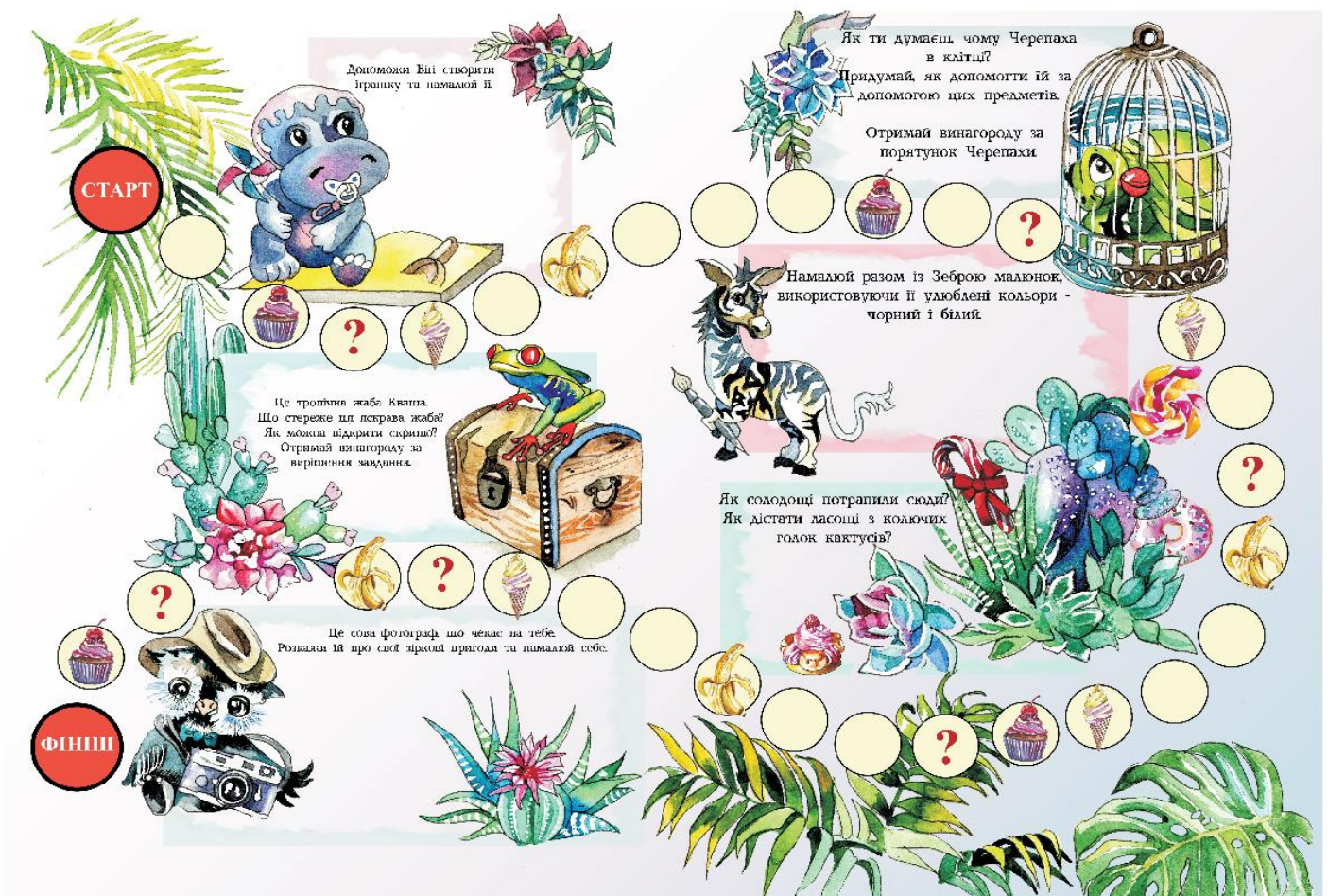
Варіант №2

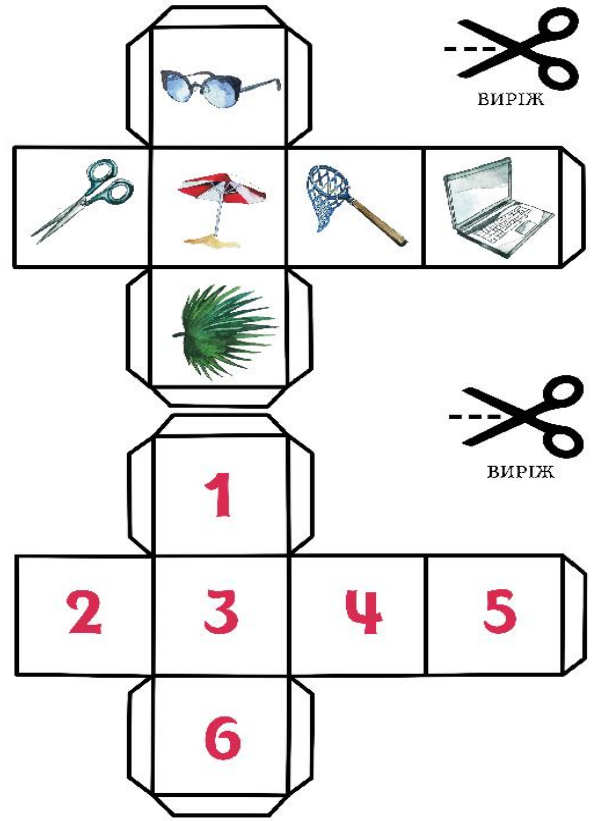
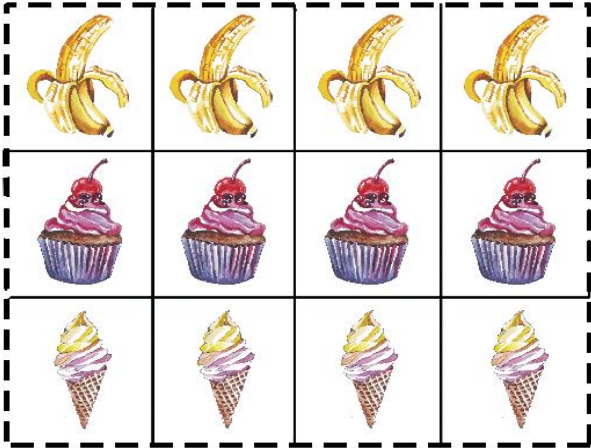
Дану методику використовуємо в дещо зміненому варіанті.

Інструкція: використовуємо два кубики із картинками – образами (додаток).

Кубик підкидається вгору, випадає певна картинка (образ), який дитина включає в дану тематику, та за допомогою нього намагається виконати поставлені перед нею завдання, що трапляються на шляху в ігровому полі (кожна дія супроводжується словесним описом). Через 3 завдання використовується кубик №2. По тій самій аналогії, що і кубик №1, підкидаємо кубик №2. Отриману картинку пов'язуємо з картинкою №1 і продовжуємо далі рух по ігровому полі до фінішу.

Примітки: ігрове поле повинно мати психологічний характер та створювати проблемні ситуації, з яких дитина повинна шукати вихід за допомогою отриманих об'єктів

Грузинська Ірина

КРОК ДО ТВОРЧОСТІ

5+

Гра від Льолі
Розвиваємо творчу уяву

Пошуки подарунків для іменинниці

Привіт, дорогий читачу!
На сторінках цього журналу тебе
чекає кумедна та кмітлива Льоля.
Сьогодні в неї день народження, тому її
друзі поспішають на свято.
Допоможи кожному з них
створити подарунок. Для цього тобі
потрібно виконати кілька цікавих завдань,
під час яких ти дізнаєшся багато нового і
станеш героєм цієї казки.
Тож мерщій відкривай журнал і почнемо!
Зустрінемося за святковим тортом.

Льоля

У нашой Льолі сьогодні свято,
 До неї друзів прийде багато!
 Усі з подарунками та квітами,
 Цікавими загадками та іграми!
 Льоля усіх радо зустрічатиме,
 Смачним тортом пригощатиме.
 Якщо хочеш потрапити на свято і ти,
 Потрібно правильну відповідь знайти!
 Подумай трішки, поміркуй
 І до Льолі на День народження
 З її друзями та подарунками мандруй!

А щоб дарунок для Льолі дістати,
 Варто уже творити почати!
 Отож часу вже не гайте!
 Грайте, думайте, читайте!
 Подарунки всі збирайте
 І на свято поспішайте!

Проведи майстер-клас для панди.

А можливо, друже, ти
 Вмієш щось смачне спекти?
 Тож ти часу не марнуй,
 щось солодке приготуй.
 Разом будем смакувати,
 І Льолю зі святом вітати!

Обери та обведи ті інгредієнти,
 які тобі потрібні для приготування святкової страви. У пустих
 кружечках домалюй свої додаткові інгредієнти, яких не вистачає для
 приготування смачного подарунку для Льолі.

Цей прекрасний тропічний птах називається Ібіс.
Ібіси живуть не лише на берегах Нілу чи в Африці. Вони ходять
за гіпопотамами. Цей вид добре почувується в очеретах і вербових
чагарниках України.

Продовж лінії по крапках і домалюй птаха,
а потім розфарбуй його яскраве і красиве пір'я.

Творча лабораторія Слоненятка
 Слоненятко пензлика купив,
 на мольберті зобразив Льолю нашу він на морі
 в капелюсі кольоровім.
 Хвилька враз набігла мила,
 І малянок вона змила.
 Слоник сильно засмутився,
 подарунка він лишився.

Друзі любі, допоможіть і картину відновити.
 Знайомся, це Слоненятка. Воно готує для Льолі особливий подарунок –
 її портрет. Допоможи Слоненятку намалювати Льолю на відпочинку,
 використовуючи запропоновані предмети.

Допоможи Жирафу пройти лабіринт і діяти
до подарунка для Льолі.

Тукан

Я Тукан – птах особливий,
дружелюбний і красивий!
Дзьоба маю величезного
та легкого і кремезного.
Ви до мене завітуйте,
за кольором дзьоба мене впізнайте.

А він буде різним, отож вирушайте,
У веселки всі кольори запитайте.
Буду я безмежно радий гостей зустрічати,
У Південній Америці вас буду чекати.

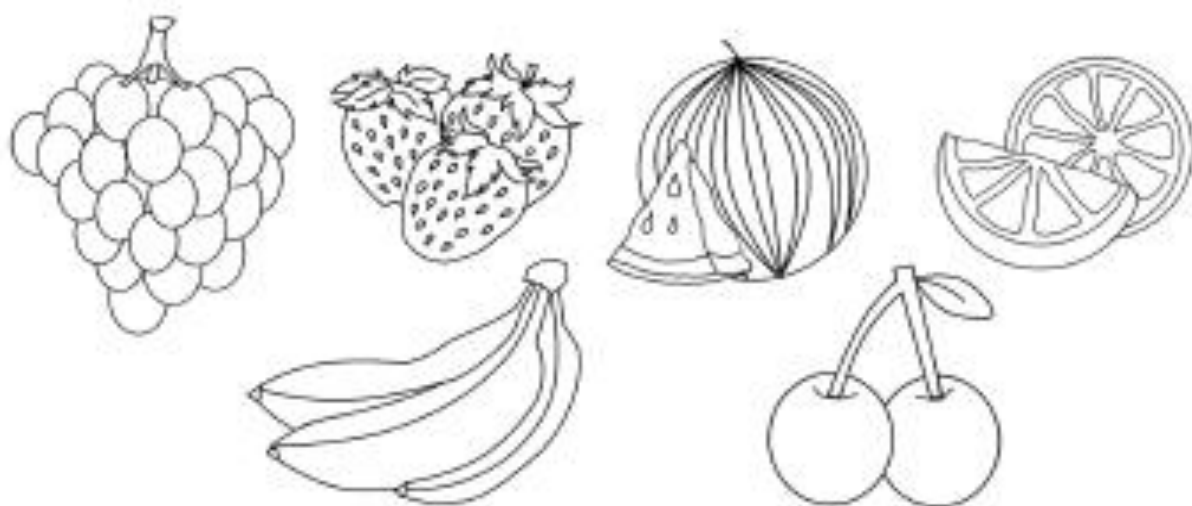
Тукан причепурився, щоб іти на День народження до Льола. Подарунок він обрав цікавий – повітряну кульку. Але поспішаючи не помітив, що його подарунок не має кольору. Тукан вирішив розфарбувати кульку, але без твоєї допомоги йому не впоратися.

Що сталося із Туканом?
Чому він плаче?
Що ви порадили б Тукану робити в цій ситуації?

Допоможи Тукану оригінально розфарбувати свій подарунок.
Для цього потрібно виконати завдання.

Завдання:
Розфарбуй фрукти кольорами, які тобі потрібні.

Допоможи причепуритися супермодному Тукану,
використовуючи вже знайомі тобі кольори, розфарбуй його.

Прочитай віршик та
допоможи папузі!

Я папуга молоденький,
дуже прудкий
і гарненький.
Солодощі я шукаю,
бо до Льолі поспішаю.
Пропу вас допомогти
мені швидше віднайти
яблучка й родзинки,
кексики з начинкою,
а також бананів тілку,
і морозива тарілку.
Віднайди всі солодощі
на малюнку.

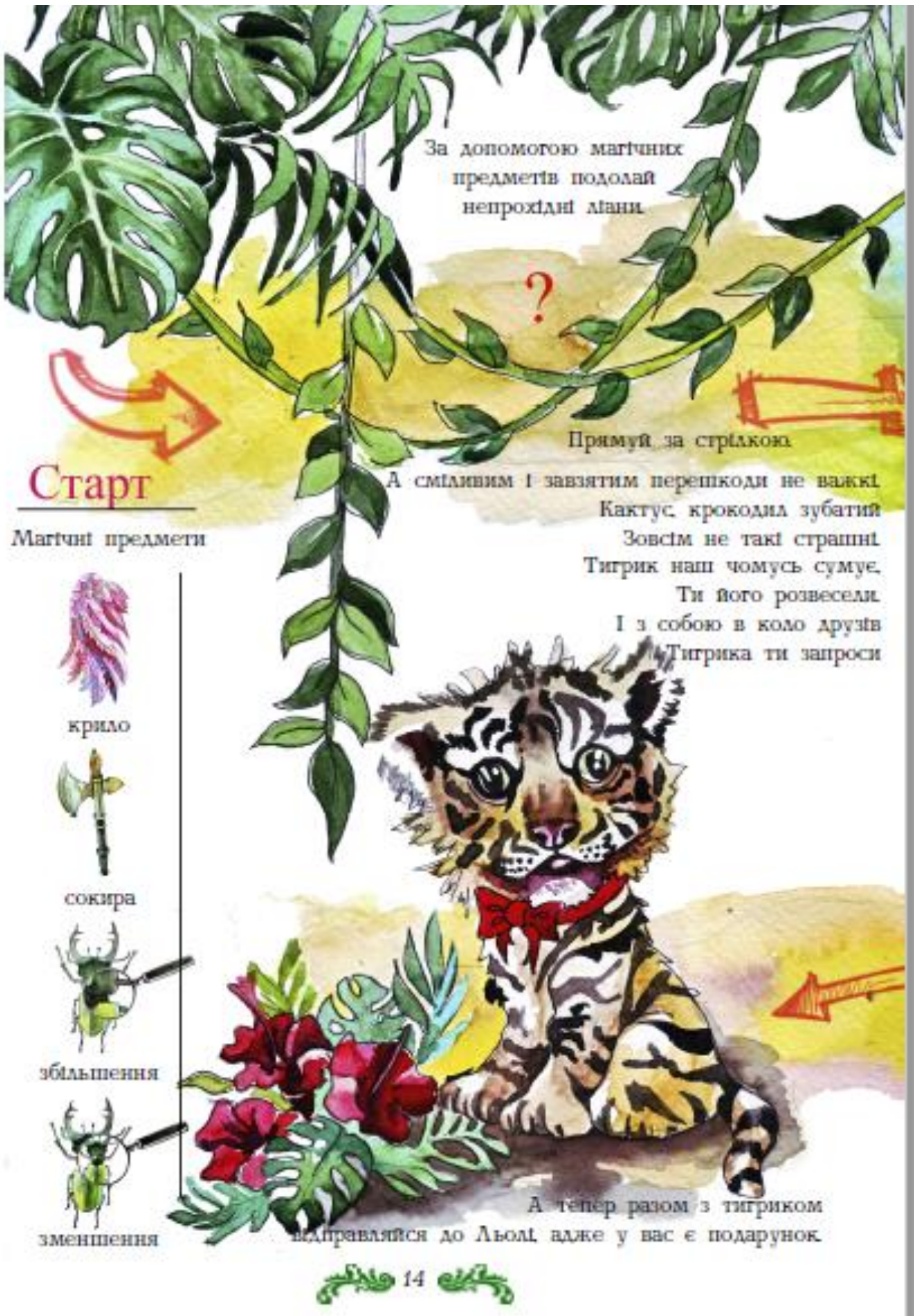

Фламінго

Якого предмета для розповіді
не вистачає? Додай

А у нашому ставочку,
Біля жабки, на горбочку,
Поселився красень птах,
Це Фламінго, друзі, так!

Склади розповідь про Фламінго,
враховуючи деталі малюнка.
Поміркуй, який подарунок може
приготувати Фламінго для Льомі.

За допомогою магичних предметів подолай непрохідні ліани.

?

Прямуй за стрілкою.

Старт

Магічні предмети

крило

сокира

збільшення

зменшення

А сміливим і завзятим перешкоди не важкі.
 Кактус, крокодил зубатий
 Зовсім не такі страшні.
 Тигрик наш чомусь сумує,
 Ти його розвесели.
 І з собою в коло друзів
 Тигрика ти запроси.

А тепер разом з тигриком відправляйся до Льоді, адже у вас є подарунок.

Як пройти повз хиткого крокодила?

Обери магічний предмет,
щоб пройти через кактуси
та не вколотися.

Гарний лотос розпустив свої пелюстки.
А знаєш, хто любить гарні квіти? Мавпочка Льоля!
Бери мерщій квітку та прямуй до тигрика.

Подарунки для Льолі

Кожен з друзів приніс свій подарунок
для Льолі
Намалюй і ти свій
Намалюй себе поруч з Льолею, адже і ти
гість на цьому святі.

Допоможи звірятам знайти свої подарунки.

МАЛЮЄМО

Молодці! Ви справилися із завданнями. Всі герої зі сторінок нашого журналу дякують вам за допомогу у пошуку подарунків для Льоли. Свято відбулося! Всі звірята з нетерпінням чекають на нові зустрічі з вами. А куди ми поїдемо, залежить від вас. Для того щоб ця зустріч відбулася, вам потрібно придумати продовження пригод із Льолею.

Отож ФАНТАЗУЙТЕ!

